

Keetje Tippel

Neeltje Doff

Keetje Tippel

Opnieuw vertaald en van een nawoord
voorzien door Wim Zaal

GROTE LETTER BIBLIOTHEEK
DEVENTER

Colofon

Copyright © 2018 voor deze uitgave
Grote Letter Bibliotheek, Deventer

Opmaak Boekstijl, Deventer
Omslagontwerp Angus Konkel, Sunny Afternoon Publ. Grp

ISBN 978-90-3643-458-4

NUR 300

Gedrukt op papier met FSC-certificaat

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt op welke wijze dan ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
Uitgeverij Grote Letter Bibliotheek,
Postbus 583, 7400 AN Deventer

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met
Uitgeverij Aspekt, Soesterberg

© Neel Doff

© 2013 Uitgeverij Aspekt

Voor meer informatie of bestellen
www.groteletter.nl

Inhoudsopgave

Grienen	9
Kermis	11
Overstroming	15
Nieuwe schoenen	21
Stadshitte	23
Een zusje	27
Loopkind	31
Zingen hoef je niet te leren	37
O, juffrouw	43
Rembrandt	51
De hinkepink	57
Bij de hoedenmaakster	61
Het meisjespensionaat	69
Kale neten	75
Het gaat maar om één ding	79
De assistent	81
La-la-la-la	85
Teerzeep en heet water	91
De visvrouw	95
Ruzie met Mina	105
Het roosje	111
Naar Brussel	117
Tippelen	121
Windekelken	127

Albert 133
Stomp me dan 139
Voor niks? 145
Hein heeft een meisje 151
Eitel 157
De betoging 170
De kleintjes 173
Inlichtingen 175
Beloofd is beloofd 181
De idealist 189
De zaak van de mensheid 199
Naar Amsterdam 205
Wimpie 211
Chantage 221
Vaarwel 225
Die sterven van de honger 231
Over Neel Doff 235

Grienen

Ik was zes jaar. Ik speelde in m'n eentje op straat toen Tom, de hond van de burens, op mij toekwam en aan alle kanten om mij heen streek. Hij sprong overeind, sloeg zijn voorpoten om mijn lichaam en met open bek waar z'n tong uit hing, omhelsde hij me, onderwijl schokbewegingen makend.

'Ik weet het, Tom,' zei ik, 'je houdt veel van mij, je neemt mij in je poten. En ik houd ook van jou, want je bent altijd lief voor mij.' Ik drukte daarbij mijn gezicht tegen zijn snuit. Hij smeerde een paar likken over mijn wangen en nam mij steeds vaster in zijn greep. Maar een vrouw verkocht Tom een trap, zodat hij me losliet. Waarom deed zij dat? Tom hield van me, hij was elke keer blij als hij me zag, en ik ook!

Ik kroop de stoep op. Meteen kwam Tom weer op mij af en omstrengelde mij helemaal. Ik sloeg mijn armen om hem heen en drukte hem tegen mijn borst, maar opeens ging hij er met een gil vandoor – mijn vader had hem een klap met de zweep gegeven. Tegen de vrouw die Tom had getrapt zei hij: 'Die kleine meid speelt de hele dag met onze teef die loops is, en zo'n reu ruikt dat.'

Ze begonnen allebei te lachen. Mijn vader gaf een teken dat ik overeind moest komen. Wat gemeen!

Vader wil niet dat Tom mij in z'n armen neemt en aflikt, dat wij elkaar aanhalen... niks mag, en waarom niet? Vader en moeder hebben geen tijd om eens lief voor mij te zijn, ze nemen mij nooit in hun armen. Mag dan niemand van mij houden, mag niemand mij eventjes strelen? Ik zou zo graag eens bij vader of moeder op schoot willen zitten, maar moeder loopt altijd met de baby, als vader thuiskomt valt hij dadelijk in slaap, niemand komt ertoe mij te knuffelen...

Ik kroop in een hoekje, drukte mijn gezicht tegen de muur en met de handen boven mijn hoofd begon ik onbedaarlijk te snikken.

'Wat heeft die meid, waarom grient zij zo?' vroeg mijn vader.

'Weet ik veel,' antwoordde moeder, 'weet zij zelf veel? Ze grient gewoon om te grienten.'

En ze lieten mij doorgrienten.

Kermis

Moeder was de hele ochtend bezig geweest ons te wassen en aan te kleden, waardoor ze geen tijd had om aardappels te koken: we deden ons middagmaal met brood en koffie. Om twee uur kwam Dientje, onze oude buurvrouw, ons ophalen om naar de kermis op de Nieuwmarkt te gaan. Het werd een kleine optocht, moeder met de baby, Dientje met Naatje in haar armen en daarvoor wij kinderen, twee jongens en twee meisjes - zelf was ik acht - , hand in hand.

Ik weet niet meer door welke straten wij naar de Nieuwmarkt zijn gekomen, die een heel eind van ons huis lag. In elk geval stonden wij onverhoeds midden in de menigte: voor de kermistenten zag ik dames in engelenpakjes die op paarden met geborduurde stroken zijde zaten, een man die door meel was gerold en snerpend stond te lachen, draaimolens versierd met gebloemde stoffen tingelden in de rondte, terwijl mannen en vrouwen arm in arm stonden te dansen en te zingen voor een draaiorgel met schetterende trompetjes: 'Hopla met de benen, het zijn geen molenstenen!'

Een stoet dienstmeisjes, met hun hoed over hun mutsje gestolpt en een omslagdoek over de schouders dansten gearmd met werklui, de maat stampend met

hun voeten en zingend van ‘hossen, hossen, hossen...’

Moeder, totaal in de war door alle herrie, duwde mij hard in de rug. ‘Kijk een beetje uit, lelijke meid, anders lopen ze ons onder de voet!’ Na een tijdje kreeg ik zo genoeg van haar gestomp, dat ik de hand van mijn broertje Hein losliet en langs een gracht de benen nam. Maar opeens overviel mij de schrik: ik wist de weg naar huis niet meer.

Ik klampte een man aan die me zei, de gracht maar te volgen tot ik bij de Amstel kwam. Dat deed ik en toen ik aan de Amstel was wist ik weer hoe ik moest lopen.

Bij huis aangekomen trok ik aan het touwtje waarmee de voordeur openging. Binnen staarde de leegte mij aan, geen levende ziel te bekennen; ik werd bang, kreeg vreselijke spijt van wat ik had gedaan en zakte op de grond, huilend en om moeder roepend. ‘Mama, lieve mama, waar ben je? Kom terug, ik zal het nooit meer doen! Mama, ik houd zoveel van je, kom toch terug, luister naar je kleine meid! Hein! Naatje! Als jullie niet terugkomen wil ik liever dood!’

Ik had zo al een hele tijd zitten jammeren toen mijn moeder, doodop, verwilderd en met een kluwen huilende kinderen achter zich aan, terugkwam. Ik sprong overeind; zij stortte zich op me om me een

pak rammel te geven, maar ik smeed me snikkend om haar hals... meteen omklemde ze mij en lieve woordjes fluisterend zoenden wij elkaar af.

Moeder hapte naar adem. 'Dus de kunstenaars hebben je niet meegenomen, lieve Keetje, mijn pareltje, mijn duifje...'

De baby gilte het hele huis bij elkaar, Dirk moest een plasje doen, alle anderen brulden om eten. Maar moeder hoorde het niet en toen zij tenslotte aan de slag ging bleef haar hand langs mijn hals strijken en hing ik aan haar rokken. De hele avond, ook toen zij de baby de borst gaf, mocht ik op haar knieën blijven zitten, en ondanks het gemopper van mijn vader wilde zij dat ik tussen hen in sliep.

Overstroming

Wij woonden in een kelder aan de Utrechtsedwarsstraat. Op een nacht lagen Hein en ik met twee van de kleintjes op onze strozak tussen tafel en bedstee. Wij waren op onze buik gaan liggen, ons gezicht in het kussen gedrukt.

‘Ik zie ronde bollen,’ zei Hein, ‘ze gaan heen en weer, in het begin zijn ze groot, daarna kleiner: ze zijn geel, groen en paars, het is net of er een lampje achter brandt, zo licht zijn ze...’

‘Ik zie ze in rood, blauw en oranje,’ zei ik. ‘Ze worden almaar groter, net zo groot als de kamer, en draaien heel vlug in de rondte... O, ze veranderen nu, er zijn er plotseling ontzettend veel, klein en in allerhand kleuren, en een heel stel piepkleine lichtjes draait met ze mee. Mooi is dat, joh, mooi... En wat zie jij nu?’

Er kwam geen antwoord, Hein was in slaap gevallen.

Ik hield mijn gezicht nog even in het kussen, maar kreeg overal kriebels door de warmte van onze lichamen en het bed, en door de vlooiën. Ik ging overeind zitten. Het was aardedonker in onze spelonk; alleen door het mica venster van de kachel en de op een kier staande klep scheen wat vaag licht

naar buiten. De grote schoenen van vader, die midden op de tafel stonden, leken in het duister angst-aanjagend. Mijn broertjes en zusjes waren allemaal in diepe slaap; Hein had het hondje in zijn armen en de kat had zich tegen Dirk aangenesteld. De deuren van de bedstee waar mijn ouders met de baby sliepen stonden open; het schijnsel van de kachel gleed over moeders gezicht dat in de lichte omranding van haar nachtmuts heel mager was, zó mager, dat ik er bang van werd. Maar het vredige snurken van vader stelde mij gerust.

Ik ging liggen, al lukte het mij niet om te bedaren: ik woelde en bibberde en het leek wel of de strozak nat werd.

‘Moeder, moeder!’

‘Ja, wat is er nou weer?’

‘Ik geloof dat Dirk geplast heeft, het bed is kletsnat, het brandt aan m’n vel.’

‘Kan ik dat helpen? Ga slapen en laat mij met rust.’

Ik strekte mij weer uit. Opnieuw probeerde ik de lichtende cirkels voor mijn ogen te krijgen, wat me al vaak had afgeleid in nachten dat ik koorts had of niet slapen kon, maar het wilde niet, ik gleed af naar een toestand van onheil en angst. Ik durfde mijn ogen niet open te doen, ik luisterde naar vreemd geritsel

onder de meubels en benauwd wachtte ik af.

Met een zwaai sprong plots de kat op tafel. Het dier en de schoenen waren, van mijn plekje uit gezien, zo abnormaal groot dat ze wel drie vervaarlijke monsters leken. En intussen werd mijn strozak steeds natter. In pure paniek begon ik om mij heen te slaan en mijn hand, die het vlondertje in onze kelderwoning raakte, plensde volop in water.

‘Moeder, moeder, er staat water in de kelder!’

‘Nee toch? Water?’

‘Wat zeg ik dan, we zitten in het water!’

Alle kinderen zetten een keel op: het vocht dat totnogtoe alleen binnengesiepeld was, leek nu ongehinderd de kelder in te stromen. Vader sprong uit bed en vloekte honderduit omdat hij met zijn voeten in het water stond. Hij tilde ons allemaal de bedstee in waar we, zo goed en zo kwaad als we konden, een plekje zochten: Dirk aan het voeteneind bij moeder en ik aan vaders voeten. Eén voet omklemde ik met mijn armpjes om me veiliger te voelen, en zo sliepen we in.

In de vroege morgen werd ik wakker van het lawaai dat vader maakte: met ingetrokken schouders om zijn hoofd niet tegen de balken van de zoldering te stoten, plaatste hij op regelmatige afstanden houtblokken

waar hij planken overheen legde. Zo konden wij tenminste door onze kelder lopen, zelfs al stond het water tot boven de plint.

Toen wij waren opgestaan ontdekten wij dat de hele straat in opschudding verkeerde, want door de overstroming stonden alle kelders blank. Op zichzelf was dat voor de bewoners niets nieuws, eerder een nieuwtje, en ze liepen in en uit om te kijken hoe hoog het water her en der gestegen was en hoe men het van kelder tot kelder de baas wou worden. Moeder was te opgewonden om iets te ondernemen; ze stuurde ons niet naar school en maakte geen eten. Mina, mijn oudste zuster, en ik volgden haar van het ene krot naar het andere, maar ze dirigeerde ons al gauw naar huis om toezicht te houden op de kleintjes.

We ploeterden met ons allen een tijdje in het water rond. Hein kwam op het idee, een touwtje met een vishaak – een kromme haarspeld – aan een stok te binden en zittend op een stoel in het modderwater te gaan vissen. Dirk schoof op zijn achterste de loopplanken over en haalde met zijn handjes, die blauw zagen van de kou, een nest verdronken muisjes op, door de overstroming van onder de kast vandaan gespoeld. Hij trok ook nog een halfdode rat uit het water, en almaar op zijn billetjes over de planken

schuifelend liet hij vol trots het dier zien, dat nog ademde. Maar opeens gleed Dirk het water in; ik kon hem niet terugsjorren, hij was te zwaar. Daarom ging ik op zoek naar moeder die de ene kelder in, de andere uit, zich overal kommetjes koffie liet inschenken – ze ging alleen met tegenzin mee om Dirk uit het water te halen.

Hein en hij begonnen over hun hele lijf te beven. Moeder stopte ze in de bedstee, waar ze blauw van de opkomende koorts heen en weer rolden. Zelf ook koortsig geworden, zette ik het op een huilen; moeder legde me bij de jongens, gooide wat kleren over ons heen en tegen elkaar aangedrukt lagen wij met ons drietjes te klappertanden. De koorts gierde door ons lijf en we rilden alsof er stoeten mieren door onze aderen trokken. Zo wachtten wij op de hete koorts, die in de namiddag opkwam. Toen wisselde onze gelaatskleur eerst langzaam van blauw naar roze en vervolgens naar vuurrood; wij gooiden het dek van ons af en spreidden de benen om wat koelte te krijgen, ondertussen hijgend van de dorst. Moeder, met in de ene hand een kaars om de bedstee een beetje te verlichten, gaf ons met de andere iets te drinken.

In de loop van de avond zakte de koorts. We lagen er alle drie als vodden bij en moeder kon ons maar één sneetje zwartbrood geven om weer op

krachten te komen. Sinds die dag heeft de koorts jaren achtereen op geregelde tijden toegeslagen.

Wij ontdekten dat ons hondje was verdwenen en meenden dat hij zich uit de voeten had gemaakt. Een stank van verrotting vervulde onze kelder en werd van dag tot dag sterker; vader en moeder waren ervan overtuigd dat we in een of andere hoek nog dode ratten zouden vinden. Toen het water was weggetrokken gingen ze op onderzoek uit en ontdekten het halfvergane lijkje van ons hondje, dat onder de bedstee verdronken was.

Nieuwe schoenen

Hein en ik kwamen van de stalhouderij waar vader werkte. We waren buiten onszelf van vreugde: vader had voor ieder van ons een paar hoge schoenen van grof dik leer gekocht, allebei twee maten te groot, 'op de groei.' Wij klostten de Nieuwendijk over, verhit van blijdschap en over niets anders pratend dan onze schoenen. Bij elke stap gleden onze voeten eruit en erin. We moesten op de rand van het trottoir gaan zitten om de rijgveters vaster te snoeren.

Eenmaal in huis leek ik verhoging te hebben: het zweet liep van mijn gezicht. Ik trok mijn schoenen uit en jawel, mijn hielen waren helemaal bloedig geschaafd. Nu ja, de schoenen zouden drie jaar meegaan, had de verkoopster gezegd, dus wat betekende een afgeschaafd velletje dan? En alles was mij liever dan de klompen van mijn moeder af te dragen, waarin ik altijd struikelde.

Hein bekeek zijn voeten ook; bij hem bloedden de tenen. 'Maar dat geeft niet, bij zulke mooie schoenen, dat leer is zo dik als mijn vinger, en hárd! En moet je voelen hoe zwaar! De mijne gaan ook drie jaar mee, de vrouw bedoelde allebei de paren, niet alleen het jouwe...'

Voor en achter stopten wij proppen papier en

daarna trokken wij de schoenen vlug weer aan om ze aan onze vriendjes en vriendinnetjes te laten zien.

's Avonds lagen Hein en ik in bed te janken, zo'n pijn deden onze voeten. Vader werd woest: wat waren dat voor kinderen? Als zijn moeder voor hem een paar klompen had gekocht was hij zo blij geweest, dat z'n voeten hadden moeten afvallen voor hij begon te klagen. 'Maar ik breng de schoenen terug, dat zal ze leren!'

Wij sprongen meteen uit bed: 'Nee vader, vader-tjelif, breng die mooie schoenen niet terug, ze doen écht geen pijn!' Vlug verborgen Hein en ik onze gevaarten onder onze strozak en elke keer als wij wakker werden voelden wij of ze er nog waren.

Stadshitte

‘Je krijgt zostraks je eten wel, breng eerst je vader zijn portie en schiet op, het is al laat.’

Met mijn blote voeten in klompen, een woeste hardos en gloeiende wangen klepperde ik over de Haarlemmerdijk, het eten van mijn vader afwisselend links en rechts dragend. De knoop in de vaatdoek rond het pannetje was te groot voor mijn vuistjes, zodat ik de lap náást de knoop vasthield. Ik had om twaalf uur bij mijn vader moeten wezen en het sloeg al half een, doordat moeder bij de groenteboer was blijven kletsen. Ik holde dus door de straffe zon die op mijn blote hoofd scheen: er was in de straat geen streepje schaduw te bekennen. Vader stond mij al op te wachten. Zo gauw hij me zag aankomende rende hij op me toe, greep de pan en gaf mij een trap, brullend: ‘Smerige meid, niet eens gewassen, en altijd te laat!’

Ik tuimelde op een stoep, snikte tot ik een droge keel had en sjokte door de zon terug. Ik was verdoofd door de hitte en evengoed liep ik midden over straat om geen last te hebben van de stank van riolen en verrotte vis, die uit de stegen en keldertjes naar buiten walmde.

Stel je eens voor dat ik nu midden op het land

was, met nicht Kaatje, en tot aan de heupen door de beekjes kon lopen, moerbeien zoeken in de duinen of spiernaakt op het strand liggen om de golven tegen me aan te laten rollen! We hadden er kort gewoond, maar net toen je met al die ruimte om je heen lekker op je gemak was, wilde moeder niet meer aan het einde van de wereld wonen: ze kon niet buiten de grote stad en de winkels, en zeurde net zo lang tot wij naar Amsterdam teruggingen. Daarginds had niemand mij scheef aangekeken omdat ik vuil was, trouwens, in de zee en al die sloten werd je vanzelf weer schoon, ook zonder zeep. En hier kon je met een laagje water in een teiltje boenen wat je wilde, je hield altijd iets goors.

Ik stortte onze kelderwoning binnen. Wat een opluchting: je mocht wel zeggen dat er weer orde in mijn hoofd kwam. Ik plofte op een stoel, benen hier, koppie daar, en in alle richtingen uithangend voelde ik mij langzamerhand weer ontspannen. Wat zalig, om uit de zon te zijn! Hier drongen haar stralen nooit door, hier was het koel en donker, water glibberde langs de muren, de vloer was doordrenkt – met wel lust wreef ik er mijn brandende voetzolen over. Als ik, zoals ik hier nu zat, kon eten en drinken...

‘Moeder, waar hebt u mijn aardappels met azijn?’

‘Kind, je kunt niet verwachten dat ik het fornuis

laat branden om ze warm te houden.’

‘Geeft niet, ik eet ze gráág koud, met veel azijn.’

‘Ja, hoe kon ik dat weten?’

‘Waar zijn ze? Moeder!’

‘We hebben ze opgegeten, wat anders? Ik dacht dat je ze warm wilde hebben. Maar hier heb je een boterham.’

Scheldend werkte ik hem naar binnen.

Mijn moeder ging naar de kast en schonk iets in een kopje. ‘Denk erom, niks tegen de anderen zeggen, want dan blijft er geen druppel over.’

Het was karnemelk. Daarvoor of daarna, nooit heb ik iets gedronken wat me zo heeft opgefrist. Om er lang over te doen zoog ik het met hele kleine teugjes naar binnen. Toen kroop ik in mijn liefste houding weer op de stoel en begon te dagdromen over een wereld waar overal schaduw en karnemelk was, dat laatste zoveel als je wilde... Ik liet mijn voeten over de vochtige vloerplanken glijden en streek met mijn vingers langs de muur waaruit het water nooit wegtrok.

Een zusje

Ik kwam van school. Moeder lag te kreunen in de alkoof met twee drukdoende buurvrouwen om zich heen. De kleintjes waren naar de woning boven ons gebracht en Dirk wipte elke keer achter de trapleuning te voorschijn als moeder een kreet gaf. Hij probeerde te zien wat er aan de hand was. ‘Moeder, wat gebeurt er met je? Waarom schreeuw je?’

‘Weg met jou, vervelend kind,’ beet een van de vrouwen hem toe.

Vader kwam thuis en zag me voor de alkoof staan, nieuwsgierig als altijd, en gaf me een klap: ‘Ophoepelen, jij, ik wil je vanavond niet meer zien.’ Hij stompte mij de steeg in.

Alsof ik er niet achter was dat moeder in de kraam lag! Ik weet heel goed dat de kindertjes uit de buik komen. Maar hoe? Door de navel misschien? Bij de honden en katten is het door hun plasser, wat bij de mensen natuurlijk niet gaat. Volgende keer zorg ik, dat ik heel vroeg onder het bed kruip, dan kan niets mij ontgaan.

Ik begon over de Nieuwendijk te zwerven, waar ik met buurmeisjes opliep, we zongen Alpenliedjes en vertelden elkaar verhaaltjes. Toen dat verveelde gingen we naar het Spui, belletje trekken, maar mijn

vriendinnetjes verdwenen de een na de ander naar huis. Alleen ik durfde niet. Ik koos een plaatsje op een bank, op de stoep voor een visbakkerij. Doordat ik erg hoestte kwam de visvrouw kijken wie er voor haar deur zo aan de gang was.

‘Wat zit je daar, kleintje? Waarom ga je niet naar huis?’

‘Moeder krijgt een kindje.’

‘Ja, als het zó gesteld is, kom dan maar even binnen.’

Ze nam mij naar het uiteinde van de zaak, bij de open keukendeur. Daar fluisterde ze andere vrouw iets toe en zei: ‘Ja, ik weet het, ze wonen in dat slop, maar haar kleren zijn schoon.’

Ze nam weer plaats voor het fornuis met een geweldig vuur onder een ijzeren pan, waar in de kokende olie vis werd gebakken, en ging door met haar werk. Slaperig van de warmte bleef ik naar de vrouw zitten kijken. Na een tijdje zei ze: ‘Mijn dochttertje ligt al in bed, anders hadden jullie kunnen spelen, maar je komt overdag nog weleens, hè? Nu ga je naar huis, volgens mij moet het nu kunnen. Morgen mag je terugkomen.’ En ze leidde mij naar de deur.

Ik glipte onze steeg binnen en keek behoedzaam door het venster. Mijn vader zat vlak bij de kachel zijn

pijp te roken en achter hem gleed uit de olielamp een vaag licht de alkoof in. Alles was rustig, ik durfde de deur open te duwen, maar bleef op de drempel staan.

‘Zo Keetje, ben jij het, m’n poezeke, kom je lekker warmen bij de kachel.’ Hij schonk een beetje koffie voor mij in, maar sprak geen woord over de bevaling, en ik durfde geen vragen te stellen.

‘Keetje,’ riep mijn moeder uit de alkoof, ‘het is een zusje.’

Ik sprong op het bed toe en mijn moeder drukte mij een bundeltje lappen, waar iets in zat, in de armen. Voorzichtig droeg ik het naar de lamp – en zag een klein vuurrood gezichtje, zó fijntjes, dat ik smolt van vertedering.

‘Moeder, wat een goede inval om weer een kindje te nemen! Het is zo lief, o, wat is het lief, we zullen er allemaal heel veel van houden.’

‘Geef haar nu terug, ze kan kou vatten.’

Mijn vader staarde ons beidjes aan. Toen ik mij had uitgekleed nam hij me bij de heupen om mij de bedstee in te tillen. ‘Jij bent er toch eentje,’ fluisterde hij en gaf me een zoen.

Toen ik me tussen de andere kinderen ingeschurkt had, peinsde ik: ‘Toch grappig dat je net zoveel leuke kindertjes uit je buik kunt laten komen als je wilt! Als ik groot ben, neem ik er een hele hoop!’

Loopkind

Flesjes rondbrengen, flesjes met goudpapier over de kurk, en rode en blauwe en paarse doosjes, allemaal in een ruime mand om niets te beschadigen, dat is echt werk voor mij. En als ik de medicijnen bij de klanten heb bezorgd is het mijn taak om op het dochttertje van twee te passen. Het ziet er heel lief uit, gelukkig maar, want lelijke kinderen, dat is niks voor mij.

Ik moet heel beleefd zijn. Als na de eerste keer bellen niet wordt opgedaan moet ik lang wachten voor ik opnieuw bel. En als de dienstmeid opendoet zal ik zeggen: 'Vrijster, ik kom een flesje of een doosje brengen, met de complimenten van de apotheker.' Jazeker, met de complimenten, dat hoort zo, en 'vrijster' zal vast goed aankomen: ik hoor het de slagersongen altijd tegen de dienstmeisjes zeggen en dan lachen ze, dus daar maak ik een goede beurt mee.

En ik ga werken voor een eersteklas zaak! Ook al is de winkel op de Zeedijk, hij ligt vlak bij de Nieuwmarkt, de verdachte huizen staan een stuk verderop. Er werkt een apothekersassistent die ik meneer moet noemen, hij geldt dus niet als een bediende zoals de twee meiden. Dat is niet mis, twee dienstmeiden en ik als loopmeisje! En dan nog acht kinderen, zes jongens

en twee kleine meisjes. De oudste jongen is tweeëntwintig en student, dus al een echte meneer, het jongste meisje is pas twee, het andere vier. De een na grootste zoon zit op de militaire academie, ook een meneer dus, de derde leert voor apotheker. Nou ja, en dan zijn er nóg eens drie.

Doordat moeder en ik moesten wachten op de terugkomst van mevrouw hoorden we dat allemaal van Betje de keukenmeid, op de dag dat we kwamen vragen of ik er mocht werken. Mevrouw is als echtgenote van een apotheker een heuse mevrouw, geen juffrouw of kortweg vrouw, zoals dat mens van de kruidenier.

Ik begin 's morgens om acht uur, krijg tussen de middag een boterham, ben om vier uur klaar met werken... en krijg daar zestig cent in de week voor. Alsjeblieft: niet gek voor een beginneling. Maar ja, ik ben ook al twaalf.

Toen ik er voor de eerste keer heenging, rilde ik van de puntjes van mijn haren tot mijn tenen toe, allemaal van de spanning. Ik moest meteen een tamelijk grote fles bezorgen op de Kloveniersburgwal, vlak bij het Trippenhuus.

'Het is voor één hoog,' had de apothekersassisttent gezegd.

Ik belde aan de deur die mij de goede leek.

‘Vrijster, dit is de fles voor juffrouw zo-en-zo,’ zei ik.

‘Voor één hoog de andere deur, dit is de toegang voor huis.’ En de meid sloeg de deur voor mijn neus dicht. Ik dus bellen bij de andere ingang. Een vrouw trok de deur van boven af met een touw open en krijste in volle opwinding: ‘Nou heb je wéér gebeld bij huis, dat is elke keer raak als iemand van de apotheek aan de deur komt. Als dat nog één keer gebeurt ga ik naar een andere zaak, zeg dat maar. Wat hebben de burens ermee te maken dat ik medicijnen krijg? Zet de fles daar op de trap en vertel dat ik van apotheek verander als jullie huis en boven niet uit elkaar kunnen houden!’

Wat denk je wel? Als me dat in mijn eigen buurt was overkomen, had je ervan gelust, ouwe vetbult! Als je niet buiten je drankje kunt, komt het doordat je van binnen en van buiten verrot bent!

Maar ik antwoordde niet en zorgde ervoor in de apotheek mijn mond te houden. De deur van de bovenverdieping zat heel raar verstopt, maar hoe dan ook, ik had als loopkind toch de schuld gekregen. Mijn gezicht betrok al.

Op de terugweg moet ik bij een slager, in een van de steegjes van de Nieuwendijk, drie pond kalfsborst kopen. Drie pond: dan begreep iedereen dat ik niet

bij de eerste de beste diende! Bij die slager kwamen haast alleen armelui uit de omliggende stegen om er hompen lillerig vlees te halen en ik maakte er ogenblikkelijk de diepe indruk waarop ik had gehoopt. En dat elke dag opnieuw! Nu was het zo, dat ik het vlees daar alleen moest kopen omdat Betje de keukenmeid geen zin had om naar die gribusachtige slagerij te gaan, met haar gesteven rok van bedrukt katoen, haar sneeuwwitte schort en geplisseerde kornetje. Dat ontdekte ik overigens pas later. Al het andere kocht ze wel, omdat ze op elke inkoop een paar centen achterover drukte; ze had me zelfs voorgesteld om een stuiver op de prijs van het vlees te leggen, die zouden we dan samen delen. Maar met een vorsende blik had ze daaraan toegevoegd: 'Je begrijpt wel dat ik een grapje maak, want als mevrouw je onder handen zou nemen, gaf je het zó toe.'

Het kindermeisje Lina was al vijf jaar in huis. Ze bracht de hele dag door in de kinderkamer op twee hoog; terwijl ik de medicijnen rondbracht paste ze daar op de twee meisjes, zat er altijd aan verstelwerk of stond het beddengoed te strijken, dat buiten de stad gewassen werd en ongestreken terugkwam. Ze verscheen beneden alleen voor het eten en gaf dan aan één stuk door af op meneer, mevrouw, de jongens en vooral de apothekersassistent die met de

familie aan tafel at en alles kreeg wat zijn hartje begeerde.

‘Door de week moet hij bij het ontbijt gewone boterhammen eten, maar op zondag krijgt hij broodjes, leverworst, ontbijtkoek, álles. Wij hebben alleen maar grof wit- of bruinbrood, nou vraag ik je; en tussen de middag kan hij ook eten wat hij wil, jawel, en wij krijgen alleen maar kaas. Daar moeten wij de dag mee door. En wat wij ’s avonds aan vlees op tafel hebben, nou, daar hoef ik je niets over te vertellen! En die eeuwige gestoomde aardappels met uien... mijn ingewanden lijken het korps van de tamboers en pijpers wel!’

‘Ik krijg ’s middags niet eens kaas,’ waagde ik te zeggen.

‘Kom nou, jij bent het loopkind, jij hoort bij de winkel, niet bij het huis en hebt geen recht op meer.’

Op de tussenverdieping, waar het gezin overdag verbleef, moest ik dikwijls met de meisjes spelen. Mevrouw zat dan meestal aan een borduurwerkje voor de kleding van haar dochtertjes. Ze liepen altijd in het wit en mevrouw naaide zelf hun jurkjes, ja, ze breide ook hun witte of blauwe kousjes met hele dunne steken en haar dochtertjes droegen die in lakschoentjes, ook wit of blauw. Als ik de jongste in mijn

armen de kamer ronddroeg, kon ik mijn ogen niet van mevrouws handen afhouden: hoe speelde zij het klaar, dat fijne borduurwerk? Ik zou alles op de wereld hebben gegeven om dat onder de knie te krijgen. Maar mevrouw zei nooit iets anders dan dat ik op haar dochttertje moest letten.

Wat ik in die kamer verreweg het mooiste vond, een paradijs zelfs, was een van de twee alkoven met schuifdeuren ervoor, vol planken met boeken en zelfs een slordige stapel dooreengegooide boeken op de grond. Die waren van de jongens geweest: er zaten schoolboeken bij, waar ik niets van begreep, maar de meeste waren kinder- en prentenboeken waar ik opgetogen over was. Mevrouw hoefde maar eventjes de kamer te verlaten omdat er bezoek kwam of om de kasten en laden in haar slaapkamer op te ruimen, of ik zat met mijn neus in de plaatjesalbums. Een van de jongens, Willem, die elf was, liet mij m'n gang gaan en maakte 'pssst' als hij zijn moeder hoorde terugkeren.

'Als ik je een zoen mag geven, mag je alle boeken lezen en leg ik je uit wat er staat.'

Nou, zoenen mocht hij me zó wel, want hij had prachtig blond haar met een kuifje, een smetteloze roze huid en een heldere stem... kort en goed, zoals alle rijke kinderen die hebben.

Zingen hoef je niet te leren

Nou, die Willem is me d'r een! Sinds zijn nichtje van acht hier logeert vraagt hij me nooit meer of ik wil lezen, hij ziet me niet eens staan. Hij omhelst haar, omhelst haar aan één stuk door en waar iedereen bij is. De enkele keer dat hij me nog kust, gebeurt dat in het geniep. Waarom? Omdat ik zijn nichtje niet ben, omdat ik niet zulke mooie kleren draag of omdat ik het loopkind ben? Maar als ik net zulke schattige jurkjes en schoenen had zou ik er beter uitzien dan dat nichtje; en mijn tanden staan keurig in 't gelid, de ene niet groter dan de andere, terwijl zij een paardengebitt heeft dat met een gouden beugel in bedwang moet worden gehouden. Ze heeft bruin haar, bruine ogen en rozerode wangen... toegegeven, ze ziet er lief uit en ze is nu eenmaal zijn nichtje, dus mag hij haar afzoenen.

Gerrit, dertien, stond gisteren bij de kruidenier hiernaast met een jonge meneer die even groot is en op dezelfde school zit. Ze keken mij pal in 't gezicht toen ze over mij spraken en Gerrit zei: 'Als ze zingt is ze compleet een kanarie. Moeder zegt dat zij een hele goede aanleg heeft.'

Ze hebben er dus plezier in als ik zing. Daarom heb ik vandaag in de keuken staan zingen, de hele

morgen, alle mooie liedjes die ik op zondag in de Plantage heb opgevangen als daar dames, de armen en schouders bloot, op een toneeltje staan te tierelieren: 'Martha, Martha' en 'Zo gij in 't heilig woord gelooft, spreek dan, Rosa, spreek dan niet'. Op het plaatsje leunden de strijksters en de schoenmaker uit de ramen en riepen dat ik er wat van kon. Maar in huis liepen Udo, de zoon die studeert, en Frans die op de militaire akademie zit, te ijsberen door de salon naast de keuken, waar ze hoorden te werken... nu ja, ze lezen en schrijven, dat noemen ze werk. Tenslotte zijn ze naar boven gegaan, ze zeiden dat het niet uit te houden was. Toen ik ook naar boven ging en op de tussenverdieping begon te zingen, keken ze mij aan alsof ik een steen door de ruit had gegooid, maar zeiden er niets van. Ook met het kleine meisje in mijn armen bleef ik zingen, maar toen renden die twee de trap af en vroeg mevrouw of ik intussen niet moe was: ik had toch al de hele morgen gezongen dat de ruiten ervan rinkelden en haar hoofd begon te dreunen.

Ach ja, dat hoofd van haar! Laat me niet lachen! Als zij zelf achter de piano een lied zit te kwinkeleren is een kakelende kip er niks bij. Voor de rijken is alles wat wij doen waardeloos en alles wat ze zelf doen verrukkelijk.

Toen Willem uit school kwam vroeg ik hem of hij óók vond dat ik niet kon zingen. ‘Nee,’ antwoordde hij, ‘en mama zegt dat jij een mooie zangstem hebt. Ze vindt het alleen jammer dat je die niet zult kunnen ontwikkelen.’

‘Ontwikkelen? Wat valt er aan een stem nou te ontwikkelen? Je hebt hem of je hebt hem niet en daarmee basta. Wat een kletspraat allemaal, zingen kun je niet leren, zegt mijn vader die zelf ook zingt zonder het geleerd te hebben. Het moet uit zichzelf komen.’

‘Maar Keetje, als... kijk eens...’

‘Hou op, het is net zoals bij je nichtje; ze kan nog zo’n grote gouden beugel dragen, ze krijgt nooit een fatsoenlijk gebit.’

‘Keetje, kom nou...’

Ik liep weg, sloeg de kamerdeur achter mij dicht en ging naar zolder, waar ik meer dan een uur bleef zitten pruilen. Toen trok ik bij. Ze waren hoe dan ook vriendelijk gebleven en mevrouw had háást niks gezegd. Maar zingen, nee, dat zou niet meer gebeuren – ik had ze een plezier willen doen en wat was ervan terecht gekomen? Alles wat ik zei of deed viel altijd verkeerd.

Mijn stem ontwikkelen, denk je zoiets eens in! Alsof die niet mooi genoeg was, alsof ik ontzettend

vals zong... Het is ook nooit goed! Laatst nog, toen ik voor de baby een papieren molentje had meegebracht, had Betje gezegd dat ik een spierinkje uitgooide om een kabeljauw te vangen. En Mina beweerde dat ik mijn oude lint uit gierigheid niet aan Naatje cadeau wilde doen. Maar als je iemand een cadeautje geeft moet dat mooi zijn en dat lint was oud en smerig. O, en dat jongetje dat aan een touwtje een bliken wagentje voorttrok! Zonder dat hij het merkte liet het touwtje los, zodat zijn speeltje bleef staan; ik pakte het op om het terug te geven en meteen begint een vrouw over straat te gillen: 'Gemene meid, wil je zo'n kind zijn speelgoed afhendig maken!'

Daar heb je het, zo word je voor dief gescholden terwijl je het wagentje juist terug wilt geven. Niemand begrijpt wat ik wil. Ik ben net zo lief alleen, helemaal alleen, en lees...

Het boek waar Willem gisteren mee aankwam, dat was mooi. Ze hadden die koningin Esther voor haar huwelijk een jaar lang ingewreven met reukolie, lodderein zeker, en kokosolie. Wat zal ze lekker hebben geroken! Nou, en op de dag van haar bruiloft hadden ze haar een hele mooie jurk aangetrokken, maar uit ontzag voor haar man koning Ahasverus was ze flauwgevalen. Kan ik me best voorstellen,

want op de plaat die erbij stond had hij ontzettend woeste rollende ogen. En later redde zij haar hele volk, dat ellendig in gevangenschap verkeerde. Dat had ik precies zó gedaan. Als ik, door mij netjes te gedragen, vader en moeder en ons kinderen rijk had kunnen maken... vader zou paarden hebben gekregen, moeder grote bestellingen voor kantwerk, de kleintjes zou ik net zulke mooie kleertjes hebben gegeven als de meisjes hier dragen en zelf zou ik twaalf sjieke jurken hebben gekocht, vierentwintig poppen en een alkoof vol boeken, zoals die van Gerrit en Willem.

Koningin Esther was joods, daarom heette ze Esther. Ik zou koningin Keetje zijn... Keetje? Nee, dat klinkt niet voor een koningin. Kee... Kee... Keetelina? Dat is beter, koningin Keetelina. Ik zou een kroon en een sleep hebben en samen met oom Mordechai zouden we toekijken hoe die vuile schoft van een Haman werd opgeknoopt.

‘Keetjoe! Keetjoe!’

Dat is Lina. Kan niet missen.

‘Kom vlug naar beneden!’

En daar stond weer een mand vol flessen en doosjes klaar om bij de zieken te bezorgen.

O, juffrouw...

Aan de grote tafel aten Lina en Betje hun brood met kaas en dronken er koffie bij. Twee meter verderop zat ik op een krukje en at mijn droge boterham: ik was niet van het huis.

Lina mopperde weer: ‘Echt waar, in gezelschap draagt ze verzen voor! Mooie aanblik moet dat zijn, een vrouw van achtenveertig die verzen opdreunt, ogen naar de zoldering gedraaid, handen op het hart geperst...’

‘Hoe weet je dat ze bij het verzen zeggen de oogballen verdraaien en de handen op het hart drukken?’

‘Waar bemoei jij je mee, snotneus? Maar alles zoals je wilt, ik vertel je hoe ik dat weet. Als ik zondags uitga met de familie, gaan we naar het Paleis voor Volksvlijt, daar geven ze voorstellingen waar gezongen en gedeclameerd wordt. Nou, en de ogen gaan altijd omhoog en de handjes naar het hart als ergens liefde in voorkomt, en dat is het geval met alle gedichten. Eigenlijk wil ik maar zeggen dat het voor iemand van mevrouws leeftijd, en met een sleep kinderen, bespottelijk is.’

‘Een waar woord,’ zei Betje, ‘bij de rijken denken de vrouwen dat zij de eeuwige jeugd hebben. Als wij

trouwen geven we onze lichte japonnen en lintjes en strikjes aan onze jongere zusters, omdat een getrouwde vrouw dat niet meer draagt. Elk naar zijn staat! Maar zij hijsen zich dan pas goed in roze en lichtblauw, liefst tot hun vijftigste. Hoe ouwer hoe gekker. Heb je gisteravond gezien hoe diep de hals van die ouwe kalkoen was uitgesneden?’

‘Ik heb wel meer gezien! Ze hadden laatst vergeten een paraplu mee te nemen en die moest ik mevrouw nabrengen. Ze stond te wachten op het houten bruggetje over de Achterburgwal, rok omhoog om haar spillepoten te laten zien. Nou zeg, als je ’s avonds op bezoek gaat neem je toch een rijtuig.’

‘Dat kan er niet af, met al die kinderen. Daarom zit ze altijd te kibbelen met haar zuster, die wel in een rijtuig rijdt; ja, die heeft maar twee kinderen en haar man is makelaar. Toch moet de apotheek goed geld opbrengen.’

‘Dat zal waar zijn, maar zo’n stel kinderen die als prinsjes worden opgevoed, een dokter, een officier, een apotheker... Gerrit wil advocaat worden, kleine Willem denkt voor chirurg te kunnen leren... en dan muziek, talen, tekenlessen en wat ze allemaal aan boeken uitgeven: alleen hun dienstmeiden hebben het nakijken! Ik ben hier vijf jaar geleden gekomen

voor vijftig gulden in het jaar, twee jaar terug is dat verhoogd tot vijftigvijftig en nu laat ze mij liever weggaan dan de zestig gulden te betalen waar ik om vraag. Ik denk er trouwens hard over, hier te vertrekken: ik ben het zat, alle dagen die aardappels met uien en dat slappe stukje vlees – en dan almaar pakketten boeken de trap op de dragen, alsof ze hun geld niet beter kunnen besteden.’

‘Nou, Lina,’ gooide ik er tussendoor, ‘wanneer ik net als jij alle dagen vlees kon eten, zou ik ook boeken kopen.’

‘Jij bent van hetzelfde slag als zij, dat had ik al dadelijk door. Een meisje dat je drie, vier keer moet roepen om te komen eten, en niets hoort omdat ze met haar neus in de boeken zit, dat is hetzelfde slag. Als ik je moeder was, zou ik het wel weten: eindelijk goed wassen en kammen, en een flinke tik op je vingers als je weer een boek vastpakt.’

‘Lina, Lina,’ zuchtte Betje, ‘Keetje heeft je niets gedaan, waarom ga je zo tegen haar tekeer?’

‘Omdat ik boven niets aan haar heb. Onlangs liet ze de kleine meid zo hard op d'r hoofd vallen, dat ik dacht dat het een strijkijzer was. Ze zat weer iets van Rembrandt te lezen. Ik heb niks tegen mevrouw gezegd, dan had ze haar biezen kunnen pakken en stond ik weer overal alléén voor. En als ik mevrouw

vertel dat Keetje altijd maar leest, antwoordt ze: “Het is zonde dat zo’n kind niet kan studeren, ik heb nog nooit gezien dat een meisje zich zó gretig op de boeken stort.” Jawel, zonde voor háár! Dat ik me hier kapotwerk, alle dagen opnieuw, dat is niet zonde. Praat me niet over die familie en helemáál niet over die meid.’

Ze stond zo heftig op dat haar stoel omviel en ging naar boven.

Terwijl Betje hem weer overeind zette, suste zij: ‘Wat een gedoe, en dat allemaal omdat ze geen vijf gulden opslag krijgt!’

Ja, en mij geeft ze altijd de volle laag. Alsof ik zelf geen recht tot klagen zou hebben: het wordt elke avond zeven uur voor ik naar huis kan, in plaats van vier, en zonder één hap eten extra. Maar als ik lees vergeet ik alles. Ze kan zeggen wat ze wil, lezen doe ik toch!

Ik ging naar de tussenverdieping. Daar trof ik de huisarts aan, een vriend van de familie en peetoom van Willem. Hij nam vaak boeken voor hem mee en samen met de jongen bekeek hij een album over vissen, met wondermooie prenten in kleur. Ik kon mijn ogen er niet van afhouden en stelde allerlei vragen, die hem blijkbaar bevielen. ‘Je moet een dezer dagen

de tulpen van mijn zuster eens komen bekijken,' merkte hij op, 'ze staan nu in volle bloei. En onze kanaries... als het op zingen aankomt, kan daar niets tegenop.'

'Praat tegenover Keetje maar niet over zingen, dan barst ze meteen los en krijgt Udo geen kans meer om te studeren!'

Het bloed steeg me naar het hoofd. Maar ik zei niets, tot hij me achter de schuifdeur van de alkoof weer zoende: 'Ik mag lekker de tulpen en vogels bekijken'... ik kon mijn geluk niet op.

Twee dagen later ging ik erheen. Het was een huis met één bovenverdieping aan de Oudezijds Achterburgwal, met een groot schuifraam in kleine ruitjes verdeeld. Ik ging de twee treden van de stoep op en stond voor een toegangsdeur die blonk als een spiegel. De dienstmeid opende de bovendeur.

'Ik mocht de tulpen en kanaries komen bekijken.'

Ze liet me binnen en bracht me door een lange gang met een mooie mollige loper tot de tuindeur, waar ik moest wachten tot zij de juffrouw had gehaald. Al gauw verscheen een oude dame in een grote crinoline met pofmouwen en rond haar rimpeelige hals een kanten kraag; ook haar kapje was van witte kant met lila linten.

‘Jij komt mijn tulpen bekijken?’

Zij opende de tuindeur.

Ik kon alleen maar zuchten van bewondering. In de kleine tuin, ingesloten door muren met klimop, stonden twee kuipen vol tulpen, één in licht- en donkerpaars, één in rood met oranje strepen, en de hele tuin was afgezet met stroken tulpen in het geel, die in het zonlicht straalden als zuiver goud. Ik had een brok in mijn keel, kon geen geluid uitbrengen, en de oude dame dacht dat haar tulpen mij tegenvielen. ‘Vind je ze niet mooi?’

‘O, juffrouw,’ bracht ik uit, naar haar opkijkend.

‘Ik zie het, je bent sprakeloos... zoiets heb je nog nooit gezien, waar of niet? Ik kan geen tulp voor je afsnijden, dan valt er een gat, en de tulpen in die kuip zijn allemaal bekroond.’ Zij wees op de licht- en donkerpaarse. ‘Maar als je er zo verrukt van bent, mag je terugkomen om ze nog eens te bekijken. Dan gaan we nu naar de kanaries.’

In mijn blijdschap had ik de grote volière op een terrasje in de tuin niet eens opgemerkt. Natuurlijk had ik weleens een of twee kanaries in een kooitje gezien, maar hier waren er vijftwintig, zei de dame, allemaal heldergeel en zacht van stemgeluid: ‘Luid zingen verdraag ik niet goed, dat doet pijn aan m’n oren.’

In verrukking keek ik toe hoe de vogels rondfladderden, hun veertjes recht streken, op een stokje klapwiekten, zongen of een beetje gorgelden alsof ze met elkaar praatten. Sommige poedelden zich druk spetterend in een bakje water. Ik voelde mij erg verlegen omdat ik niet wist hoe ik de juffrouw moest uitleggen dat ik, als ik hier had gewoond, de hele dag tussen de tulpen en de kanaries zou doorbrengen. Toch begreep ik dat het onbeleefd was om niets te zeggen en almaar naar de vogeltjes te blijven kijken. Gelukkig gaf ze mij twee toffies en bracht me naar de voordeur.

‘Echt, juffrouw, mag ik terugkomen?’ waagde ik tenslotte.

‘Ja, en heel gauw zelfs, want over een week of tien dagen zijn de tulpen uitgebloeid.’

‘Mag ik ook terugkomen voor de kanaries?’

‘Ook voor de kanaries.’

Toen zij de deur achter me sloot glimlachte zij me toe.

Dat moet ik beslist aan moeder vertellen, dacht ik, wat een pracht; en ik mag terugkomen!

Twee dagen later, toen Willem bij zijn peetoom op bezoek was geweest, vroeg ik hem hoe de tulpen erbij stonden – het had inmiddels geregend – en of

de kanaries nog buiten waren.

‘Nee, ze worden alleen bij zonneschijn naar het terras gedragen. Tussen haakjes, mijn tante zegt dat jij een overgevoelig meisje bent...’

‘Is dat erg?’

‘Nee, maar het komt ongelukkig uit, zegt ze, je zult veel te verduren krijgen, als je tenminste niet afstompt.’

‘Ik afstompen? Waarom dan wel?’

‘Vraag dat aan een ander!’

Rembrandt

Op de kaft stond: Het leven van Rembrandt van Rijn.

‘Is dat een mooi boek, Willem?’

‘Ja, het zal je bevallen, Rembrandt is onze grootste schilder.’

‘Wat schilderde hij dan?’

‘O, portretten, schilderijen met joden uit de bijbel en anatomische lessen; hij heeft ook de Nachtwacht gemaakt, die zijn ronde door de stad doet, en etsen, hele stapels etsen.’

‘Wat zijn dat?’

‘Hoe je die maakt weet ik echt niet. Ik zal het aan mijn oom vragen, dan vertel ik het wel. Kijk, dit is een ets van Rembrandt: De vlucht naar Egypte. Heb je daar wel van gehoord, de vlucht naar Egypte?’

‘Ja hoor, dat verhaal uit de bijbel. Kijk, de ezel met Maria en het kindje Jezus op zijn rug en Jozef die ernaast loopt. Is dat nou een ets? Het is gewoon een plaatje in zwart-wit...’

‘Het zijn plaatjes, ja, maar toch kunst... ik heb er geen verstand van, maar je moet Udo horen als hij daarover begint!’

‘Ik vind het ezeltje het liefst, hij draagt Maria en het kindje zo gedwee op zijn rug. Vind je ook niet dat het een schat van een ezeltje is?’

‘Ja, maar zo mag je niet over etsen praten. Udo weet precies hoe het wel moet. Wist je dat Rembrandt in de Jodenbreestraat heeft gewoond?’

‘Hier in de jodenhoek?’

‘Ja, vlakbij de brug.’

‘Was hij zelf een jood?’

‘Nee, maar Udo zegt, als hij joden zo levensecht kon schilderen, kwam het doordat hij ze alle dagen zag.’

‘Ik ga dat huis bekijken.’

‘Later is hij tot armoede vervallen en moest hij verhuizen naar de Rozengracht in de Jordaan...’

‘O, heeft hij armoede gekend? En daar schrijven ze boeken over? Dát hier ga ik beslist lezen. En waar zijn die portretten en andere schilderijen gebleven?’

‘Een heel stel ervan hangt in het Trippenhuis.’

Ik hoorde roepen: ‘Willem! Willem! Kom, schiet op, het is tijd voor school!’

Willem ging ervandoor. Ik klom de trap af en nam de mand vol flessen en doosjes. Het allereerst liep ik naar Rembrandts huis. Toen ik de brug over was, zag ik het meteen, aan de rechterkant, er zat een gedenksteen in de buitenmuur met zijn naam. Ik zag niets buitengewoons aan het huis, het was als alle andere, maar het deed mij toch iets, dat een man die zo lang geleden had geleefd en tot armoede was

vervallen, deze stoep op en af was gegaan en door die ramen de joden had bekeken om ze te schilderen.

Hoe kwam iemand ertoe, die vieze joden met hun ontstoken ogen uit te beelden? Hij moest van ze gehouden hebben omdat ze arm waren. Ik hield ook van ze, want het waren goeie mensen... Mij had Rembrandt misschien ook wel geschilderd, ik droeg immers geen betere kleren dan zij... En nu wilde ik nog naar het Trippenhuis. Vader moet daar met zijn aapje dikwijls vreemdelingen afzetten: als de deur opengaat, zegt hij, zie je schilderstukken hangen met mensen die uitgedost zijn zoals eeuwen geleden.

Ik leverde mijn bestellingen vlug af en bewaarde de fles voor de vrouw die bij het Trippenhuis woonde voor het laatst. Toen liep ik de brede stoep op en wilde naar binnen. Een man op een krukje hield me tegen: 'Wat heb je hier te zoeken?'

'Ik wil de schilderijen en plaatjes van Rembrandt zien.'

'Jij? Ophoepelen, jij, of ik zal je rembrandten! En vlug een beetje, of heb je dubbeltjes voor de toegang?' Hij duwde mij de deur uit, grommend: 'Hoe haalt zo'n meid dat in haar kersenpit?'

Toen ik buiten zijn bereik was spuugde ik in zijn richting, riep 'rotvent' en nam mij voor, vader te zeggen dat hij daar geen klanten meer heen moest brengen.

Had je ooit zoiets meegemaakt? Hij kon me toch stiekem binnenlaten!

Bij het oversteken van de Nieuwmarkt zag ik Betje voor twee manden vol vis staan; ze onderhandelde over de prijs van een mooie elft die de visvrouw, het juk over de schouders, met de ene hand ophield terwijl ze met de andere de kieuwen opende. ‘Hij is zo vers als boter, beneden de gulden gaat hij niet weg, mijn twee stuivers winst laat ik niet vallen, helemaal voor niks werken kan ik niet.’

‘Tachtig cent, dat is het uiterste.’

‘Voor zo’n prachtig dier? Negentig, het is te geef!’

‘Tachtig, meer niet,’ en Betje liep al door.

‘Nou, goed dan!’ De vrouw sneed de buik van de vis open, liet de ingewanden eruit druipen, wipte de graten weg en fileerde hem zo mooi, dat het water mij in de mond liep. Wat zou dat smaken! Betje liet de vis op een laagje stro in een platte mand leggen en er nog wat stro overheen schudden.

‘Zo, vrijster, dat is dat.’

‘Betje,’ vroeg ik, ‘komt die mooie vis morgen bij ons op tafel, voor de zondag?’

‘Vergeet dat maar, zo’n elft is niet voor hun. Nee, morgen is mijn moeder jarig en alle kinderen bezorgen dan iets voor een lekker etentje; en voor zo’n kanjer

van een elft hoef ik me niet te schamen. Wil jij zo lief zijn, deze mand bij m'n moeder af te geven, 't is dichtbij, in de Jonkerstraat... dan krijg je om vier uur een lekkere kop koffie van me.'

Toen ik terug was schonk Betje mij een kop koffie in, die ik moest uitdrinken achter de deur van de muurkast, zodat niemand van de familie het zou ontdekken.

'Je snapt wel, jij drinkt niet op kosten van het huis.'

Op zondagmorgen kwam ik in mijn schoongewassen jurk binnen, waar ik Betje en Lina totaal overstuur aantrof. De avond tevoren waren de apothekersassistent en de oudste zoons apart van elkaar uitgegaan en heel laat thuisgekomen. Eén had er toen over de vloer van de werkkamer vreselijk overgegeven en kwam daar niet voor uit. De meiden vertikten het om die rommel weg te dweilen en probeerden mij met dat vieze werkje op te schepen.

'Jullie hebben de verkeerde voor, ik ben het loopkind, ik ben niet van het huis, dit is jullie werk.'

'Nou en óf je het doet,' riep Lina, wit van woede.

Zij greep de emmer water en wilde mij dwingen die vast te pakken door mijn vingers rond het hengsel te persen. Maar ik gaf er een trap tegen, zodat de

hele schone keukenvloer onder het water kwam te staan, en rende de deur uit, naar huis. Daar gaf iedereen, Mina voorop, mij gelijk: ik ging niet naar de apotheek terug.

Ik dacht aan het boek over Rembrandt dat ik niet had kunnen lezen, en een beetje aan Willem, maar weinig. Hij was tenslotte een rijkeluikind. Mijn moeder liet me opnieuw voor een jaar bij de volkschool inschrijven: 'Daar is dat kinderachtige nest nog het beste opgeborgen.'

De hinkepink

‘Vader komt maar niet opdagen, hij zal de helft van zijn loon wel weer zitten verdrinken. Ik kan hem nu niet zoeken, met die buikpijn van Klaasje; Keetje, ga jij eens kijken of je hem vindt in de Drie Duifjes, bij de hinkepink of ergens anders...’

Ik ging op weg. Bij alle caféramen probeerde ik eerst te loeren of ik door de gordijnen mijn vader zag, en luisterde dan of ik hem hoorde zingen, want hij had een vrolijke dronk. Bij de hinkepink was het raak, hij zat luidkeels te praten: ‘Mijn paarden zijn me zoveel als kinderen! Ze zijn slim, goedhartig en als ik in hun box wil uitrusten, schikken ze een eindje voor me op.’

Hij was aangeschoten maar niet echt dronken. Ik duwde de deur op een kier en wachtte af hoe ik zou worden ontvangen.

‘Daar hebben we Poeske,’ riep vader zodra hij me zag, ‘je bent hier om mij op te halen, kom maar binnen!’

Al bij de eerste stap die ik deed omarmde mij een gevoel van welbehagen. Het was hier warm en goed verlicht, over de houten vloer was helder zand gestrooid en op de toonbank stonden ketels met koffie, thee en chocola te dampen. De hinkepink met

haar hagelwitte plooiemuts en zwarte rok waarover een witte boezelaar, droeg haar sieraden van goudfiguraan en halsketting van granaat, die ze alleen op zaterdagavond, zondag en maandag opdeed. Ze lachte mij toe: ‘De jonge juffrouw komt haar vader opzoeken! Een kop chocola voor de juffrouw, van het huis! Wat een prachtig haar heeft ze, Dirk, zo’n meisje doet je eer aan.’

Mijn vader tilde mij op schoot.

‘En daar is de chocola.’ Trekkend met haar been bracht de hinkepink een kop dampende cacao met een biskwietje. Intussen vertelde vader nog uitvoerig over zijn paarden en hoe hij hun ongemakken beter kon verzorgen dan de veearts. ‘Leen, nog een bittertje.’

Hij liet me ervan proeven. Omdat ik mijn kop chocola nu leeggedronken had en alles mij hier even heerlijk aandeed, nam ik nóg een teugje uit vaders glas, terwijl hij zat te praten. Godnogaantoe, wat was het hier gezellig... tegen mijn vaders borst genesteld zag ik alles heen en weer deinen, maar mooi dat het was – en al die mensen die zaten te zingen en ook de hinkepink waren mijn vrienden. Ach, vader zong nu ook: niemand had zo’n mooie stem als hij, en om mee te doen zette ik het Wilhelmus in.

‘Nee, dat niet,’ zei vader. En hij begon: In ’t groene

dal, in 't stille dal, waar kleine bloempjes bloeien...

Ik sloot mij met m'n hoogste zangtoon aan.

'Hoor eens, wat een nachtegaaltje! Die heeft een fortuin in haar strot.'

De klanten begonnen nu de een na de ander te vertrekken, vaak meegetroond door hun vrouw.

'Dirk,' zei de hinkepink, 'ik denk dat je er goed aan doet, met je dochtertje op huis aan te gaan, en loop niet te dicht langs de wallekant.'

'Goed, Leentje, ik ga. Kom je mee, Poeske?'

Hand in hand stapten wij de straat op en zagen dat het sneeuwde. Alles was al wit. Opeens liet ik vader los, bukte mij om sneeuwballen te maken en bekogelde hem. Hij begon te lachen als een gek en sloeg zich van pret op de dijen.

'O, stuk ondeugd dat je bent, ik zal je krijgen!' Op zijn beurt begon hij met sneeuwballen te mikken tot ik duizelig werd van het wegduiken en we schaterden het uit. Elkaar achternalopend in de sneeuw maakten wij een grote omweg; ik trok ergens belletje en we renden hard weg alsof een schreeuwende vrouw ons op de hielen zat.

Toen walste ik op hem toe. Hij greep me onder de armen en cirkelde fluitend met mij in het rond. Met de hand boven mijn hoofd, vingers aan vingers,

liet hij me een pirouette maken; dan liet hij me los en danste ik voor hem uit door de sneeuw, terwijl hij walsjes fluitend achter me aan draaide. En zo zwierden wij door tot in het slop waar wij woonden, tot de voordeur. Ik duwde voorzichtig de klink omlaag. De kaars was bijna op, de kachel uit. Moeder, nog steeds het jammerende Klaasje wiegend, kwam overeind, beende ziedend van woede op mij af en probeerde mij te trappen – onthutst door die ontvangst hielden vader en ik bedremmeld onze mond. Ik kroop vlug op mijn strozak, naast de kleintjes, uit mijn hum omdat we geen plezier mochten maken. Vader speelde bijna nooit met ons en áls hij het een keertje deed, nou, dat zag je nu... als ik later groot ben ga ik ook naar het café, daar is het warm, gezellig en vrolijk, heel anders dan hier!

Vader was vlug als een haas naar bed gegaan. Ik zag moeder, haar gezicht totaal verwrongen, koortsachtig zijn zakken legen.

Bij de hoedenmaakster

‘Moeder, alstublieft, mag ik daar werken? Een gulden in de week, dat is toch niet niks! Ik ben nu groot en op school word ik behandeld als uitschot omdat ik in zo’n vieze jurk loop. Een gulden in de week, daarmee is onze huur betaald!’

Ik vertelde er niet bij, hoe ik ernaar verlangde weer door de stad te banjeren als in mijn tijd bij de apotheek, in de verte de draaiorgels te horen, de wind door mijn haar te voelen spelen en alles te doen zoals de grote mensen, terwijl de anderen, de kleintjes, op school zaten, stierven van de dorst en ook als ze hun vingers opstaken niet naar achter mochten. Deze keer zou ik er wel voor zorgen, niet naar school terug te hoeven! Maar dat kreeg moeder niet te horen. Ik zeurde gewoon net zo lang tot zij goedvond dat ik loopkind werd bij de hoedenmaakster.

Op een maandagmorgen zou ik met mijn werk beginnen. Mevrouw liet meteen de afstand voelen die ons scheidde: ‘Draag je geen hoed? En ook niets om je hals? Als je die tenminste gewassen had...’

Ik kreeg een zwaar pakket vol stukken zeep die ik naar het andere einde van de stad moest sjouwen. Was dat even een tegenvaller, dacht ik, het zijn geen hoeden; alleen de gedachte dat ik deftige dames hoeden

mocht bezorgen was al bijna even mooi als ze zelf te dragen. Maar toen ik terugkwam stond een houten doos met hoeden klaar, die op een half dozijn adressen afgeleverd moesten worden, met de kwitanties erbij. Wel moest ik er de hele stad mee af. De houten doos was loodzwaar, ik droeg hem in de linkerarm die ik met de rechter arm extra steun gaf, ik liep door het gewicht helemaal scheef en voorovergebogen, en ondertussen schoof en bonkte de doos tegen mijn heupen. Maar iedere keer als ik hem moest openen en de hoeden met al hun strikken, veren en bloemen zag, voelde ik een warme golf van bewondering en nam ik met overdreven zorg en eerbied de hoed op die ik moest afleveren.

Op het eerste adres betaalden ze niet alleen de zes gulden van de nota, ik kreeg ook vijf cent voor mezelf. Gaat dat even goed, dacht ik, daar koop ik een broodje leverworst voor... of nee, ik geef het geld aan moeder, dan ziet ze zelf dat ik goed ga verdienen.

Op een ander adres kreeg ik weer vijf cent. Kijk eens aan, als dat zo doorging zou ik nog meer verdienen dan Mina, die elke week zanikte dat ze werd uitgezogen als ze tachtig cent van haar loon moest afstaan. Ik haalde zo'n bedrag in drie dagen op, we konden op die manier best zónder haar. En dan vader, die zijn fooien in de kroeg uitgaf! Daar begreep

ik niets van, het was veel leuker om ze af te dragen, dan ging er van binnen iets gloeien...

Toen ik voor het middageten naar huis ging liep ik met ferme pas door, net als de grote mensen, en hield niet stil om met andere kinderen te praten, zoals ik gisteren nog had gedaan. Ik had een betrekking, ik moest net lopen als de arbeiders, vlug, vlug, om binnen een uur weer op het werk te zijn. Thuis telde ik mijn tien cent voor ieders ogen op tafel uit.

‘Ik weet al wat ik doe, ik leg je geld opzij tot er genoeg is om een jurk voor je te kopen,’ zei moeder, ‘de hemel weet dat je er een nodig hebt.’

‘Nee, dat is voor het huishouden: je hebt daar veertig turven voor, of twee maat aardappels of twee witte kolen of een pond rijst...’

‘Ja, het hele gezin is in één keer zat gegeten!’

’s Namiddags moest ik met twee grote dozen vol hoeden de klanten af. Ik behield met moeite mijn evenwicht en liep krom als een oud wijf. ‘Het lijkt wel of ze de trekschuit moet slepen,’ lachte meneer die zelf ook hoedenmaker was.

Toen het tegen Pasen liep bezorgde ik hoeden tot ik niet meer op mijn benen kon staan. Wat de fooien betrof ging het op en af. Uitgerekend op de deftige grachten kreeg ik nooit wat en ik beschouwde de

mensen die daar woonden als kapitalisten zonder hart. Wel zag ik eens dat een dame achter in de gang de huisbediende iets in de hand drukte en zei ‘voor het meisje’, waarna zij in een kamer verdween. De knecht liet het muntje in zijn zak glijden. ‘We komen de rekening wel in de zaak betalen.’ Ik knikte beleefd, maar zo gauw hij de deur had gesloten schold ik hem uit voor schoft en afzetter.

Het duurde niet lang of mijn heupen waren helemaal ontveld en mijn voeten zaten vol blaren. De hoeden zeiden mij niets meer – die stomme prullen voor de rijken waren de schuld dat alles me pijn deed.

Het huis van mijn patroons liep van de Damstraat door tot de steeg daarachter en was dus heel diep. Op de eerste verdieping boven de winkel lag aan de voorkant een ruime salon met drie ramen en een slaapkamer met als enige lichtbron een glazen deur: die waren verhuurd aan een student. Aan een lange, donkere gang lag nog een slaapkamer zonder ramen, waar ook een student woonde, die dus altijd bij lamplicht zat. Een groot vertrek met twee vensters (maar somber omdat het aan de steegkant lag) werd bewoond door een jood die bij de bank werkte.

’s Morgens moest ik de meid, Corrie, helpen het ontbijt voor de heren te brengen. Ik had er een erge

hekel aan, die donkere kamers te betreden, waar altijd een verschaalde lucht van pijptabak hing en van iets anders dat mij de keel toekneep.

‘Sinds wanneer ben je zo gevoelig, Keetje? De luiers van de kleintjes thuis hebben niet lekkerder geroken!’

‘Nee, maar daar werd ik niet misselijk van.’

‘Ach kom, niet zo kleinzerig!’

Ik hoorde Corrie van begin tot einde grapjes maken met de heren. Als die het huis uit waren en zij de bedden had opgemaakt moest ik vegen, stof afnemen en de dienbladen naar beneden brengen. Ik at de restjes brood die de heren hadden overgelaten en dronk de melk op, met wat suiker erin. Vaak ook bekeek ik de mooie kleren die de student van de voorkamer aan een grote kapstok had hangen, met daaronder een rij van zeven paar hoge schoenen. Was die even goed voorzien, zeven paar, plus een paar aan zijn voeten, ácht dus... Vader had enkel een stel lekkende laarzen. En de kleren! Drie kostuums, twee broeken extra, een jas met slippers, twee overjassen, en dat allemaal voor één persoon! De rijken hadden altijd meer dan nodig was: wat moesten ze daarmee?

Ik opende zijn flesje reukwater. Ik durfde geen druppel ervan op te doen, ze zouden het beneden

kunnen ruiken, maar snoof de geur zo diep naar binnen dat mijn keel ervan begon te prikken. Wat zou daar in zitten? Het was zo verrukkelijk, je zou er haast van drinken! Daarna inspecteerde ik zijn boeken en weldra verzonk ik in *Woutertje Pieterse* van Multatuli.

‘Keehee, Keehee! Ben je soms in zijn bed gaan liggen, luie meid? Ik heb geen enkele hulp aan jou!’

Ik haastte mij met het dienblad de trap af.

‘Geen druppel melk meer over; sinds jij hier werkt drinken de heren alles op. Kom, help me aardappels schillen.’

Ik ging in een hoekje van de keuken zitten, de aardappelmand op schoot. Met haar eeuwig scheefhangende kapje haalde Corrie ’s morgens de donkere, aan de steeg grenzende keuken altijd erg overhoop. Hier lag ook de alkoof met haar bed, je kon door de klapdeurtjes zien dat het niet was opge maakt, zelfs de po was niet gelee gd – ze had het zo vreselijk druk dat ze daar voor het middageten niet aan toekwam.

Het was ondraaglijk heet in die keuken. Meneer, de hoedenmaker, vormde hier de hoofddeksels: vochtig vilt of stro werd op houten mallen geperst en met gloeiende ijzers bracht hij het in het gewenste model. Hij liep in zijn overhemd en evengoed

stroomde het zweet van zijn gezicht. Als er anderen bij waren zei hij alleen het allernodigste. Pas toen ik op mijn eentje bezig was, worteltjes of raapjes schoon te maken en er nu en dan van snoepte, keerde hij zich naar mij toe en vroeg of ik nog iets overliet voor het gezin. ‘Dat je peren- en appelschillen in je mond stopt kan me niet schelen, maar worteltjes en raapjes lust ik zelf veel te graag.’

Hij lachte en in de dagen die volgden maakte hij nog een paar van die grappig bedoelde opmerkingen. Op een ochtend ging hij de treden naar de kolenkelder af. Na een paar tellen hoorde ik hem fluisteren: ‘Keetje, kom eens hier.’

Ik stond op en ging.

Hij greep me vast, plantte me tegen de muur, klemde zijn mond op de mijne, graaide met zijn vrije hand tussen mijn benen. Ik voelde twee, drie schokken; toen liet hij me los en verdween.

Ik ging weer in mijn hoek zitten, de mand met aardappels op schoot. Maar ik voelde mij zo raar en beverig dat ik begon te huilen, mijn voorhoofd op de koude ijzers van het fornuis geperst. Op dat moment kwam Corrie binnen.

‘Wat zit jij te snotteren?’

‘Ik heb pijn.’

‘Waar?’

‘Mijn buik.’

‘Ben je al een groot meisje?’

Ik staarde haar aan: ‘Je weet toch zelf hoe groot ik ben!’

‘Nee dommertje, dat bedoel ik niet. Heb je al elke maand bloed?’

‘Bloed? Nee, maar mijn zuster Mina wel. Echt iets voor haar, Mina is een viespeuk.’

‘O, wat onnozel ben jij, álle vrouwen hebben dat, alleen ben jij nog niet droog achter de oren. Je hebt zeker teveel aardappelschillen gegeten, dat zal het zijn.’

Het meisjespensionaat

Ik moest de eerste verkoopster vergezellen naar een meisjespensionaat, waar ze hoeden op zicht hadden gevraagd. Ze liet me vijf passen achter zich lopen, bijna strompelen, doordat de twee houten dozen mijn huid tot bloedens toe schuurden. Ze had zich mooi gemaakt, droeg een grijze japon met schuine blauwe banen en daaroverheen een manteltje met een geplooide strook, van achteren opgewerkt tot een strik; de japon zelf was erg kort en je zag daaronder haar rijglaarsjes met hoge, zwaar afgelopen hakken. Op haar maisblonde kapsel droeg ze een grijze hoed model Pamela met blauwe en roze linten, jammer genoeg waren haar gehaakte handschoenen erg vuil en vol gaten. Zoals ze voor me liep, met naar voren geslingerd lijf vanwege de hoge hakken, wou ze kennelijk een deftige, voorname indruk maken en bereikte daarmee dat nogal wat heren naar haar glimlachten.

Op de Achterburgwal gekomen liet ze mij een hoge stoep opgaan, ze trok aan de bel en wij gingen binnen door een kier van de voordeur... maar had ze dan niet in de gaten dat dit een hoerenkast was? De vrouwen zaten hier de godganse dag achter het raam of drentelden voor het huis om mannen te lokken;

elke keer als ik er voorbij kwam hielden ze mij in de smiezen.

Wij werden een zijkamer binnengeloodst. Twee vrouwen zaten daar te wachten, van wie er een al heel oud was. Ik maakte de dozen open, ze slaakten gilletjes van bewondering en begonnen dadelijk te passen. Ze hadden iets te lage kapsels, maar de eerste verkoopster schikte hun kammetjes een tikje anders en riep vol geestdrift: 'Als gegoten! Als voor u gemaakt! Het wit van de hoed laat uw frisse teint zó prachtig uitkomen!'

'U hebt volkomen gelijk, ik neem hem.'

Een van de bewoonsters stak haar hoofd naar binnen: 'Kunnen we al kijken?'

'Ja, kom maar.'

Ze werd door drie anderen gevolgd. Ik bekeek ze eens goed en nee, ik had me niet vergist, het waren hoeren, maar sjiek! Sjiek! Allemaal in zijden japonnen, met hoog opgestoken blonde en bruine kapsels en een huidskleur zó fijntjes... ik wist dat alles uit een potje kwam, maar wat rook het lekker!

Ze pasten alle hoeden.

'O, dat grijs met die vergeet-mij-nietjes!'

'Ik neem die met de gele linten en de rozen.'

Eén van hen pakte me bij de kin en vroeg: 'Hmmm... hoe oud ben je?'

‘Dertien.’ ‘Nog twee, drie jaartjes en ze is een schoonheid.’

Ze gaf me een paar snoepjes.

De eerste verkoopster had de handen vol werk: ze hielp met passen, wipte een haarlok onder een hoed vandaan, prees de dames en zwengelde zo heftig aan haar eigen Pamela tot die haar bijna over de ogen zakte. Ze speelde het klaar, niet de verwachte twee, maar vijf hoeden van twaalf gulden per stuk te verkopen, allemaal contant betaald. Ik kreeg een kwartje fooi en nog een handvol snoep.

Terugwandeland langs de gracht zei ik: ‘Ik dacht dat we naar een meisjespensionaat zouden gaan, maar het is een bordeel.’

‘We noemen het een meisjespensionaat om het platte woord dat jij nu gebruikt te vermijden.’

‘Maar wat zegt u dan tegen een echt pensionaat?’

Toen daar geen antwoord op kwam, vervolgde ik: ‘Ik wist niet dat mevrouw ook aan hoeren leverde.’

‘O, maar die zijn van de betere soort: heel wat deftige dames zouden willen dat ze hoeden van twaalf gulden konden kopen! Kijk, we leveren echt niet op de Zeedijk, er zijn grenzen. En je hebt gehoord dat ik met een van de bewoonsters zelfs Frans heb gesproken.’

Dat was allemaal waar, ze hadden zich ook netjes

en fatsoenlijk gedragen en roken heerlijk. Waarom noemden de mensen die vrouwen dan onzedelijk en verwerpelijk? Alweer een leugen...

Bij de brug liet ze mij weer achter zich lopen. De hoedenmaakster en haar man waren in de zevende hemel dat we vijf van de allerduurste hoeden hadden gesleten.

Toen ik dat 's avonds thuis vertelde, zei moeder dat die vrouwen tot haar beste klanten hoorden voor kanten kraagjes en zakdoeken, ze waren altijd vrijgevig en aardig, hadden haar ook menigmaal te eten en te drinken gegeven en soms zelfs meer betaald dan zij gevraagd had.

'Als de zaak zó in elkaar zit... Eén heeft me gezegd: nog twee, drie jaartjes... Mina is op de kop af drie jaar ouder dan ik, waarom wordt ze geen hoer? Ik dacht altijd dat ze de zakken van de mannen leeghaalden. En de eerste verkoopster sprak erg beleefd tegen ze, heel anders dan bij de werkster die ze een luie donder noemt, wanneer het atelier niet vlug genoeg is opgeruimd.'

'Wat ben je toch nog een kind, je spreekt naar je verstand hebt. Maar denk erom dat je zulke praatjes niet verkoopt als Mina erbij is: wie weet wat die nog in haar hoofd zou halen!'

‘Ja maar...’

‘Mondje dicht, begrepen?’

Ik zei inderdaad niets tegen Mina, maar vooral omdat ik haar niet kon uitstaan en haar niet gunde dat ze zijden japonnen zou dragen en zo lekker zou ruiken.

Kale neten

Mevrouw had me opgedragen om de dozen met bloemen en corsages, die de klanten door elkaar hadden gewoeld, weer in orde te brengen. Ik was verzot op zulk werk. Alle slingers en strengen die ik in handen kreeg gaf ik in gedachten hun eigen plaatsje op het hoofd van de kleintjes, van mezelf, moeder en zelfs Mina. Ik doste ons allemaal met bloemenhoedjes uit, en toen daar niets meer bij kon bedacht ik boeketten en bloemstukken die ik op tafel zette, aan het plafond hing of in de hoeken van de kamer bevestigde, zoals ik dat gezien had in huizen waar ik hoeden bezorgde.

Terwijl ik bezig was kwam een dame met drie meisjes binnen.

‘Wilt u even de verkoopster roepen?’

Ik haalde mevrouw naar de winkel.

‘Ik wil graag wat hoeden bekijken voor mijn dochtertjes.’

‘Welke prijsklasse had u in gedachten?’

‘Zo rond de drie gulden. Ik heb er drie nodig, dan kan er vast iets van de prijs af.’

‘Keetje, reik je mij de hoeden uit die doos aan?’

Ik hoorde aan haar stem dat zij het niet de moeite waard vond de tweede verkoopster te roepen, juist bezig met het schrijven van de rekeningen die ik

straks moest bezorgen; ze zou het zelf wel even afhandelen. Ik haalde de kant en klare hoedjes te voorschijn, die in een grote doos waren opgehangen. Maar de dame was geen makkelijke klant, ieder hoedje werd gepast en nog eens gepast, ze onderhandelde over de prijs, inspecteerde de lintjes en veertjes en deed dat overigens heel rustig en beschaafd.

Zo spreken alleen bewoonsters van de Herengracht, overpeinsde ik, maar die dragen duurdere japonnen en schoenen. Deze kledij is bij elkaar gescharreld en de meisjes zijn bleekneusjes. Mijn oordeel stond vast: het waren kale neten, het soort van ‘een half onsje ham, want mevrouw heeft gasten voor de lunch’.

Na lang heen en weer gepraat kocht de dame voor negen gulden drie hoedjes die het jaar tevoren nog vier per stuk hadden gekost. Met behendige vingers bracht zij een kneep of een tik aan, en ze waren weer helemaal in de mode. Ik zou ze die namiddag bezorgen.

‘En zulke krenterige klanten moet je “mevrouw” noemen,’ luchtte de hoedenmaakster haar gemoed. ‘Haar man is officier en ze zijn op een tuinfeest gevraagd, ik zie het vóór me, de meisjes in zelfgenaaide jurkjes... leer mij dat soort kennen: mevrouw laat zich excuseren, ze heeft migraine, maar in wer-

kelijkheid geen toonbare japon, en de dochttertjes stuurt ze met vader mee, die gelukkig in uniform kan verschijnen... Luister goed, Keetje, je geeft die hoeden alleen tegen contante betaling af, anders neem je ze gewoon weer mee.'

Ik ging erheen en ontving het geld, zonder fooi. Kale neten, dacht ik weer, handschoenen aan bij het stof afnemen en verder allemaal kouwe kak!

'Zo, hebben ze betaald, ik was al bang dat jij je in de luren liet leggen. Je moet bij die krentenkakkers nooit iets afgeven zonder boter bij de vis.'

Als bij bliksemflits ontladde mijn ergernis zich tegen de hoedenmaakster en zonder een woord te uiten foeterde ik in mijzelf: 'Die krentenkakkers, die krentenkakkers, ik ken dat: als wij onze huur niet kunnen betalen heten wij meteen misdadigers, zelfs onze kleintjes zijn een bende vuilakken waar de zweep over moet. Die dame spreekt alsof ze van adel is en bij haar thuis ziet alles er keurig uit. Door de halfopen deur zag ik dat een van de meisjes piano speelde - verzon ik -, het andere las hardop Engels, 't kan ook Frans wezen, en het derde nam stof af met mannenhandschoenen aan en een doek rond haar blonde krullen om ze niet stoffig te maken. En ze zagen er schattig uit, in één woord schattig, en u en de eerste verkoopster, u bent in vergelijking precies

als die lellebellen van laatst. Dát was deftig hè, vijf hoeden van twaalf piek!’

Ik ging weer naar mijn dozen vol strikjes om tot bedaren te komen.

Er kwam een jongeman binnen. Hij bood in het Duits een paar sleetse kartonnen dozen te koop aan. Ik ging mevrouw vragen. ‘Ben je gek?’ vroeg ze. ‘Gauw terug naar de winkel, je kunt zo’n zwerver of dief niet alleen laten!’

Ik gaf de dozen terug, hij ging de deur uit. Dat moest een Duitse deserteur zijn, begreep ik, vader had al vaak over die mensen verteld, die geen rooie cent bezaten. Ik zocht mijn zakken af en diepte twee centen op. Opgewonden holde ik de jongeman achterna, ik gaf hem de centen, hij nam zijn hoed af en zei ‘Danke schön!’ Ik vluchtte naar een kamer boven, waar ik lang bleef snikken.

Het gaat maar om één ding

Toen ik op een dag met mijn dozen door de jodenbuurt zeulde zag ik een opgeschoten meisje lopen, met wie ik op school had gezeten, de dochter van een wasvrouw. Ze had een bleke geelachtige huidskleur, die Rika, en een oogopslag die je bij voorkeur ontweek.

‘Wat doe je voor de kost, Keetje?’

‘Ik zit in het modevak.’

‘Dat zie ik, je bent boodschappenmeisje en mag hoeden bezorgen. Mijn moeder heeft ook een leerlingetje, maar dat meisje krijgt niets te leren; als ze de was heeft afgeleverd moet ze schoonmaken. En jij ook, neem ik aan. Mij heeft m’n moeder wel iets bijgebracht, ik ben een goede strijkster.’

‘O, dáár heb je zeker zo’n gele huid en ingevallen wangen van gekregen.’

‘Ik weet heus wel dat ik lelijk ben, dat hoeft jij me niet aan mijn neus te hangen. Maar dat maakt niets uit, zolang ik mijn spleet heb... ha, nou zet je grote ogen op, hè? Dat noem jij zeker nog je plasser, maar als je groot bent krijgt dat een andere naam. En voor de mannen draait daar alles om, of je lelijk bent of mooi, het doet er niet toe, als je die spleet maar hebt. Jij, meisje, denkt dat je met je gele kanariehaar en je

mond als een framboosje alles hebt waar het in 't leven om gaat... over twee of drie jaar, als je zo oud bent als ik, ontdek je dat het andere voor de mannen veel belangrijker is. Trek in een hapje zoetzuur?’

Aan de kar van een jood tracteerde ze mij op een paar plakken ingelegde komkommer en werkte er zelf wel een half dozijn van naar binnen.

‘Ik wil maar zeggen, als er klachten zijn over boorden of overhemden, ga ik er zelf op af, mannen zijn niet moeilijk. Maar het geld dat ze mij geven moet ik aan iets lekkers uitgeven voor ik naar huis kom: mijn moeder zou mijn nek omdraaien als ze het vond. Alleen als ik te lang wegblijf of naar augurken ruik, doorzoekt ze mijn spullen en begint te meppen. Maar dan zeg ik bij mijzelf: Sla er rustig op los, ouwetje, wat je me bij de geboorte hebt meegegeven pak je mij niet af...’

Bij een straathoek moest Rika de andere kant op.

‘Dus denk erom: laat 'm niet beschimmelen als je groot bent, dat zou eeuwig zonde wezen.’

De assistent

‘Keehee, Keehee,’ riep de tweede verkoopster met gesmoorde stem. Wat was er loos, dat ze mij hier in de kamers van de student naliep?

‘Keetje, wil je voor mij een brief bezorgen aan de apothekersassistent van die winkel op de Zeedijk, vlak bij de Nieuwmarkt? Hij is nogal klein van stuk, wat bleekjes...’

Er ging een schok door mij heen. De apotheek op de Zeedijk en misschien dezelfde assistent... maar ik kon onmogelijk weigeren.

‘Best hoor, ik doe het wel. Wat moet ik zeggen?’

‘Niets. Je overhandigt deze brief, met mijn complimenten, en zegt alleen dat hij je vijf cent moet geven.’

‘Ik stop die brief wel in mijn hoedenkist, hij is te groot voor mijn rokzak.’

‘Nee, niet in de kist, mevrouw kan het veel te gemakkelijk ontdekken en dan vertelt zij het door aan mijn moeder. Draag hem liever tegen je borst.’ Zij schoof de brief tussen mijn ondergoed en mijn bloes. ‘Niet verliezen, hoor je? Geef hem alleen aan hemzelf en praat er met niemand over. Mijn moeder wil niet dat ik met die jongeman ga, omdat hij rooms en een echte meneer is: hij zal je nooit van z’n leven

ten huwelijk vragen, zegt ze, en als ik niet in de hervormde kerk trouw wil ze mij niet meer kennen. Dus wat zit er anders op, dan dat we in het geniep kennis aan elkaar hebben? Ach Kee, je bent nu bijna groot, je moet zulke dingen begrijpen, verraad me alsjeblieft niet. Aan de hoedenkist ziet hij meteen dat ik je heb gestuurd, maar pak de zaken een beetje slim aan en geef de brief niet aan de oudere man die in de winkel staat, dat is de apotheker zelf.’

‘U kunt gerust zijn, alles komt keurig in orde en niemand krijgt iets te horen.’

Beneden pakte ik de hoeden in, de kwitanties erbij; achter de voering had ik al het zakje voor het geld gestopt. Ik begon aan mijn ronde en ging eerst naar de Zeedijk voor mijn boodschap. Hoe moest ik die brief overhandigen? Ik wilde en kon dat huis niet meer betreden; wel haalde ik de brief vast tevoorschijn, zodat de roomse assistent hem kon zien... O, als Willem nu maar niet naar buiten kwam!

De winkeldeur had een groot raam. Ik zag dat de assistent – niet dezelfde als vroeger – juist een klant hielp en hield me op de achtergrond. Toen de klant vertrokken was ging ik op het stoepje voor de winkeldeur staan om de reclame op het raam te spellen: ‘Holloway Pillen, Holloway Pillen,’ las ik hardop. De

jongeman had de hoedenkist met de naam van het mode-atelier opgemerkt en staarde mij aan. ‘Holloway Pillen, Holloway Pillen,’ riep ik een graadje harder, mijn wijsvinger over het glas trekkend, wat een spoor naliet, lekker, als Betje de ramen lapte zou ze zich behoorlijk ergeren... Waarom kwam hij me niet weggagen, dan kon ik hem de brief geven! ‘Holloway Pillen, Holloway Pillen!!!’

De gordijntjes van de achterkamer schoven open en de apotheker wuifde met zijn hand: jaag haar weg! De jongeman opende de deur, ik drukte hem de brief in handen, hij bloosde hevig en van pure opwinding verkreukelde hij het papier. Ik vertrok... O wacht, mijn vijf cent! Ze had gezegd dat ik erom mocht vragen, ik liep dus terug en op een plekje waar ik vanuit de achterkamer niet te zien was stak ik vijf vingers op en maakte vervolgens en gebaar van tellen. Hij begon in zijn zakken te woelen. Goed zo, ik liep opnieuw naar de winkeldeur en begon, een vinger op het glas, weer hardop te lezen: ‘Holloway, Holloway’... Betje zou buiten zichzelf zijn. Deze keer wachtte de assistent de wenk van zijn baas niet af: hij stortte naar de deur om mij weg te jagen en liet op de stoep een stui-vertje vallen.

‘Met haar complimenten,’ fluisterde ik. En om elke verdenking vóór te zijn voegde ik daar luidkeels

aan toe: ‘Wat een gedoe allemaal, mag ik nog niet eens lezen?’ Met mijn voet haalde ik het muntje naar mij toe, zodat ik het ongemerkt kon oprapen.

Toen zette ik mijn bestelronde voort en haalde daarbij nogmaals vier stuivers fooi op. Alles bij elkaar een kwartje: een winstgevende dag! Bij terugkeer in de winkel keek de tweede verkoopster mij met angstig vragende blikken aan. Knipperend met mijn oogleden gaf ik te kennen dat de missie was geslaagd.

La-la-la-la

‘Kee, Kee, waar zit je nou weer? Ik heb je nodig in de winkel!’

Ik zette de mand met appels, die ik aan het schillen was, op tafel en ging het trapje op.

‘Vlug een beetje, loop met mevrouw mee, hier is haar hoed.’

Ik nam de doos aan en wandelde naast de dame die een hoed had laten opmaken en hem dadelijk nodig had, dádelijk... maar nu schoot mij te binnen dat de eerste verkoopster mij achter zich had laten lopen, dus hield ik de pas in.

‘Wat doe je, kleintje? Blijf naast me. En vertel eens, loop je al lang met hoedendozen?’

‘Drie maanden, dame.’

‘Ben je een leerlinge in ’t modevak?’

‘Ik leer zo veel ik kan.’

‘Dat zal niet overdreven veel zijn, ze zullen je dwarsbomen. Degenen die betalen om een vak te leren staan nooit toe dat iemand op eigen houtje de kunst afkijkt. En hier heb je pijn, hè?’

Ze raakte mijn heup aan op de plek die het meeste zeer deed. Ik nam haar eens rustig op. Ze was een beetje ouder dan Mina, haar opgestoken zwarte haar pronkte als een kroon op haar hoofd en

bovenop had ze een klein hoedje van zwarte kant gespeld. Ze droeg lange krullen langs de oren en op haar donkergroene, heel korte japon stak een broche van git; daaronder zwartwollen laarsjes tot de knie. Ik vond haar uitgesproken knap, ook chic, al was haar kleding beslist niet zo duur als van deftige dames. Maar het opvallendst was haar manier van spreken, heel zorgvuldig alsof de klanken pas op haar lippen werden gevormd en met de helderheid van vogelgeluidjes – o, ik wilde wel dat ik zo bewoog en sprak als zij! Ik lette nu scherp op wat zij deed en zei, en ik had haar laarsjes wel willen stelen, zo mooi vond ik ze.

‘Jaja, het modevak leren, je hoeft me niets te vertellen... zo, kleintje, we zijn er, hier woon ik.’

Het was in de Amstelstraat, boven een winkel en vlak bij het theater van Judels. Het meubilair was alledaags, maar ze had een gloednieuwe spiegel met twee zijpanelen, een piano en bovendien vervulde een groot boeket van rozen en witte lelies het vertrek met zijn geur.

‘Eventjes mijn hoed opzetten, ik móet hem proberen... wacht, eerst zorg ik voor thee.’

Ze ging de kamer uit en ik hoorde haar zeggen: ‘Een paar boterhammetjes met kaas en jam erbij.’ Even later bracht een meisje het dienblad, de dame

schonk thee in en schoof het bord met boterhammetjes naar mij toe: ‘Neem zoveel als je wilt, op jouw leeftijd heb je altijd trek. Ik heb aan één boterham genoeg, de rest moet jij opeten.’

Zij zette de nieuwe hoed op haar lokken, ook deze was er een met zwarte kant, maar met een breed groenfluwelen lint in de kleur van haar japon. Zoiets had ik nooit eerder gezien, het leek of haar lichtbruine huid zelf van fluweel werd.

‘Hij staat me goed, vind je niet? Als je weinig geld hebt, komt het erop aan dat je de juiste dingen weet te kiezen.’

Ze nam plaats voor de spiegel en nu zag ik haar van drie kanten tegelijk. Ze kon nauwkeurig bekijken hoe de nieuwe hoed haar stond, zelfs van achter, doordat de spiegel boven de schoorsteen haar voor de vierde maal weergaf. Opeens nam zij de zoom van haar rok tussen de vingertoppen, plaatste één been naar achteren, boog en zei met lichtjes schuin-gehouden hoofd: ‘Mijnheer de markies...’

Mijn adem stakte van bewondering. Ze trippelde naar de piano, sloeg een paar toetsen aan en zong ‘lala- la-la’.

‘Niet slecht, hè, kleintje?’

Ik wist van pure adoratie niet wat ik moest antwoorden. Hier was ik het liefst voor altijd gebleven,

bij haar en in die woning met overal boeken: wat zou ik hier lekker kunnen lezen!

Op dat moment kwam een heer de kamer binnen.

‘Sam, kijk, ik heb een hoed gekocht, is het geen prachtstuk?’ Ze draaide zich om en bewoog zich op haar hakken heen en weer. ‘En kijk eens wat ik je wilde laten zien...’

Ze hield stil voor mijn stoel.

‘Wat zeg je daarvan? Ze is blond, en hóe, dat zijn zonnestraaltjes! Ja, een beetje ontvelde heupen... dit is haar vijfde boterham... hm, echte kippenbotjes,’ voegde zij eraan toe, mijn pols bevoelend.

Sam keek mij aan. Dat was een jood... hoe kon zij zo vertrouwelijk met een jood omgaan?

‘Gaat het je niet aan het hart, zo’n mooi juweel in zo’n lelijke zetting te zien?’

‘In zo’n lelijke zetting, ja,’ antwoordde Sam.

‘Zeg eens wat, kleintje, dat hij je stem kan horen.’
Ik hield mijn kiezen op elkaar.

‘Niets aan te doen,’ zei Sam.

‘Nee, dat geloof ik ook.’

Sam gaf mij een kwartje fooi. ‘Zo, en nu aan het werk, Sophie, om vier uur begint de generale repetitie.’

‘Natuurlijk, daar heb ik mijn hoed voor gekocht.’

Sophie werkte mij de deur uit, beloofde spoedig weer een hoed te komen kopen, en dan zou ik ook weer thee en boterhammetjes krijgen. Op straat stroomden de tranen mij over de wangen. Het zou een hele tijd duren voor haar hoed versleten was en dan kon ze evengoed naar een andere winkel gaan.

Teerzeep en heet water

Wat ons nu weer overkomen is: we hebben allemaal de schurft. De kleintjes zijn al van school gestuurd omdat ze andere kinderen hebben aangestoken. Moeder zegt dat wij de ziekte hebben opgelopen door ons nichtje Kaatje, die besmet is door de hoeren die haar moeder in haar café heeft genomen om zee-lui aan te trekken. Hoe dan ook, we zitten ermee te kijken: we hebben overal blaasjes, zelfs tussen de vingers, en krabben onze huid tot de vellen er bijhangen. Het ontbreekt er maar aan, dat ik het hele hoedenatelier aansteek... wat een lol zou dat wezen, de eerste verkoopster de schurft! Maar ja, beter van niet, ze zouden mij de laan hebben uitgestuurd.

Ik denk nog vaak aan Woutertje Pieterse, van wie ik de belevenissen heb gelezen toen ik bij de apotheker werkte; hij is mijn held geworden, mijn vriendje, maar als ik hem nu zou tegenkomen had ik hem geen hand durven geven, ik zou hem hebben aangestoken. Dan had hij naar de dokter op de Kloveniersburgwal gemoeten en die zou hebben geloofd dat Woutertje de aandoening in een bordeel had opgelopen, want daar schijn je de besmettingshaard te moeten zoeken. Vader en moeder beweren dat en vervloeken tante Naatje door wie wij de ziekte hebben opgedaan.

Mij best, dan kom ik bij tante Naatje niet meer over de drempel. Ik heb er heel wat afgelachen met Kaatje als de meiden daar aan 't dansen waren en wijzelf in ons hoekje meededen. Je had moeten zien hoe ik rondwalste of de Schotse polka danste – een keer greep een matroos mij onder de oksels en werkte de hele Schotse polka met mij af. Tante Naatje lachen, maar toen verscheen oom Klaas die mij met een paar trappen naar de keuken terugbonjourde.

Met Keesje, die over zijn hele lijf de grootste blazen heeft, is moeder naar de stedelijke armenapotheek gegaan. De dokter heeft haar toen een grote pot gele zalf gegeven, waarmee wij ons insmeren, en dan moeten wij ons verder met teerzeep en heet water wassen. En bijten, dat dat spul doet! We kunnen er wel van gillen! En het geeft een hoop omslag: we hebben iedere avond drie emmers heet water nodig, dus alleen het water kost al drie cent, zodat wij het andere water dat wij nodig hebben om aardappels te koken enzo, maar lenen bij een buurvrouw die op de waterleiding aangesloten is. Moeder kan het linnengoed nooit behoorlijk uitwassen, eenvoudig door de duurte van het water. Woutertje weet dat wel, maar ik zeg het voor alle zekerheid toch maar even, want stel je voor dat wij elkaar in de stad ont-

moeten en hij denkt 'wat een vieze meid is dat'. Aan mij ligt dat echt niet: toen we nog in de duinstreek woonden poedelde ik mij weleens in zee en bleef ik de hele dag brandschoon. Maar hier, waar je het water per emmer moet kopen, word ik regelrecht goor.

De visvrouw

Terwijl de anderen in het atelier koffie zaten te drinken paste ik op de winkel. Er kwam een vrouw binnen met een omslagdoek over de schouders en een witte muts op; ze hield een meisje van 'n jaar of tien aan de hand. 'Waar is de juffrouw,' vroeg ze, 'ik wil voor mijn kleindochtertje een hoed bestellen, een hele mooie hoed.'

Ik riep mevrouw. De klant was een visverkoopster die alle dagen paling verkocht op de riviervismarkt aan de Nes, en woonde in het steegje waar onze keuken op uitkwam. Als wij onze halzen uitrekten keken we bij haar de kamer in, als zij omlaag keek zag zij ons. We hoorden haar dochter aan één stuk door met haar kibbelen over het kleinkind: 'U kleedt haar als een prinsesje,' hoorden we haar roepen, 'terwijl u mij, uw eigen vlees en bloed, niet eens het allernodigste gunt.'

'Wie heeft zoiets ooit meegemaakt,' riep de grootmoeder daar tegenin. 'het is haar eigen kind, en ze kan niet velen dat ik het fatsoenlijke kleren aantrek. Als jij je geen kind had laten maken, was het allemaal voor jou geweest...'

Er ging geen dag voorbij of de vrouwen waren aan het bekvechten over het meisje, nu eens dit, dan

weer dat. Corrie en ik konden onze pret niet op: 'Hoor, de viswijven beginnen weer!'

De vrouw maakte haar keuze betrekkelijk vlot, een wit strohoedje waarop zij een hemelsblauw lint wilde hebben en een takje oranje roosjes.

'Kijk, dat ziet er nou echt vrolijk uit. Ik zal meteen betalen...'

'Dat is vijf gulden, maar u hoeft pas te betalen als hij bezorgd wordt, ik doe de kwitantie erbij.'

'Een kwitantie, dat is voor ons soort mensen niet nodig. Komende zondag gaan we naar de Meer, dus dan moet de hoed klaar zijn.'

'Er wordt voor gezorgd.'

Het was het seizoen van de uitstapjes. De volgende dag zou het hoedenmakersechtpaar met de eerste verkoopster en enkele vrienden per rijtuig naar Haarlem gaan; bij Halfweg zouden ze wat drinken, en dan gingen ze door naar de Hout. De tweede verkoopster, die niet van de partij was, moest 's morgens drie hoeden opmaken die ik in de namiddag zou bezorgen. Het was zo geregeld, dat wij in de kamer achter de winkel zouden middageten.

Blazend en puffend kwam de eerste verkoopster aanhollen toen het rijtuig al stond te wachten; de zweep klakte, en weg waren ze. De tweede slaakte

een weemoedige zucht; Corrie kon het allemaal niets schelen, als we straks maar dik belegde boterhammen kregen, en ikzelf dacht dat er heel wat moest gebeuren als ik me vandaag moe zou maken. De tweede verkoopster keurde Corries plannen voor broodbeleg goed ‘en om vier uur,’ zei ze, ‘tracteer ik op warme chocola,’

Corrie vertrok, zogenaamd om beleg te kopen, en kwam niet voor het middaguur terug. De tweede en ik gingen naar het atelier, waar ik brutaalweg op de stoel van de eerste ging zitten.

‘Eerst je handen wassen, Keetje, en goed, dan mag je helpen om de hoed van het meisje van de visvrouw op te maken. En droog je handen stevig af, anders maken ze vlekken op het lint. Hemeltjelief, moet je dat blauw van het lint zien! Iets opzichtigers had ze niet kunnen kiezen!’

Ik straalde van vreugde. ‘Mag ik echt die hoed opmaken, juffrouw, o, mag ik dat?’ Ik waste mijn handen en schrobde mijn nagels alsof mijn leven ervan afhing.

‘Zo, eerst de voering, en mooi recht stikken, steeds op hetzelfde strootje blijven.’

Zelf garneerde zij een dameshoed met een toef witte veren.

‘Laat eens kijken. Helemaal niet gek, je leert

vandaag meer van het vak dan anders in twee jaar.’

Zij knipte het lint naar het verloop van de bol.

‘Let op, zó moet je het lint houden... nu afrollen, omwinden en links vastzetten.’

Terwijl ik naaide maakte zij de strik met lange lussen.

‘Dat is alvast dat. En nu werk je dit stukje lint tot een chiffonnetje om de strik vast te zetten, kun je dat? Goed, en waar zet je die strik, van voren, van achter of opzij?’

‘Van voren is geen mode meer, van achter is voor grote dameshoeden, nee, ik zou de strik opzij plaatsen, een klein beetje naar voren, en dan hier de rozenknopjes, zodat ze meedansen als ze loopt.’

‘Heel goed, ga je gang.’

Ik verzonk helemaal in mijn werk, mijn wangen gloeiden; ik voelde mij in de zevende hemel, ik was belangrijk en had dit werk voor alle schatten van de wereld niet uit handen gegeven.

‘Voorzichtig, Keetje, raak het lint alleen met de vingertoppen aan, of je zult het kreukelen. Als je een hoed aflevert moet hij eruitzien alsof het garneersel er luchtig op geblazen is... ja, zo, en nu de roosjes, de knopjes een eindje van elkaar.’

Zij bekeek de hoed van alle kanten. ‘Prima werk. Mevrouw is ontzettend kortzichtig, je zou hier heel

goed een handje kunnen toesteken en daar zouden jullie allebei voordeel van hebben.'

Corrie wilde het eten niet de trap opdragen, dus gingen we naar de keuken. En lekker dat het was! We kregen koffie, bouillon en brood met dik boter erop, belegd met spek en leverworst.

'Die ben ik helemaal in de Oudebrugsteeg wezen kopen.'

'Asjemenou,' was ons passende antwoord.

'Corrie,' zei de tweede, 'Keetje draagt nu deze drie bestellingen uit, kun jij in die tijd op de winkel passen? Ik moet even weg, maar ben zó terug.'

'Mij best, we zijn eindelijk een dagje verlost van de baas, mevrouw en dat kreng van een eerste verkoopster... denk erom, klokke vier staat de chocolade klaar.'

De tweede verkoopster verdween onmiddellijk. Ik leverde eerst de twee andere bestellingen af om de zelfopgemaakte hoed zo lang mogelijk bij me te houden. Elke keer als ik de doos moest openen liet ik hem even op mijn vinger ronddraaien en vroeg ik of ze hem niet prachtig vonden, maar uiteindelijk bereikte ik de steeg; ik klom de steile, donkere trap op, met een kabeltouw als leuning, en klopte op de linkerdeur. De grootmoeder deed zelf open en ik

werd overweldigd door een allesdoordringende visstank – zij had niet eens vis in haar woning, maar kleren en alles hadden die geur ingezogen en dat stonk een uur in de wind.

‘Ha, daar is-ie! Aaltje, engeltje van me, kom je hoed eens bekijken! O, wat ziet hij er mooi en zomers uit, het klinkt als een klok, waarachtig waar.’ Het meisje legde haar pop op de tafel, ik kon er mijn ogen niet van afhouden, dat was een rijkemensenpop... Doodgemoedereerd bekeek zij de hoed van links en van rechts. Grootmoeder zette hem op haar kleurloze haar.

‘O, Aaltje, wat staat hij je goed! Hij fleurt je helemaal op, zo’n vrolijke hoed neemt je bleekheid weg...’

Het meisje bekeek zich even in de spiegel, heel kritisch, maar begon toen te lachen.

‘Ik wist dat hij je zou bevallen! Een hoed van vijf gulden, uit een zaak waar enkel rijke klanten komen, dezelfde dames die bij mij hun vis laten halen. Ik ben erg tevreden, hij is mooi, zeldzaam mooi. Je wilt vast wel een kopje thee met een balletje, is ’t niet zo?’

Ze schonk een klein kopje thee in en gaf mij een balletje. Onder het drinken vroeg ik: ‘U vindt de hoed dus geslaagd, u beleeft er plezier aan, hè?’

‘Heel geslaagd, eerlijk waar, en we zijn er blij mee, wat jij, Aaltje?’

‘Ja,’ zei Aaltje, ‘en de buren zullen direct zien dat hij duur is geweest.’

‘En dat-ie uit een eersteklas winkel komt.’

‘Nou, dan zal ik u vertellen dat ik hem zelf heb opgemaakt.’

De oude vrouw staarde mij aan, volledig uit het veld geslagen, en kneep haar lippen samen; het meisje kreeg een rode kop.

‘Wat zeg je me daar, heb jij die hoed opgemaakt?’

‘Jij? Jij?’ herhaalde het kind.

‘Ga ik daarvoor naar zo’n beroemd modehuis? Is mijn geld niet net zo goed als dat van anderen, dat mijn hoed wordt afgeraffeld door het loopkind?’

‘Door het loopkind!’ echode Aaltje.

‘Houd je hoed dan maar, ik wil dat mijn bestelling wordt uitgevoerd door de hoedenmaakster zelf! Pak dat ding weer in, ik zal mijn beklag doen bij mevrouw! Vijf gulden, en in elkaar geflanst door de jongste bediende!’ Zij duwde de hoed terug in de doos en stompte mij de deur uit.

Daar stond ik lelijk te kijken. Wat moest ik zeggen? En ze hadden hem zo mooi gevonden, ze waren zo tevreden geweest; als een hoed in de smaak viel, wat kon het iemand dan schelen of hij door de hoedenmaakster of door mij was opgemaakt? Al die heibel,

alleen omdat ik maar het loopkind was... Ik dacht dat alleen de rijken hun neus ophaalden voor alles wat van de armen kwam, een vrouw die zelf vis verkocht zou beter moeten weten. Het was net als bij vader: omdat hij maar één koetsje met één paard had gingen de mensen liever naar een grote stalhouderij en kreeg hij geen passagiers, behalve wat hij onderweg oppikte. Toch was het verzorgen van zijn paard en zijn koetsje altijd zijn eerste gedachte. Zo verging het mij dus ook, die hoed deugde niet omdat hij door de jongste bediende was opgemaakt en nergens anders om. Nou, ze zullen mij er niet nóg een keer op betrappen dat ik de waarheid spreek! Wat moest ik nu in 's hemelsnaam doen? In geen geval zeggen hoe de vork wérkelijk in de steel zat, dat nooit... Maar amper stond ik oog in oog met de tweede verkoopster of ik brak in tranen uit en bekende alles. 'Stomme meid die je bent,' schold ze, 'nu zit ik met de gebakken peren. Wat moet ik tegen dat ellendige mens zeggen? O jee, daar heb je haar al...'

'Zo, laat u de hoeden die ik bestel maar opmaken door het loopkind! Geld dat van mij komt is zeker minder waard dan dat van juffrouw van Eeghen, hè?'

'Ik begrijp u niet helemaal, mevrouw. Het loopmeisje doet bestellingen, wij hoedenmaaksters doen de hoeden en daar hebben wij drie jaar lang een

betaalde opleiding voor gevolgd. Voor zij per rijtuig naar Haarlem vertrok heeft de eerste modiste persoonlijk de hoed opgemaakt, die u voor de jongedame hebt besteld. Keetje, geef die hoed eens aan.'

'Maar die meid beweert dat zij de hoed heeft opgemaakt.'

'Mevrouw, dat malle kind had het misschien graag gedaan, maar ze heeft doodgewoon zitten bluffen. Ze loopt de hele dag te liegen, 't is ergerlijk, en als mevrouw terugkomt zorg ik ervoor dat zij de laan uitvliegt.'

Ze liet de hoed van voren en van achteren zien.

'Zegt u zelf, mevrouw, is dat het werk van een loopkind?'

'Als de eerste modiste het heeft gedaan, heb ik niets gezegd. Geeft u de hoed maar, ik betaal hem en neem hem mee.'

'Het loopkind kan hem bezorgen: daar is dat meisje voor, en voor niets anders.'

'O nee, dat niet meer. Hier is het geld. Zie je, Aaltje, hij is gemaakt door de eerste modiste.'

Zij gingen de winkel uit. Meteen kwamen de tranen weer, want als de tweede mij aangaf bij mevrouw en ik de laan uit werd gestuurd...

'Hou op, suffie, we zijn gered! Droog je ogen. En denk erom, Corrie hoeft hier niets van te weten, ze

vertelt altijd alles door aan de baas. Tjemig, wat een consternatie! Laat het je een les zijn, dom kind, dat je tegen niemand de waarheid spreekt behalve tegen jezelf. Corrie, Corrie, is de chocola eindelijk klaar?’

Ruzie met Mina

We moesten verhuizen. Het ging echt niet langer, daar op twee hoog bij de Haarlemmerdijk: je struikelde er over de kleintjes, Klaasje was op een haar na uit het raam gevallen en na het zware dagwerk kwamen we de steile trappen bijna niet meer op. We gingen terug naar het slop bij het Weesperveld, waar we drie jaar tevoren al hadden gewoond. Het lag aan de rand van de stad, de kleintjes konden er voor de deur spelen of uitwijken naar de beplante wal bij de houtzaagmolen, in de frisse lucht.

In die drie jaar was er niets veranderd, behalve dat de kinderen waren gegroeid en er een heel stel bij was gekomen. De volwassenen herkende je meteen, alsof ze eeuwig groot en oud zouden blijven. Kaatje, al boven de zeventig en volgens eigen zeggen in het slop geboren, zat net als vroeger bij de ingang en telde de kinderen: 'Kijk eens aan,' riep ze toen ze Catootje zag, 'er is er eentje bijgekomen... één maar? Nu ja, ze zal wel schreeuwen voor drie. Ik snap niet wat voor plezier jelui daaraan beleven.'

De bewoners van het slop kwamen met z'n allen kijken hoe groot we waren geworden. 'Mina is volwassen en Keetje is geen kind meer,' zeiden ze. 'Haar haren zijn wel drie keer zo lang als destijds, er zit een

mooie slag in en ze hebben een prachtig blond kleurtje, net mais; en moet je haar nagels zien... ze is erg de hoogte in geschoten, ziet alleen wat bleekjes. Het zal niet lang duren of ze moet lange rokken dragen.'

Iemand fluisterde een vraag in het oor van moeder.

'Nee, nee, ze is nog een kind,' antwoordde zij.

'Nou en óf ze nog een kind is,' voegde Mina eraan toe, 'niet de moeite waard om je druk over te maken.'

'Díe? Daar zullen nog heel wat mannen zich druk over maken, die griet wordt de knapperd van het gezin.'

'Ik laat me door Keetje de kaas niet van het brood eten. Ze is nog een kind, voor en na, en die lange rokken kunnen nog wel wachten. En dan die gele haren van dat wicht, nou...'

Ze maakte haar zin niet af.

'En wat doet ze, nu ze groot is? Een dienstje? De fabriek?'

'O hemel nee, ik leer het modevak.'

'Het zou wat!' gilte Mina. Het modevak! Ze is het loopkind in een hoedenwinkel.'

'Evengoed heb ik een hoed opgemaakt voor het kleinkind van een visverkoopster, en die werd heel erg bewonderd, ik heb jouw zondagse hoed gemaakt, die van mijzelf en de neepjesmuts van moeder. Probeer het maar eens, al die plooitjes zetten.'

‘Ach kom, je bent niet echt in de leer, dat zijn alleen de meisjes die ervoor betalen.’

‘Ik leer ontzettend veel, ik heb mijn ogen niet in mijn zak, zoals jij, en ook geen twee linkerhanden.’

‘Dat moet jij zeggen, lel met je hoerige haren, weet je wel dat alle hoeren hun haar laten bleken zoals jij het hebt? Precies dezelfde kleur geel!’

‘Omdat ze die kleur de mooiste vinden, en jij zou wát graag een van je gemene krentenoogjes missen om net zulk geel haar te hebben.’

‘Jij, kreng!’ Ze vloog op mij af om mij een pak rammel op mijn rug te geven, maar ik gooide mij rechterbeen de lucht in en als ze niet achteruit was gesprongen, had ze een trap onder haar kin gekregen. De burens kwamen nu tussenbeide. Wild begon ik te krijsen: ‘Mijn gele haar, mijn puntige kin, mijn giraffenhals, mijn spillepoten, mijn hondengebit, ik ben het zat, hoor je? Je hebt me een haarnetje willen aanpraten om mijn hoofdhaar te verbergen, ik mocht van jou niet lachen, want dan zouden de mensen mijn tanden kunnen zien... haha, en dan die giraffenhals: in de boeken hebben ze het over een lange zwanenhals, een lange! Een lange hals is juist mooi! Maar jij bent te stom om dat te snappen...’

Ziedend van woede vluchtte ik onze nieuwe woning in en kroop er in een bovenbed om uit te

huilen, jammerend dat geen mens van mij hield en moeder mij altijd op de kop liet zitten door die gemene lange bonenstaak. Toen ik nog klein was en bij moeder in bed kroop als vader 's nachts wegbleef, had ze mij er al uit weggestompt om daar zelf te gaan liggen. Als er een nieuwe jurk werd gekocht was die altijd voor Mina en haar oude plunje werd dan voor mij vermaakt. Hoe vaak had moeder haar meegenomen om etalages te kijken, waarna ze koffie met suiker dronken terwijl ik op school zat: als ik thuis kwam had ik zelf het bodempje suiker in de kopjes gezien... Onlangs had ik van mijn eigen geld een manteltje gekocht, dat zij aantrok voor bezoeken aan oom Maarten; daarna liep ze ermee te paraderen door de Kalverstraat en trok ze het zo nauw om zich heen, dat de naden door haar gesjor begonnen te scheuren... en in de tussentijd kon ik de straat niet op, of ik moest haar oude sjaal omdoen...

Niemand koos ooit mijn kant, niemand hield van mij, ik wilde hier vandaan, heel ver weg! Maar als ze het nog eens waagt mij af te rossen, trap ik d'r hart uit d'r donder... en moeder laat Mina maar begaan, ze is bang. Vader is niet op haar gesteld, hij zegt dat ze veel te lange tenen heeft.

‘Weet je,’ riep ik haar uit mijn bovenbed toe, ‘weet je dat je idioot lange tenen hebt?’

Ik schoot in de lach, stak mijn tong naar haar uit en liet mijn vuisten zien. Ze keek mij verbluft aan, door mijn onverhoedse uitval van haar stuk gebracht. Moeder probeerde haar te sussen door alles te schuiven op de pijn in mijn hoofd en nieren.

‘Kom nu maar van dat bed, Keetje,’ zei ze, ‘de koffie is klaar. Ik heb je nooit zo kwaad meegemaakt, je hebt vast en zeker pijn.’

Ik liet me naar beneden glijden en wachtte af hoe Mina zou reageren. Moeder deed alleen in mijn kopje wat suiker.

‘Kom kinderen, jullie zijn zusjes, ga een beetje aardig met elkaar om.’

Wij keken elkaar aan, maar nee, wij zouden elkaar nooit naderkomen. Sindsdien is er altijd iets tussen ons blijven hangen en ze durfde mijn manteltje ook niet meer aan te doen.

Het roosje

Het was Nieuwjaar. Mevrouw had me drie dubbel-tjes gegeven, de eerste verkoopster een oude rok waarvan ik een jurkje kon naaien, de tweede verkoopster een deel van het snoepgoed dat zij zelf gekregen had, en Corrie schonk me in het diepste geheim een glas cognac met suiker in. Ik had daar heel tevreden over moeten zijn en toch zat ik al een tijdlang in de put; het liefst zonderde ik mij van iedereen af om hartgrondig te huilen. Het leek of iedereen mij onrechtvaardig behandelde, thuis was het alsof ik er niet bij hoorde en ze, moeder uitgezonderd, mij expres links lieten liggen. Voor Mina was ik domweg een ding, een voorwerp dat je van de ene hoek in de andere smijt. Goed, Mina was nu eenmaal zo, slonzig, lui en een schreeuwlelijk, er zou nooit iets van haar terechtkomen. En al hield moeder ongetwijfeld veel van me, ik zou haar nooit kunnen uitleggen waarom ik voortdurend zat te huilen, dat ik me voelde alsof ik een dikke prop in mijn buik meedroeg en almaar liep te rillen. En die rare bevliegingen – net of grote jongens zich tegen mij aandrukten, maar dan nog harder, zodat het pijn deed. Ik wilde er niet met Corrie over praten en nog minder met Rika, ook al zou ik dolgraag mijn hart bij iemand hebben uitgestort.

Maar ik had gewoon niemand, ik was alleen op de wereld...

Corrie kwam de trap naar de keuken af, ik wiste vlug mijn ogen af en ging door met het schillen van de appels.

‘Kee, hoor eens, wil je mij een plezier doen?’

‘Wat dan?’

‘Ik heb mevrouw een paar uur vrij gevraagd om mijn familie een gelukkig Nieuwjaar te wensen; maar omdat de joodse meneer ziek is moet iemand hem zijn thee brengen, dus vond mevrouw het niet goed. Maar als jij wilt blijven voor zijn thee kan ik wel. Ik zet alles klaar, ik doe ook de thee in de pot, je hoeft alleen het kokende water op te gieten.’

‘O, dat doe ik wel, ik kom er van namiddag voor terug. Wie zijn er dan verder in huis?’

‘Niemand, meneer en mevrouw gaan naar haar ouders, zij blijft daar en hij legt de nieuwjaarsvisites af. Dus ’t is in orde?’

‘Is in orde.’

Ze gaf mij een plak kruidkoek en weer een bodempje cognac. Daarna liep ze naar boven om te zeggen dat ik terug zou komen, en even na het middageten deed ik dat ook. Heerlijk, ik zou alleen in huis zijn, de hele namiddag! Toen ik aankwam waren

meneer en mevrouw al weg en stond Corrie klaar om te vertrekken. 'Breng de thee voor de jood om vier uur naar boven en neem zelf een paar boterhammen.'

Lekker alleen... maar wat zou ik gaan doen? Ik stond erg onvast op mijn benen en de prop in mijn buik bonsde hard met mijn bloed mee. Als ik weer eens in *Woutertje Pieterse* ging lezen; ik sloop naar de kamer achter de winkel en meer dan een uur lang bleef ik in de ijzige kou Woutertjes avonturen volgen. Het had weinig gescheeld of ik was de tijd vergeten, maar gelukkig keek ik om half vier op de klok. Bij het afdalen van de trap moest ik mij aan de leuning vastklampen, zo trilden mijn benen en kwelde mij de zwaarte in mijn buik. In de keuken zette ik thee, schonk voor mijzelf een flinke kop in en daarna bracht ik het dienblad naar boven. De joodse commensaal bedankte mij heel vriendelijk.

Na het drinken van de thee steeg het bloed mij naar het hoofd. Het elastiek van mijn rokken hinderde mij, ik moest ze uitdoen, o, als ik mij nu maar ergens kon uitstrekken... er kwam een eindeloze matheid over mij heen, wel met pijn, maar ook gleed er een lichte streling langs mijn huid. Ik rekte mij overdreven lang uit en daarna moest ik absoluut gaan liggen en iets warmes over mijn voeten doen.

Ik kroop Corries bedstee in. Terwijl ik mijn kle-
ren afstroopte zag ik twee druppeltjes bloed op mijn
hemd. Ik schrok mij een ongeluk, ja, ik had erover
horen spreken, maar ik had toch niets verkeerd
gedaan, ook geen rare spelletjes met jongens... en
wat zou moeder wel zeggen? Ik verloor bloed. Waar
was dat goed voor? Tot overmaat van ramp hoorde
ik iemand de trap afkomen en herkende de voetstap
van meneer.

In zijn overjas en met zijn hoed op het hoofd liep
hij de keuken rond, hij keek amper naar de bedstee
en ging het trapje naar de winkel weer op.

Een ogenblik later was hij terug, spiernaakt, en
wierp zich in zijn volle lengte boven op me. Schreeu-
wen kon ik niet, hij perste zijn mond op de mijne; ik
voelde hoe zijn wroetende handen mijn benen van
elkaar schoven... hij drukte zich bij mij naar bin-
nen... ik dacht dat ik vermoord werd, zo'n pijn deed
het. Hij gromde als een uitgehongerde hond die een
bot verscheurt, ik probeerde intussen met wringen
onder hem uit te komen, maar daar was geen kans
op. Hij had met zijn plasser (zo noemde ik dat) mijn
buik opengereten... en dat was het dus. Ik rilde als
een espenblad en voelde alleen een tinteling door
mijn tepeltjes van niks, die hij, zijn naakte lichaam
over mij heen schuivend, steeds aanraakte.

Toen liet hij me los. Hij keek naar onder.

‘Nee maar,’ zei hij, ‘het roosje gaat net open en daar wordt het al geplukt.’ Hij lachte erbij.

Totaal verdoofd als ik was, vroeg ik mij een ogenblik af of hij iets uit mijn buik had gehaald, zo leeggebeukt voelde ik mij. Ik begon te schokken van hete koorts, mijn huid brandde en ik kon mijn gedachten niet meer bij elkaar houden.

Corrie kwam laat terug.

‘Wat krijgen we nou? Lig je in mijn bed? Is het zacht genoeg voor madam? Eruit, hè, onmiddellijk eruit!’

Ik kwam overeind. Ze zag de vlekken op mijn ondergoed.

‘Dat moest je uitgerekend op nieuwjaarsdag overkomen! Maar maak je niet ongerust. En één voordeel heeft het, je zult niet stiekem meer zitten te huilen, denk maar niet dat ik het niet gemerkt heb!’

Ik ging. Ik liep door de jodenbuurt naar huis, bevangen door de kou en de donkere nacht, klapper-tandend, in elkaar gedoken en fluisterend: ‘Wouter, ik zou je nu niet willen ontmoeten, ik zou je niet onder de ogen durven te komen...’

Naar Brussel

Na jaren van gebrek besloten wij Amsterdam te verlaten: we zouden ons geluk in België beproeven en vader was ons al voorgegaan. De gemeente gaf het reisgeld. Hoe jong ik ook was, ik had genoeg besef om te weten wat ons vertrek betekende, een afscheid voor altijd, en toen wij de Amstel afvoeren, toen de stad achter ons kwam te liggen, werd ik lijkbleek en begon te rillen alsof ik koorts had.

Onder dek tegen de scheepswand leunend voeren wij de hele nacht door tot Rotterdam, waar twee politiemannen aan boord kwamen en mijn moeder vroegen 'of zij die vrouw was'. Ze namen ons mee en op de loopplank zei ik: 'De mensen zullen nog denken dat wij misdadigers zijn!'

'Nee, meisje,' antwoordde er een, 'daar gaan wij heel anders mee om.'

Dat luchtte mij een beetje op, ze begeleidden ons trouwens heel vriendelijk tot het schip dat ons naar Antwerpen zou brengen. Als mondvoorraad had moeder een zak vol oudbakken broodjes mee, die voor de halve prijs werden verkocht, en Hein kwam me opgetogen vertellen dat hij erg van reizen hield omdat hij dan goed te eten kreeg: hij had vier broodjes naar binnen gewerkt. Zelf had ik niets gegeten,

mijn keel was als toegeknepen, mijn maag potdicht, en je kreeg bij ons bovendien niets te eten zolang je er niet om vroeg.

In Antwerpen wachtte vader ons aan de kade op. Die stad, destijds zwaar in verval, kon mij absoluut niet bekoren: het Vlaams dat ik er hoorde spreken klonk mij plat en grof in de oren – een keurig uitziende dame hoorde ik tegen haar kind zeggen ‘Loop eens door of ik geef je voor je gat’ en ik vond de grote meisjes er nogal bloot bij lopen.

Wij laadden onze kleren op een handkar die Hein en ik naar een achterbuurt duwden. Vader had niet de moeite genomen om een woning te zoeken, de mensen bij wie hij in huis woonde hadden goedgevonden dat wij daar op de zolder bivakkeerden. ‘Hier in huis heeft alleen de schoenmaker op de eerste verdieping regelmatig werk,’ zei de vrouw.

Wij schudden stro op de vloer en daar sliepen wij op. We zouden allemaal hoofdpijn krijgen doordat de schoenmaker elke morgen om vijf uur begon te hameren en alleen ophield om Mina en mij te begluren als wij de trap afkwamen.

Het werd niets in Antwerpen, de bewoners zelf vonden niet eens werk. Wij trokken daarom naar Brussel, maar wij kenden geen woord Frans en ook het Vlaamse dialect van de Marollen verstonden wij

niet. Het maakte vader en ons onmogelijk om aan de slag te komen. Ik probeerde links en rechts om iets te verdienen en zonder het te willen, zuiver door honger gedwongen, gleeed ik af naar de gelegenhedspstitutie.

Tippelen

‘Lieve God, Keetje, de kleintjes zijn al twee dagen de deur niet uitgeweest: hoe zouden ze ook, zonder een hap eten?’

‘O nee, hè,’ zuchtte ik. Ik kwam overeind van mijn oude canapé en haalde het tippelkostuum van de kapstok, dat ons was overgedaan door een aan de tering gestorven meisje. Ik wrong me in de schoenen met onmogelijk hoge hakken, trok de japon met drie stroken en een sleep aan, deed wat zwart onder mijn ogen, wat rouge op mijn wangen en smeerde een vet-tige veeg rood over mijn lippen. Daarna stak ik mijn haar op om ouder te lijken, want uit angst voor de politie hadden de bazinnen van de rendez-vous-huizen mij al eens de toegang ontzegd: ik was met zestien jaar beneden de leeftijd. Hoed of sjaal had ik niet.

Terwijl ik mij opdofte hield ik moeder in de gaten. Zou ze met mij meekomen? Ik wilde niet alleen de straat op, voor alle geld van de wereld niet.

Klaar voor vertrek keek ik haar aan. Pas toen zette zij haastig haar hoed op en sloeg zij een sjaal om.

Op straat bespiedde ik haar uit mijn ooghoeken. Moeder gaat mee, dacht ik, je zult zo’n moeder maar hebben. In het centrum zal ze vlak achter mij lopen

en voor dezelfde etalages stil blijven staan; als ik word aangesproken zal ze doen alsof wij vreemden zijn, maar als ik met een man meega loopt ze zo vlak achter ons aan dat het overduidelijk is dat we bij elkaar horen. En dan blijft ze wachten tot ik weer de deur uitkom. Walgelijk is het... en ik zette zo'n vaart dat ze begon te hijgen.

'Keetje, hol niet zo...'

'Wat doe je hier dan? Ga weg, je zit me tot hier.'

Ik rende door. Maar al gauw keerde ik om: stel je voor dat ze terugging naar huis en mij hier alleen liet! Ik zocht haar met de ogen in de armoedige winkelstraten en trof haar aan, wanhopig proberend om mijn spoor te volgen. Zou ze helemaal niet meer beseffen dat ze iets afschuwelijks deed? O, wat haatte, wat verachtte ik haar... en balancerend op mijn hoge hakken wachtte ik tot zij me had ingehaald.

'Keetje, dat is geen doen,' klaagde ze, het zweet van haar voorhoofd wissend.

'Waarom loop je ook zo pal naast me, als ik achter de mannen aan ga? Vind je het nodig mij op de hielen te zitten, ben jij nu een moeder? Nou, mooi hoor!'

Geschokt keek ze mij aan, knipperde zenuwachtig met de ogen en leek ineens te schrompelen. Ze had me willen strelen, maar durfde niet.

In het centrum vergrootte ik de afstand weer, maar fluisterde haar tegelijk toe dicht bij me in de buurt te blijven en vol angst voor het werk dat mij wachtte klemde ik even haar hand vast: ‘Je hoort het, hè, blijf bij me!’

En de lijdensweg van gluren en lokken begon.

Op de terugweg was er niets van mijn trots en eigendunk over. Moeder moest mij ondersteunen en als een blinde door de straten leiden, langs eindeloze rijen dichte winkels.

‘Vreselijk, ik kom niet meer vooruit op die ellendige schoenen... die hakken... mijn tenen voelen als moes, de pijn schiet door tot in mijn nieren: iedere stap die ik op het tipje van mijn tenen doe, bezorgt mij een steek in mijn zij... ik doe die schoenen uit.’

‘Nee, je zou met je voeten in glassplinters trappen. Hier zijn stoeptreden, we gaan even zitten.’

‘Ik ben doodop. Vijf uur, weet je dat we vijf uur lang onderweg zijn geweest?’

‘Ja meisje, maar morgen mag je de hele ochtend uitslapen. Kom, we lopen nog een eindje, daarginds is al een winkel open, ik haal er wat te eten en thuis zet ik koffie voor je.’

Ik liet mijn jurk door het straatvuil slepen, wreef mijn rouge weg en bleef zwaar op moeder leunen,

terwijl ik met mijn vrije hand op de vensterbanken steunde. Ik sprak geen woord over wat ik met die onbekende mannen had uitgestaan of over mijn aandrang om ze in hun gezicht uit te schelden als ik mij aan hen moest overleveren – ik had ze soms kunnen krabben en bijten wanneer ze mijn lichaam overweldden... Maar een eigenaardig soort kiesheid tussen ons tweeën heeft ons steeds belet daarover te spreken.

Onderaan de trap zei ze zachtjes: ‘We gaan heel stilletjes naar boven, dat de kleintjes niet wakker worden.’

Ik viel als verdoofd op mijn canapé. Moeder maakte vuur, zette water op en kwam naar mij toe om mijn schoenen uit te doen en de voeten van mijn kousen een beetje los te trekken.

‘O, ik verga van de pijn...’

Ze kleedde mij uit en trok de dekens over mij heen.

‘Een ogenblikje nog, dan krijg je koffie.’

Daar kwam ze al, een volle kop, een eitje en een paar boterhammen. Zonder aan zichzelf te denken bleef ze wachten tot ik alles ophad.

‘Zo liefje, en nu slapen.’

Ze stopte mij in en drapeerde haar sjaal over het voeteneinde. Maar van slapen was voorlopig geen

sprake; de walging van de afgelopen uren was nog op kookhitte, ik kon niet stil blijven liggen en woelde rond in een stemming van machteloze opstandigheid.

‘Slaap maar, schatje, ik breng je morgen koffie op bed en ik zal je de kaart leggen. Slaap nu, het is voorbij.’

Inderdaad sliep ik in. Maar ik was zo bleek en onrustig geweest, vertelde moeder mij de volgende dag, dat zij de hele nacht door was opgestaan om naar mij te kijken. Toen ik wakker werd stond zij over mij heen gebogen.

‘Zo Keetje, ben je daar weer.’

Ze bracht mij warme koffie, brood en een ei, stopte een kussen in mijn rug en hield de hele tijd mijn kopje vast.

‘En nu zal ik je de kaart leggen,’ zei ze en legde de kaarten op mijn deken in het gelid. Ze telde af: ‘Zeven, een brief... zeven, met goed nieuws... zeven, er verschijnt een jongeman met bruin haar op je pad...’

‘Ik houd niet van mannen met bruin haar! Ik houd helemaal niet van mannen, van geen enkele, bah!’ En met een ruk van mijn knieën gooide ik de kaarten op de grond.

‘Jij met je domme gedoe! Die brief, zal wel een aanmaning van de huisbaas zijn, die bruine jongeman is natuurlijk een ploert van ’n deurwaarder... en voor zulke flauwekul laat jij je werk liggen, je gelooft er zelfs in! Hoe is ’t mogelijk! Een mooie moeder, hoor! In plaats dat je voor het eten van de kleintjes zorgt...’

Ik sprong van mijn canapé af. Moeders oogleden knipperden weer, ik las het smeekgebed in haar ogen, maar nee, alle walging en alle weerzin van de nacht stonden opnieuw in mij op, ze namen bezit van mij en er was de hele dag geen land meer met mij te bezeilen.

Windekelken

Het was de avond voor Sinte Catharinadag, in november. Met mijn moeder op tien passen achter mij zwierf ik door de benedenstad en als ik meende dat een man naar mij keek sloeg ik een hoek om, in de hoop dat hij me zou volgen. Nu en dan, als ik voor de etalage van een banketbakker bleef staan, dook mijn moeder naast mij op en bekeken wij de uitgestalde Catharinakoeken, hartvormig, vierkant of rond, overtrokken met suikerglazuur, waarop een krullerige tekst in gouden letters.

‘Wat heb ik eraan dat ik Catharina heet,’ klaagde mijn moeder, ‘niemand zal mij ooit zo’n koek geven... o Keetje, wat zouden de kleintjes zeggen als wij tweeën beladen met zulke koeken thuis zouden komen?’

‘Ik heb kippenvel van die sneeuw die overal doorheen dringt, ik voel me net een vogelverschrikker,’ antwoordde ik. ‘Hoe denkt u dat ik zo een man opdoe?’ En ik hervatte mijn afmattende gedrentel.

In de Beenhouwersstraat sprak een heer mij aan, een Waal die ik amper kon verstaan.

‘Blijf vannacht bij me, kleintje.’

‘De hele nacht? Als u me tien frank geeft.’

‘Goed, kom mee.’

Ik volgde hem naar een straatje in de binnenstad. Ik had mijn moeder duidelijk willen maken dat het voor de hele nacht was, maar kreeg er de kans niet voor.

In de duisternis liet hij me langs een achtererfje een trap opgaan. Hij stak een lamp op en wij bevonden ons in een slaapkamertje met een heel groot bed; hij gaf mij twee vijffrankstukken, die ik in mijn zakdoek knoopte. Daarna nam hij me zonder enig voorspel, werktuiglijk, alsof hij net als ik een karwei afwerkte en begroef toen zijn gezicht in zijn kussen. Wij hadden geen woord gesproken. Hij wentelde zich op zijn rug en richtte zijn blik op de foto van een vrouw, boven het voeteneinde: helemaal het type van een forse Vlaamse burgertante uit de benedenstad, die ons glunderend aankeek.

Toen hij zag dat ik zijn blikrichting volgde, zei hij: 'Mijn vrouw.' En liet daar in marollendialect op volgen: 'Z'is duud...' Vervolgens begroef hij zijn gezicht weer in het kussen.

Hij stond pardoes op, schoot zijn broek aan, gaf mij een teken om uit het bed te komen en maakte een gebaar van eten. Ik sloeg mijn kletsnatte jas over mijn schouders en trok mijn rijgschoenen aan. Hij leidde me langs een donkere trap naar de kelder, waar hij een petroleumlampje ontstak. Wij waren in

een keuken in het souterrain. Hij wees me een stoel, haalde een schotel te voorschijn met vlees in een bruine saus, wipte een fles bier open en zo hadden we ons avondmaaltje. Dat wilde er wel in. Hij bleef maar brood voor me afsnijden en zodra ik mijn stuk vlees ophad legde hij een nieuw op mijn bord. Hij bekeek nieuwsgierig hoe ik alles naar binnen schrokte, maar zei er niets van. Daarna nam hij het lampje, we gingen de trap weer op en onderweg legde hij de vinger op de lippen en fluisterde: ‘Ssst, de meid slaapt...’

Hij liep nu door naar een groot vertrek op de bovenverdieping, waar de muren bedekt waren met ladenkasten en ook middenin meubelstukken vol laden stonden. Hij ging daarop af en schoof de laden open. Ik uitte een kreet van verrukking: ze waren tot de rand gevuld met kunstbloemen.

‘Fabrikant,’ zei hij, op zijn borst tikkend.

Hij trok steeds nieuwe laden open en er verschenen kransen van rozen, saamgeregen anjers, camelia’s (de namen leerde ik pas later kennen op de Brusselse bloemenmarkt), vervolgens breedgerande bloemen met een glazen dauwdruppel in het hart en op de blaadjes, en trossen lover met een waas van grijs bespoten.

De man opende verveeld de laden terwijl ik in

extase de bloemen met mijn vingertoppen aanraakte. Nog één schoof hij naar voren en ik kon een zucht van bewondering niet onderdrukken. Op zijdepapier uitgestald lagen bloemslingers van witzijden kelken met roze, zachtpaarse of roodgerande blaadjes; dat waren de mooiste van allemaal, vond ik.

‘Kiest u maar een takje uit.’

Ik nam die met de zachtpaarse randjes.

‘Windekelken,’ zei hij, het strengetje in zijdepapier wikkellend.

Wij gingen weer naar bed, hij liet me slapen en deed het zelf ook. Maar het was nog nacht toen hij me wakker schudde en aangaf dat ik mij moest aankleden. ‘De werkmensen komen zo,’ mompelde hij en bracht me tot de voordeur die hij behoedzaam achter mij sloot.

Ik wist niet goed waar ik mij bevond: de straat liep steil omhoog, de ijzel deed me steeds terugglijden en de mist bevroor in de lucht, zodat ik splinters ijs naar binnen kreeg. Maar ik belandde heelhuids op de Grote Markt, vanwaar ik de weg wel wist. In de eerste winkel die ik open zag kocht ik allerlei etenswaar en ’t was nog maar zes uur toen ik bij huis aankwam.

‘Daar ben je eindelijk,’ roep mijn moeder, ‘goddank! Ik heb tot twee uur voor dat huis staan posten;

als ik je had horen roepen, had ik de hele buurt bij elkaar geschreeuwd. Heb je geld?’

Ik gaf haar acht frank, twee had ik uitgegeven voor de boodschappen. ‘Ik heb ook bloemen gekregen.’ En ik hield ze omhoog.

‘Zo zie je hoe eenvoudig het is,’ zei vader. ‘Wij hebben allemaal te eten, jij kunt de hele dag blijven slapen als je daar zin in hebt en vanavond de deur uitgaan met mooie blommen op je hoed.’

Ik voelde hoe ik wit wegtrok en hij hield zijn mond.

De kleintjes, op hun strozak, aten gulzig. Mijn moeder sneed boterhammen voor Hein die naar zijn werk moest in reepjes en schonk hem een kop vol gloeiendhete koffie, die hij staande leegdronk, de stukjes brood soppend. Ze gaf mij ook een kop en ik begon het strengeltje windkelken op mijn ontoonbare hoedje te naaien.

Albert

‘Je kunt voor mij poseren, één zitting, als het lukt om minstens drie uur lang zonder rusten stil te blijven staan met een draperie om.’

‘En of me dat lukt, ik wil het en dan kan ik het ook.’

‘Goed, kleed je uit, dan beginnen wij meteen.’

De schilder speldde mij in de draperie en wikkelde mijn hoofd in een uiteinde van de stof, dat op die manier een capuchon vormde. Ik nam de pose aan, rechtop, de linkerarm op de rug van een leunstoel, de rechterarm voor de borst en met de hand op mijn linker pols, het hoofd ver over de rechterschouder. Hij greep zijn palet, drentelde enkele ogenblikken om mij heen en begon koortsachtig te schilderen.

‘Vooral, beweeg je hoofd niet, de stof ligt in een prachtige plooi om je hals.’

Ja, maar ik had al gauw een stijve nek, wat me rillingen over mijn hele hoofd bezorgde. Na een uur merkte hij op: ‘Je poseert fantastisch, meiske. Er gaat, wat poseren betreft, niets boven een nerveuze vrouw. Verschillende modellen hebben mij in die houding al in de steek gelaten en ik heb hem beslist nodig voor mijn grote schilderij.’

‘Hebt u opgemerkt dat ik nerveus ben?’

‘Dat was niet moeilijk: je ogen zijn ondanks hun lichte kleur erg onrustig en als je je handen niet mag openen verkramp je ze tot bankschroeven.’

Toen ik tweeënhalf uur rechtop had gestaan en al bijna meende in de aarde te zullen verzinken, kwam de dienstmeid de schilder iets toefluisteren.

‘Hè nee, wat vervelend! Ik moet die draperie af krijgen: als ik nu onderbreek krijg ik die plooien nooit meer zo terug.’

‘Maakt u zich daarover geen zorgen, ik heb beloofd dat ik voor twaalven niet beweeg.’

‘Het is een dame die een portret van haar dochter wil laten maken, voor haar huwelijk, en nu komen ze afspreken met de aanstaande erbij. Maar ik zit met mijn draperie.’

‘Ik zal geen vin verroeren.’

‘Nou, laat maar binnenkomen.’

Er verscheen een dame van gevorderde leeftijd, gevolgd door een mollige jonge vrouw. De verloofde kon ik door mijn weggedraaide hoofd niet zien. Ze kwamen naar het midden van het atelier en bekeken mij, zonder groeten, van top tot teen. Vooral mijn naakte arm en been, uit de plooien te voorschijn komend, trokken hun aandacht. Toen de twee dames wat teruggetreden waren kwam de jongeman naar

voren: ik kon hem uit een ooghoek zien en herkende Albert – hij was de zoon van een generaal, ik had van hem gehouden en hield in mijn hart nog steeds van hem. Mijn blik bleef op zijn verbijsterde gelaat gevestigd, maar bewegen deed ik niet.

Op een avond had ik een piepjong studentje ontmoet dat me uitnodigde om daags daarna met hem naar buiten te gaan. Toen we uit de trein stapten bleek een andere jongeman op ons te staan wachten, blond, lang en slank, met een fijnbesneden gelaat, goudglanzende wenkbrauwen en frisse huidskleur. Hij sprak heel zuiver Vlaams, zodat wij met elkaar konden praten; de student die mij had meegenomen kende alleen Frans, dat ik nog maar heel stumperig sprak. Naarmate wij dieper in gesprek raakten verbaasde de blonde jongeman zich over wat ik allemaal gelezen had en vertaalde dat blijkbaar voor de ander die, buitengesloten, een almaar zuurder gezicht trok.

Na die dag schreef die blonde mij een brief en voortaan maakte ik uitstapjes met hem alleen. Het was winter: gewoonlijk had ik nog niets gegeten en als ik na een tocht van ruim een uur buiten adem bij het station kwam, waren mijn rug en voeten doorweekt, droop het water van mijn hoed en rok en stonk ik als een halfverzopen hond. Ik zag hem altijd

van verre, de ogen gericht naar de straat waaruit ik zou verschijnen. We namen plaats in de tweede klasse en verlieten de trein bij het Zoniënbos. Daar vonden wij een plekje in het struikgewas.

Ik vroeg hem nooit geld, ook al had de ander hem gezegd dat ik mannen van straat oppikte; maar na afloop nam hij me naar een uitspanning waar hij twee broodjes ham en een glas bier voor me bestelde. O, dat bier op mijn nuchtere maag! Ik had er de hele dag nog last van.

Ik zag hoe hij vermoedde dat dit mijn eerste maaltijd was; hij voelde ook dat ik van hem hield, maar de manier waarop hij me van tussen zijn lange wimpers aankeek hield iets raadselachtigs. Terug in de stad ging hij er altijd vlug vandoor.

Van de ene dag op de andere nodigde hij me niet meer uit. Op een avond ontmoette ik de student die mij de eerste keer had meegenomen.

‘U hebt Albert een druiper bezorgd.’ En hij begon te lachen.

Ik wist destijds niet wat dat was, maar ik voelde mij al een tijdje in de lappenmand.

Hier in het atelier stond hij vlak voor me, met zijn verloofde, ik half naakt, overgeleverd aan hun genadeloze blikken, verstard in mijn pose en hem met

maar één oog onderscheidend.

‘Moet je zien, Bébert,’ zei de jongedame tegen haar aanstaande, terwijl ze naar de huid van mijn arm wees. De moeder mompelde: ‘Slecht gewassen vel krijgt altijd zulke pukkeltjes.’

Nu kon ik hem met beide ogen zien. Zijn blik was één angstig smeekgebed. Toen gingen ze elders in het atelier schilderijen bekijken.

Ik voelde mij belachelijk, smerig en diep treurig. Wat moest hij wel van mij denken? Wat een haat en afkeer moest hij voelen jegens mij, die hem ziek had gemaakt en daar stond in een bespottelijke pose die ik niet mocht opgeven! De tranen sprongen in mijn ogen, ik kon ze niet weerhouden, ze stroomden over mijn wang naar mijn schouder en stuiterden van de draperie. Hij hoorde op z'n minst te waarderen dat ik deed alsof ik hem niet kende...

De moeder zag mijn tranen.

‘Ze heeft misschien gehoord wat je over haar huid hebt gezegd.’

‘Denk je dat zoiets haar raakt?’ Zij bevonden zich nu achter mij, ik hoorde ze, maar kon ze niet zien. Als ik wilde kon ik haar geluk de nek omdraaien, haar toeschreeuwen dat mijn huid hem allesbehalve had afgestoten, dat hij zich in het struikgewas helemaal aan mij had overgegeven, dat ik hem had

besmet en zij misschien de gevolgen te voelen zou krijgen... maar ik gaf geen kik, ik bleef staan, de ogen door tranen vertroebeld.

Ze verlieten het atelier zonder verder naar mij om te kijken.

‘Dapper meiske,’ zei de schilder, ‘met hun gepraat over je huid hebben ze je gekwetst, hè, die keurige dames. Als jij in het bad kon en je daarna optutten zoals zij, zou je als blondje een satijnen huidje hebben.’ Hij nam zijn palet weer op en bleef een half uur schilderen.

‘Zo, kind, je vijf frank heb je verdiend. Wacht, ik help je om je hoofd weer te bewegen en je beentjes een beetje in de plooi te brengen. Je hebt je kranig gehouden; voel je ervoor, te poseren voor het portret van dat burgerjuffie? Ze kunnen op je neerkijken zoveel als ze willen, maar dan zijn het jouw schouders, jouw armen en jouw handen die de bruidegom tot het einde van zijn dagen in het portret van zijn vrouw zal bewonderen. Als ik hem haar echte slagerswinkel zou presenteren zou hij zich doodschamen.’

Stomp me dan

Door alle beslommeringen kwam ik er een tijdlang niet toe, stil te blijven staan bij mijn onpasselijke gevoel. Maar zodra ik de gelegenheid had ging ik naar het ziekenhuis om te weten waar ik aan leed. Een inwonend assistent onderzocht mij: ik had, zei hij, geen enkele ziekte onder de leden, 't was alleen bloedarmoede, en die brutale jongeman had er geen kijk op. Toch nam ik het besluit mij niet meer te prostitueren, al moesten we sterven van de honger. Het meest vreesde ik mijn ouders, want ze waren er volledig aan gewend en vonden het wel gemakkelijk.

Op een ochtend deelde ik hun mee dat ik niet langer uit tippelen ging. Mijn vader keek op en zei: 'Waarom niet?'

'Ik wil niet mijn leven lang een hoer zijn. Als u wist wat de mannen, die vrouwen meenemen, van hen verlangen... ze zouden me veel meer geld geven als ik mij daartoe leende.'

'Je liegt, kreng,' brulde hij, 'je bedenkt dat alleen om ons te laten verrekken van de honger.' En na een paar stappen in mijn richting, bij het open raam: 'Wat belet me om je door dat raam te stompen?'

Ik ging vlak voor hem staan.

'Doe het! Stomp me door het raam, dat is mij liever

dan dit afschuwelijke leven, doe het, dan is het in één keer afgelopen!’

Wij stonden oog in oog, hij in de houding van een worstelaar die zijn tegenstander gaat vellen; ik met mijn magere armpjes en gebalde vuisten opgeheven.

Plotseling werd hij dodelijk bleek en draaide zich om. Het pleit was beslist, ik had gewonnen. Nog trillend kleepte ik mij aan en vertrok om de ateliers af te lopen op zoek naar poseerwerk. En ik had voor een schilder weleens oude wandkleden bijgewerkt, misschien kon ik bij antiekhandelaren een opdracht in die richting binnenslepen.

Hoe vaak was ik niet, na urenlang ronddwalen, huilend naar huis gegaan omdat ik met lege handen moest terugkeren en de kleintjes zeggen dat ze nog een keertje zonder eten naar bed moesten, nadat ze de honger al de hele avond onderdrukt hadden door elkaar rovergeschiedenissen te vertellen. Soms bleef ik zelfs maar door de donkere straten van een buitenwijk lopen omdat ik niet thuis durfde komen of in de hoop dat de kleintjes in slaap zouden zijn. Meer dan eens volgde ik ook het kanaal en liep met de gedachte rond, er in te springen.

Dat alles was nu verleden tijd. Ik poseerde, ik

repareerde. Als ik optrok met mijn kennisje Stéphanie, die nog in het leven zat, gebeurde dat uit vriendschap en ik was elke dag weer opgelucht mijn beschamende broodwinning achter mij te hebben gelaten.

Ik slaagde er niet in te begrijpen dat mensen die goed gekleed en goed gehuisvest waren, en genoeg te eten hadden, oneerlijk en onbeschoft konden zijn: ik geloofde in alle ernst dat alleen armoede prostitutie voortbracht. Evengoed sleepten mannen onverschillig welke vrouw van de straat, puur voor hun plezier, wat ik een toppunt van verachtelijkheid vond. Als ik ze had meegemaakt als boerenpummels en zwijnen, raakten mijn hersens volkomen van slag: waarom deden ze zo, waarom? Ze hadden alles om fatsoenlijk te zijn, waarom vernederden ze mij? Ze konden toch begrijpen dat ik mij niet aan een onbekende uitleverde om leuke schoentjes te kopen of uit tijdverdrijf!

Ik meende oprecht dat ze mijn situatie hadden moeten raden. Maar geen van hen heeft er ooit bij stilgestaan. Misschien, één enkele keer, een officier. Hij had me een paar frank op voorhand gegeven en terwijl ik ze in een papiertje rolde merkte ik hoe hij mijn dunne armen en bloes vol vlooienstippen bekeek; hij hief mijn hoofd bij de kin omhoog en zag mij een ogenblik in het gezicht (al sloot ik mijn ogen om mij niet aan hem over te geven), waarna hij twee

frank extra gaf.

Ik beseftte gaandeweg dat een prostituée voor mannen een wezen apart is, niet in staat tot menselijk gevoel, uitsluitend vatbaar voor wat laagbijdegronds is. Je hoeft voor hen zelfs geen prostituée te zijn, het volstaat als je een behoeftig meisje bent, van hen afhankelijk.

Op een keer was bij een schilder pas een damesleerlinge vertrokken. Hij vroeg me een schilderij te brengen dat hij op een veiling had gekocht en nu omgekeerd tegen de muur stond: hij wilde het laten zien aan een vriend die op bezoek was.

‘Ja jongen, ik kon je dat niet tonen toen die dame hier was, maar kijk eens! Als kunst stelt het niets voor, maar wát een geile bende!’

En lachend wezen zij elkaar op de vuiligheden. De juist vertrokken dame was ’n jaar of veertig, ikzelf zeventien, en die mannen wisten niets van mijn leven af. Maar bij mij kwam de smeerlapperij er blijkbaar niet op aan.

Als Stéphanie de mannen als schoften behandelde was ik tegelijk uit het veld geslagen en stiekem voldaan. Ik begreep ook: als ik mij niet langer wilde prostitueren moest ik zorgvuldig verbergen dat ik het vroeger had gedaan. Zou ik dat nalaten, dan

kwam ik er nooit meer van af, zou men mij altijd met wantrouwen en minachting behandelen, werd het mij eeuwig aangerekend als een misdaad en zou niet één man mij de hand hebben gereikt om mij te helpen. Wat de vrouwen betreft: de paar schilderessen voor wie ik poseerde gedroegen zich zo afstandelijk-beleefd dat zij zich naar het scheen van een volledig ander maaksel achtten, nee, van hun kant was niets te verwachten.

Ik had een betrekking als dienstmeisje kunnen zoeken en zelf zou ik dan uit de brand zijn. Maar ja, de kleintjes en mijn ouders... ondanks al mijn afkeer voelde ik toch medelijden met ze. Hein verdiende één frank per dag, Dirk speelde harmonica in uitspanningen, Naatje poseerde nu en dan voor schilders als engeltje. Maar dat bracht niet genoeg op, ik moest bij hen blijven tot ze groter waren. Zulke gedachten verdrongen zich altijd en overal in mijn hoofd en vaak genoeg vroeg een schilder me tijdens het poseren waarom ik zo somber en gekweld uit mijn ogen keek.

Voor niks?

Als ik niet poseerde of er geen borduurwerk te herstellen was, wandelde ik met mij kennisje Stéphanie door de stad. Thuisblijven was ondoenlijk: als ik me in mijn hoekje had teruggetrokken om te lezen of toilet te maken, kwam mijn moeder me opzettelijk storen, zogenaamd omdat ik me van de anderen afzonderde.

Stéphanie, die van de mannen leefde, liep met een valse vlecht op haar rug, zelf droeg ik mijn blonde lokjes opgebonden met een lint. Onze honden waren niet om aan te zien: doordat wij geen paraplu bezaten moesten ze alle grillen van het weer doorstaan, we waren aan één stuk bezig om ze op te lappen. Onze rokken hadden we verlengd tot slepen waarmee we het trottoir en de modderstraten opveegden. In een portiek of achter een boom in het park bewerkten wij ons gezicht met krijtpoeder, want het was destijds deftig om er bleek uit te zien, en wij sloegen de kraagjes open om onze blote hals te tonen. Ik brabbelde Frans zo goed en kwaad als het ging, al zorgde ik wel steeds voor een correcte uitspraak van de woorden.

Vaak volgden mannen ons de zijstraten in. Ze kwamen naast ons lopen, maar ik wees ieder aanbod

af. Stéphanie, nu ja, die ging erop in.

Als dat in de binnenstad gebeurde wachtte ik haar op in de Galerie Bortier, waar ik in elke boekhandelsetalage even in de opengeslagen boeken las. Als ze lang wegbleef liep ik over de bloemenmarkt, waar ik nog meer van de geuren dan van de kleuren genoot. Meestal was Stéphanie in haar nopjes als ze terugkeerde, dan trakteerde zij op koeken of zelfs mosselen en daarna gingen we op de markt tweedehands schoenen of een rok voor haar uitzoeken.

‘Eigenlijk ben je stom, Keetje, dat je niet van de gelegenheid gebruik maakt, dan kon je zelf ook schoenen kopen.’

‘Nee, mijn besluit staat vast.’

‘Loop je liever met lekkende schoenen door de regen en de sneeuw, heb je liever weer een splinter in je grote teen zoals laatst?’

‘Ik wil me niet meer verkopen.’

‘Maar met je vrijer doe je het voor niks.’

‘Dat is niet hetzelfde.’

‘O jawel.’

‘O nee hoor.’

‘Leg me dat eens uit.’

Ik kon het niet uitleggen, maar voor mij was het absoluut niet hetzelfde. Toch ging ik erover piekeren. Had ik het recht, de kleintjes zo vaak zonder avond-

eten te laten en de huurschuld te laten oplopen, terwijl ik voor niets naar bed ging met wie mij beviel? Ik kwam er zelfs toe, Stéphanie naar een afspraak met mijn minnaar te sturen met de boodschap dat ik hem niet meer ten dienste wilde zijn; en maanden achtereen had ik bevestigingen van nietsontziende deugdzaamheid.

Het probleem zat bij de schilders. Ze wilden haast allemaal dat je hen geriefde, als je nee zei raakten ze in een rotbui en vaak genoeg stopten ze met het schilderij waarvoor je kwam poseren. Naatje, die nu veertien was, had de benen genomen bij een beeldhouwer die achter haar aan zat. Hij kwam bij een van zijn collega's, die net een medaillon met mijn profiel maakte, klagen dat mijn zusje hem had laten zitten.

'Jij zult vast op dezelfde manier te werk gaan met mijn vriend,' snauwde hij me toe. 'Maar ik zal het je zusje betaald zetten, ik vertel het door aan alle kunstenaars en dan vindt ze geen werk meer.'

'Maar meneer, zij had u niet laten zitten als u haar met rust had gelaten. Zij is bij u verschenen om te werken, niet om voor uw vermaak te dienen.'

'Beste kerel,' viel de ander mij gelukkig bij, 'als zo'n kleintje je niet wil moet je nooit aandringen; als ze op je ingaat, ja, dan is het wat anders.'

‘Je maakt je er gemakkelijk van af! Ik kom niet tot goed werk zonder met een model naar bed te gaan en bovendien, waarom niet? Ze worden er heus niet slechter van!’

De meeste schilders waren zo arm als de mieren, ik kreeg er tussen de middag enkel brood met bier of koffie en alleen deze of gene had er sardientjes of een stukje kaas bij. Tegen vieren ging ik terug naar huis. Daar waren de aardappels al rond het middaguur gekookt; mijn moeder had er ’n stuk of tien voor mij in de oven gezet, met een meelsausje eroverheen. In de loop van de namiddag pikte Dirk er een aardappel af, na school nam Kees er ook eentje, gevolgd door Naatje, en zelfs mijn moeder griste er nu en dan een af, zich wijsmakend dat ik bij de schilders wel een goed middagmaal zou krijgen. Als ik thuiskwam waren er nog maar drie of vier over, helemaal uitgedroogd onder hun meelkorst, en dat was mijn avondeten.

Soms speelde ik op, andere keren vroeg ik mijn moeder bijna onderdanig om met het koken van mijn kostje te wachten tot ik thuis was.

‘Apart voor jou koken? Geen haar op m’n hoofd dat daaraan denkt!’

‘Pas dan tenminste op dat de kleintjes mijn aard-

appels niet weggrissen en zet er een deksel overheen, dan blijft er wat vocht in.'

'Jij altijd met je kuren! Als ze je niet bevallen geef je ze maar aan de anderen, die maken niet zo'n kouwe drukte.'

Dat heb ik menigmaal gedaan en dan liet ik Naatje voor vijftien centiem een schijfje mager spek halen, dat ik rauw opat, liefst op een sneetje zwartbrood met peper en zout. Daar dronk ik meestal een kop opgewarmde koffie bij, of liever cichorei-brouwsel.

Hein heeft een meisje

Hein, zestien jaar nu, was in de leer bij een rijtuigmaker. Sinds de lente was hij vlugger geworden, liep hij mooi rechtop en had hij grotere ogen gekregen. Als hij 's avonds van zijn werk kwam sloeg hij zijn eten vlug naar binnen, bracht zich in fatsoen en verdween. En op zondag waste hij zich vrij zorgvuldig, deed hij pommade in z'n haar en knoopte omslachtig zijn kleine dasje, dat nooit helemaal zat zoals hij wilde. Vaak kwam hij dan te laat voor het eten terug. Omdat het huishouden beslag op mij legde – ik moest het tenslotte draaiende houden – ging de verandering van Hein een beetje langs mij heen. Pas toen hij zich in de zomer boterhammen liet meegeven omdat hij naar buiten ging en vijfenzeventig centiem zakgeld verlangde in plaats van vijftig, vroeg ik moeder wat er gaande was. Op zorgelijke toon vertelde ze mij dat Hein verliefd was op een meisje van vijftien; in de laatste tijd had ze erg gehoest en daarom moest ze 's zondags de frisse lucht in.

‘Door de week kan ze niet, vanwege haar werk. De moeder is weduwe en als broodwinning maken ze samen babyschoentjes, echt schattig, maar het gunt ze door de week geen tijd om aan zichzelf te denken, net als toen ik nog kant klostte. Ze wonen op

een achterkamertje, want hun werk kan nog zo schattig zijn, het brengt zo goed als niets op.'

'Hoe weet u dat allemaal? Heeft Hein het daarover gehad?'

'Nee, die zegt bijna niets, hij is bang dat wij de draak met hem steken. De moeder van het meisje is het mij wezen vertellen. Haar dochtertje hoest nu al maanden en de dokter schrijft buitenlucht voor, maar hoe komen ze daaraan? Ze moeten toch leven! Daarom gaan ze elke zondagochtend naar het bos en nemen brood mee; maar dat meisje wilde niet meer gaan zonder Hein. Haar moeder is toen komen vragen of ik het goed vond dat hij mee mocht; ze bezwoer me dat er niks op hun te zeggen was en de gezondheid van haar kind ervan afhing. Omdat ze net zo arm zijn als wij, neemt hij z'n eigen brood mee. Ze heeft me op de koffie gevraagd en zo hebben we nader kennis gemaakt.'

'En daar vertelt u mij niets van?'

'Ik heb niet eens de gelegenheid om jou iets te vertellen, zodra jij thuiskomt duik je in de boeken en begraaft je daarin.'

De zondagen die Hein in de buitenlucht doorbracht deden hem geweldig goed. Hij kwam tegen achten terug, helemaal roze in zijn gezicht en het leek of de

kamer begon te geuren naar de natuur. Hij ging de deur daarna niet meer uit. Vaak zat hij de hele avond te dromen, hij glimlachte en bewoog zijn lippen. Je kon zien dat hij in gesprek was, hij stelde vragen en hoorde vast en zeker het antwoord.

Andere keren nam hij een schrift vol vlekken en begon rijtuigen, karren, disselbomen en voorassen te tekenen. Op een avond dat wij alleen waren ging ik naar hem toe om zijn getekende te bekijken.

‘Je gaat vooruit, Hein, maar je werkt ook hard.’

‘Als ik iets in mijn vak wil bereiken moet ik weten hoe alles in elkaar zit, en een goed rijtuig tekenen is niet zo eenvoudig. Je moet er het hele mechaniek voor kennen. Ik wil geen klungel zijn en als ik trouw moet ik voor mijn gezin kunnen zorgen.’

‘Je loopt wel erg hard van stapel, je bent pas zettien!’

Hij schoot in de lach. ‘Nou ja, ik heb nog tijd, maar nú moet ik al leren voor later. Of dacht je dat ik mijn kinderen huilend van de honger groot wou brengen, zoals bij ons?’

‘Dat was niet omdat vader zijn vak niet verstond, maar omdat wij met teveel kinderen waren: negen! Belachelijk!’

‘Maar hoe moet het dan, als je een vrouw hebt van wie je houdt?’

Hij bloosde en keerde zijn hoofd af; ik voelde een golf van verlangen door hem heengaan.

Toen keek hij me recht in het gezicht: ‘Wat moet je doen om niet zoveel kinderen te krijgen, want zónder kinderen wil ik niet.’

Hij was zo argeloos en straalde zo’n reinheid uit, dat ik de ogen neersloeg en me schaamde om wat ik wist.

Op een zondag, toen ik mijn marineblauwe strik had omgedaan, zei hij: ‘Kijk nou, dat is een mannen-das, die zou mij beter staan dan jou. Moet je de mijne zien, dat is een touwtje...’

‘Dat kan wel wezen, maar wat moet ik dan?’

‘Jij hebt toch een speld.’

‘Waar ook. Kom, ik zal je nieuwe das strikken.’

Toen ik dat had gedaan ging hij voor ons spiegel-tje staan en bekeek tevreden de dubbele knoop onder zijn rafelige kraag.

‘Vind je mijn hals niet idioot lang?’

‘Welnee, een lange hals is juist mooi.’

‘O, is het mooi... dat wist ik niet.’

Die hele zomer door beleefde Hein een paradijs op aarde. Wij waren elkaar nader gekomen, onze zondagavonden waren een genot, als ik zat te lezen

en hij te tekenen. Hij had lange fijnegebouwde handen, maar snel en trefzeker, als perfecte werktuigen.

Tegen het najaar werd hij neerslachtig.

‘Kom, jongen, wat is er aan de hand,’ zei ik.

Hij brak in tranen uit. ‘Ze hoest veel erger en het weer wordt te slecht om naar buiten te gaan.’

In de loop van de winter moest ze naar het ziekenhuis. Hein ging er elke zondag heen en bleef de rest van de dag in de put. Tegen het voorjaar overleed ze. Terug van de begrafenis sloot hij zich op in het alkoofje waar mijn oude canapé stond en je hoorde hem zuchten en snikken als een klein meisje.

Eitel

Op een winternamiddag toen ik tegen vijven thuis kwam, lag er een brief van een schilderes die me vroeg om vóór zes uur bij haar langs te komen. Het was aan het andere eind van de stad, dus ging ik meteen op pad: ik kwam er net op tijd, helemaal bezweet en blozend van de haast. Terwijl ik door de gang liep passeerde mij een heer die naar me glimlachte, maar ik was te druk met mezelf bezig om daar aandacht aan te besteden. Met de schilderende dame was de afspraak gauw gemaakt: zij wilde een groot doek opzetten met mij als model: een buitenkansje, wekenlang brood op de plank!

Bij het verlaten van het huisje liepen twee jongemannen met mij op. Zo blozend als ik was aangekomen, zo bleek was ik intussen geworden: ik liep te rillen van de kou en meer nog van de honger.

Eén van de twee kon zijn ogen niet van mij afhouden, een forse jongeman, goed in de kleren, met lichtbruine ogen en helblond haar. Degene die in de gang naar mij gelachen had was een jood met donker uiterlijk; vrij plotseling kwam hij op me toe en vroeg of ik iets met hem wilde drinken, waar ik ja op zei. De blonde bleef op een afstandje. Voor het café hield hij de pas in en ik vroeg of zijn vriend niet

meekwam.

‘Nou, waar blijf je?’

Zo gingen wij met ons drieën naar binnen. Het duurde niet lang of de donkere man vertrok en meteen vroeg de blonde mij uit eten.

Ik was nooit eerder in een restaurant geweest. Ik wist niet hoe ik mij moest gedragen of het bestek hanteren – mijn lepel hield ik als een kind met de volle hand vast, met mijn mes kon ik niet overweg en dan zo’n vork in de linkerhand... Ik besloot maar met mijn mes te eten, ik had eens opgevangen dat zoiets deftig was. De jongeman zag mij stuntelen en zat zich zichtbaar te schamen. Toen was ik zo verstandig te kijken hoe hij het deed, ik volgde zijn bewegingen na en alles liep goed af.

Na het eten gingen wij naar de operette, ‘De klokken van Corneville’. Doordat mijn nieuwe vriend een Duitser was, sprak hij haast even onbeholpen Frans als ik. Ik merkte dat hij heel onervaren was en bijna trots op zijn damesgezelschap. Toen hij op de terugweg een hotel met mij binnenstapte ging ik zonder veel poespas mee. Ik kreeg de indruk dat hij net als zijn vrienden een maîtresse wilde hebben en de donkere man had gezegd ‘die is echt iets voor jou’, daarom zou een weigering van mijn kant iets kapotmaken dat juist zo prettig was begonnen. Misschien

zou hij de volgende dag al een ander meisje aanklampen en niet meer aan mij denken... en om eerlijk te zijn waren zijn barnstenen ogen en blonde haar erg mooi. Hij had ook een innemende naam, Eitel.

Terwijl hij mij om twee uur 's nachts een eindje naar huis bracht, vroeg hij of ik de volgende dag weer met hem wilde dineren. Op dat ogenblik wist ik, op de drempel van een nieuw leven te staan.

Wij ontmoetten elkaar op den duur drie keer in de week. Na mijn poseerwerk bracht ik mijn voorkomen zo goed als het kon in fatsoen en om zes uur was ik op de afgesproken plaats. Hij had handschoenen voor me gekocht, een paraplu en een voile voor mijn hoed. Wij aten voor zes of zeven frank in een restaurant en gingen dan naar een operette of café-concert. Na een tijdje nam Eitel mij ook wel naar een gewoon café, waar ik me doodverveelde: ik vond het heus niet erg om te zitten babbelen, maar hij was helemaal geen prater. Ik zei dus dat ik er niet veel aan vond en na enig geharrewar moest hij toegeven dat het te duur werd, drie keer in de week dineren, naar het theater en dan nog het hotel. Daar kon ik inkomen: 'Als jij je geld nodig hebt voor andere dingen, moeten wij het niet over de balk gooien. Ik dacht alleen dat je rijk was.'

‘Nu niet meer. We zijn heel rijk geweest, maar mijn vader heeft een groot deel van zijn vermogen verloren.’

‘Ja, als het zó zit... maar ik voel me hier best op mijn gemak, als we kunnen praten.’

‘Praten waarover? Jammer dat je niet kunt kaarten.’

‘Nee, daar krijg ik de kriebels van. Laten we liever naar bed gaan.’ ‘Jij lekker dier, jij weet het wel...’

Het liep tegen carnaval en ik verheugde mij ontzettend op een verkleedpartij en een bal. Op een avond zei Eitel: ‘Ik zal je twee dingen voorstellen, dan kun jij kiezen. We kunnen naar het carnaval gaan, dan huur ik een kostuum voor je, we dineren, bezoeken een bal en souperen tot slot, óf je mag een mooie japon kopen. Een van de twee, denk er maar over na.’

Ik zat van opwindning te trillen op mijn stoel toen ik hem dien heerlijkheden hoorde opsommen. Ten langen leste zou ik weten hoe het was, er mooi uitzien en naar een bal gaan, al was het maar voor één keertje. Maar een mooie japon, daar deed ik wel twee jaar mee...

Hij keek me met zijn stralende notenogen nieuwsgierig aan. Maar ik twijfelde geen moment.

‘Ik neem het liefst de japon, daar heb ik heel lang

wat aan en ik kom ook verzorgder voor de dag als we uitgaan.'

'Zoals je wilt. Hier heb je honderdvijfentwintig frank, maak jezelf mooi! Over een week is het Vastenavond, dan gaan wij een hapje eten en kostuums bekijken.'

Goeie genade, wat een bom geld!

De volgende dag kocht ik in de Nieuwstraat een kantenklare japon die naar mijn figuur werd vermaakt. Ze was donkergroen, sloot nauw om mij heen, met een lange overrok, ruches bij de hals, een korte pelerine en allemaal knoopsgaatjes geboord met tafzijde. Ze kostte tachtig frank, ik had nog vijfenveertig over.

Deze ene keer wilde ik het geld eens voor mijzelf besteden, daarom had ik er thuis niet over gerept. Ik verdiende trouwens al een tijdje erg goed: een schilder was een groot doek begonnen en elke keer als ik geposeerd had veegde hij alles ontevreden weg, zodat hij de volgende dag overnieuw moest beginnen. Ik kon mijn pret niet op: 'Als hij zo doorgaat,' dacht ik, 'ben ik voor maanden onder de pannen.'

Voor mijn overgeschoten franken kocht ik:

1 paar schoenen   12 frank

1 groenvilten hoed   3,00

1 toefje hanenveren	2,75
1 groenfluwelen lint	1,50
1 groene voile	2,75
2 hemdjcs à 3 frank	6,00
2 hemdjcs à 3 frank	6,00
2 broekjes à 2,50	5,00
2 broekjes à 2,50	5,00
1 violette onderrok	4,00
1 paar kousen	2,50
3 zakdoeken	1,50
1 stuk zeep	<u>0,10</u>
	42,10
plus een bad	<u>1,00</u>
Totaal	43,10

Ik vond dat ik zulke mooie kleren niet kon aantrekken zonder mij van top tot teen te hebben gewassen: bij ons was dat, met al die kleintjes om mij heen, onmogelijk. Er kwam bij dat mijn moeder het voor een meisje ongepast vond om meer te wassen dan het gezicht en de handen, en omdat ik daarin heel volgzaam was...!

Ik besloot mijn haren te wassen met panamakruiden en in de stad een bad te nemen. O, dat eerste warme bad! Dat vergeet ik nooit: in het begin kon ik geen adem krijgen, maar daarna... zalig!

Ik had mijn nieuwe ondergoed meegenomen, zodat ik thuis alleen mijn japon aan hoefde te doen. Bij het verlaten van het badhuis voelde ik mij vrolijk en zo fris als een hoentje; thuis was er natuurlijk geruzie met mijn moeder omdat ik kleren had gekocht in plaats van het geld voor het huishouden af te staan, zoals altijd. Ik zei wel dat zoiets zou neerkomen op het misleiden van mijn vriend en dat ik hem daardoor kon verliezen, maar zij was niet te stuiten.

Ik trok mijn mooie japon aan, zette mijn hoed op, iets naar achter zodat de slag in mijn haar zichtbaar bleef en bond mijn krullen, die tot over mijn schouder hingen, met het lint op. De panama-kruیدن hadden ze een mooie gouden weerschijn gegeven. Ik spande de voile voor... we hadden thuis geen grote spiegel, maar toen ik me onderweg in de winkelruiten zag had ik moeite om mijzelf te herkennen: ik was lang, slank, erg elegant en mijn goede stemming was van mijn gezicht af te lezen.

Eitel stond mij al op te wachten met een vriend die wel vaker met ons meeging en erg op mij gesteld was. Ze herkenden mij niet, twee keer wandelde ik vol binnenpretjes langs tot ik Eitel hoorde zeggen: 'Anders is zij nooit te laat...'

Ik lichtte mijn voile op en groette.

'Nee maar jij bent het! Echt, dat is ongelooflijk!

Wat zie je er charmant uit, een mens zou zeggen dat je nooit iets anders hebt gedragen...'

In een spontaan, trots gebaar bood hij mij zijn arm aan, zijn vriend kwam aan mijn andere zijde lopen. Ik gloeide van geluk en voldoening en terwijl we alle drie ons knullige Frans ten beste gaven namen wij de Nieuwstraat, in die dagen een lange, slecht verlichte doorgang.

Ook zonder overjas voelde ik de kou niet: mijn pelerine en grote voile gaven mij het gevoel dat ik warm ingestopt zat. Toch vroom het. De straffe wind blies mijn hanenveren alle kanten op en als ik mijn schaduw tegen de muren of op het plaveisel zag, met die woeste veren op mijn hoofd, vond ik dat bijna griezelig. In de overdekte toegang van het restaurant zag Eitel me in het volle licht en perste hij mijn arm tegen zich aan. 'Jij lekker dier...'. Dat was voor hem niet minder waard dan 'paradijsvogel'.

Na het avondeten zochten wij in een groot café zijn landgenoten op. Sommigen kende ik wel en ze zetten allemaal grote en verheugde ogen op toen ze mij zagen. Maar eensklaps voelde ik mijn hart stilstaan, al liet ik niets blijken. Ik ontdekte in dat gezelschap een jongeman die mij op een avond van straat had opgepikt: hij had nog staan afdingen op de prijs. Met-

een begon hij te fluisteren met zijn buurman. Eitel vroeg of ze over zaken praatten, zo ernstig waren ze bezig.

‘Nee,’ zei de ene, ‘we hadden het over een straat-
lel die zich nu voordoet als een nette jongedame.’

Helemaal in beslag genomen door de carnavals-
kostuums luisterde Eitel gelukkig niet meer. Van tijd
tot tijd bracht ik mijn zakdoek naar de mond om
mijn klappertanden te verbergen, ik voelde ook dat
de kleur uit mijn gezicht wegtrok. Om Eitel niets te
laten merken bestelde ik een flink hete grog. Tegen
middernacht vetrokken de heren in rokkostuum
naar het bal en gingen wij naar ons hotelletje.

Ik voelde mij door het gebeurde zo aangegrepen
dat ik helemaal neerslachtig was: ik beeldde mij in
dat ik nooit meer plezier kon hebben, dat er een smet
op me rustte, waarvan ik me niet kon schoonwassen.
En midden onder Eitels liefkozingen begon ik plots
te snikken. Moest ik hem alles opbiechten? dacht ik
even. In 's hemelsnaam, dat nooit!

‘Wat heb je toch, meisje?’

Toen, het hoofd op zijn borst gevleid, vertelde ik
hem dat ik bij ons thuis diep ongelukkig was, dat de
zorg voor het hele huishouden op mij neerkwam, dat
mijn vader nooit werkte... ik kon het allemaal niet
meer aan.

‘Wat vertel je me daar? Moet jij het hele gezin onderhouden? Dat slaat nergens op, zo kun je niet doorgaan, je moet aan jezelf denken, je hebt niet het recht om je zo weg te cijferen.’

Die taal was nieuw voor mij, ik had geleerd dat je nooit aan jezelf mocht denken en het mijn plicht was om mij voor ons gezin uit te sloven. Maar er zat, bleek nu, niks verkeerds in als je aan jezelf dacht. Het was als balsem op mijn ziel.

‘Zal ik je wat zeggen, lekkertje? Trek bij mij in. Op één voorwaarde: als ik op een dag naar Duitsland terug moet of ga trouwen, zeg dan niet dat ik je bedrogen heb, ga niet dwarsliggen.’

Ik kwam recht overeind, verbijsterd. Hoe kon dat? Hij weet niets van mij, hij heeft geen idee van mijn verleden, en toch spreekt hij zo... maar áls hij alles zou ontdekken...

‘Als je wilt, kom bij mij wonen voor zo lang als het duurt: dan ben je veilig voor de klauwen van je ouders die je uitbuiten, maar we spreken af dat je geen zwaarigheden maakt als er een einde aan moet komen. Ik meen dat precies zoals ik het zeg. Als je niet zo’n verrukkelijk wezen was zou ik niet zo eerlijk tegen je zijn.’

De hele verdere nacht bleef ik liggen piekeren en vroeg mij af waarom mij zoveel lelijks en vernede-

rends was aangedaan – en toen nam ik het besluit, met het verleden te breken. Ja, ik trek bij hem in, want bij ons is het leven ondraaglijk geworden. Wat ik verdien zal ik ze afstaan, maar ik moet bij ze weg, anders ga ik te gronde. En met een blik op het mooie blonde hoofd van mijn minnaar, die met gesloten vuisten lag te slapen, dacht ik: ‘Jou, jou beloon ik voldoende met mijn lichaam, meer ben ik je niet verschuldigd.’

De volgende dag maakte ik thuis een pakket van mijn spulletjes, hing de mooiste kleren over mijn arm en zei mijn moeder dat ze in de toekomst kon rekenen op alles wat ik bij de schilders verdiende. Ze wilde mij beletten de deur uit te gaan en riep Hein om mij de weg te helpen versperren; de tranen stonden de jongen in de ogen. Opeens kreeg ik mijn oude canapé die als mijn bed fungeerde in het oog. Hij stond vlak voor een deur die naar buiten leidde, dus wipte ik over de canapé, gooide de deur open en rende de trap af. Voor ze van hun verbazing waren bekomen stond ik al op straat en sprong ik op de eerste de beste tramwagen die langskwam.

Een half uur later hing ik mijn kleren in de spiegelkast naast die van mijn vriend.

De betoging

Mensenmenigten hebben mij altijd een panische angst aangejaagd en als er een grote begrafenistoet of militaire parade naderde liep ik gauw een straatje om. Hoogstens bij processies bleef ik staan kijken, al was dat alleen om de mooie aankleding. De geborduurde vaandels, de fijngeplooides superplies, de purperen koormantels met zilveren lovertjes, de bruidjes in het wit die bloemblaadjes strooiden, ook de houten Madonna met haar mantel, goudversiering en kantwerk, die op een draagbaar boven de hoofden zweefde, dat alles vervulde mij met bewondering. Maar de gelovigen zelf en de mensen sjokkend achter al dat moois wekten eerder mijn afkeer op. Ik heb nooit de aandrang gevoeld om mij aan te sluiten.

Toen Eitel en ik op een zondag de processie van Sinte Goedele tegenkwamen, wilde hij dat ik knielde en zelf had hij zijn hoed afgenomen, hoewel hij protestant was.

‘Eerlijk, ik begrijp je niet,’ zei ik achteraf.

‘Ach, al die mensen, dat sleepte mij mee.’

Op een avond stroomde een reuzenstoet van arbeiders met een muziekkapel en rode vlaggen het Koningsplein op. Fakkels legden een koperen gloed

over hun gezichten. Eitel en ik hielden de pas in om hen voorbij te zien gaan. Vrijwel op datzelfde moment klonken twee slagen op de grote trom en begon de kapel de Marseillaise te spelen. De hele menigte zong mee: ik kende enkel flarden van de melodie, zonder de tekst, maar ik kreeg een brok in de keel, ik neuriede mee, tikte met mijn voet de maat – en plotseling sloot ik me bij de demonstranten aan. Mijn vriend trok me aan de arm om me tegen te houden, ik rukte mij los, haakte in bij een werkman en de Marseillaise zingend zonder woorden volgde ik de stoet. Het was of ik geen grond meer voelde.

Eitel bleef naast mij lopen zonder mij een arm te geven; hij was bleek, had zijn hoed in de ogen getrokken en zijn kraag opgeslagen.

Langs de smalle Heuvelstraat waaierden wij de Grote Markt op. Het was of ik een betoverd oord betrad, al het verguldsel van de gevels blonk mij tegemoet. Maar door een van de steegjes bestormde onverhoeds de bereden politie het plein en stortte zich furieus op de betogers. We zongen nog altijd dat lied als een grommende vulkaan. De muzikanten raakten uit elkaar, mannen werden door de paarden op de keien geworpen, kreten van angst en pijn overal. Alsof de menigte door een wervelwind werd meegesleurd, zo golfde zij alle kanten uit.

Eitel sloeg één hand om mijn middel en drukte de andere op mijn mond omdat ik uit pure overmoed bleef doorzingen. Hij trok me heftig de treden van een der grote huizen op en duwde me naar de verstegelegen zaalhoek van een kaartcafé.

Een uur later was het plein schoongeveegd. Ruziend gingen we naar huis.

‘Ik ben je alleen gevolgd om je te beschermen, ik wist dat jij je tussen dat gepeupel zou laten doodschieten. Jij, met al je angst voor mensenmassa’s, je verandert op slag als het gepeupel in opstand komt, je kiest meteen hun kant, daar ben je thuis.’

‘Het was geen gepeupel, het was werkvolk: de man die ik een arm gaf rook naar leer.’

‘O ja, wat ruiken ze lekker! Jij bent echt onverbetterlijk, dat heb ik nu gezien.’

‘En jij dan, die laatst je hoed hebt afgenomen voor die godsdienstige grappenmakerij? Dat is nog stukken erger.’ En hem opeens in de u-vorm aansprekend: ‘Bovendien, wat ik doe of wat ik voel gaat u niet aan.’

We mokten maar door en zeiden zelfs onder het uitkleden geen woord. In bed wrong ik het laken tussen ons in en schoof helemaal naar de rand om hem niet aan te hoeven raken. Ik raakte niet in slaap, ik bleef maar woelen. Nog altijd had ik de leergeur van

mijn buurman in de neus, hoorde ik het trappelen van de paarden en de kreten van gewonde betogers, en het leek of de vergulde gevels van de Grote Markt wild om mij heen dansten.

Pas tegen de morgen kalmeerde ik. Op de keper beschouwd was het heel zorgzaam van Eitel geweest, dacht ik, dat hij – een echte heer die Grieks en Latijn kende! – mij had willen beschermen; zonder hem was ik, opgewonden door het zingen, misschien ook wel door de paarden tegen de grond getrapt. Ik voelde mijn botten al kraken en mijn buik open-scheuren...

Krimpend van bangigheid schoof ik naar mijn vriend toe en krabde hem zachtjes over zijn hoofd. Hij draaide zich naar mij toe.

‘Jij lekker dier,’ zei hij terwijl hij me tegen zich aan drukte.

De kleintjes

Bij vlagen snakte ik ernaar, de familie weer om mij heen te voelen. Alleen was ik van mijn ouders zo sterk vervreemd dat het mij voldoende was, Naatje en Klaasje te laten komen, ook al had Eitel dat niet graag. Zij verschenen tegen elven, in hun mooiste kleren, wat niet wegnam dat je de armoe van ze afschepte: Naatje vooral, met haar wipneus en haar bruine stugge ragebol, nooit behoorlijk uitgekamd, bleef een pauperskind. Klaasje zou aan mooie kleren genoeg hebben om er heel lief uit te zien – zijn blonde krullen, heldere ogen met lange wimpers en opgeschoten slanke lijfje waren mijn trots en ik klopte bij de vrouw van onze huisbaas aan om hem te laten zien.

Ik kocht op zo'n dag wat extra ham voor de middagmaaltijd en liet ons Weense koffieapparaat dat maar twee kopjes tegelijk aankon, een paar keer draaien. Na het eten nam ik ze onder handen: Naatje had een wasen kambeurt het hardste nodig, het leek wel of ze 't ongedierte magisch aantrok. Dan dronken we thee en na het opsmikkelen van een paar broodjes kwam ik met de verrassing voor de dag, koeken... En wanneer ik ze een eindje naar huis begeleidde kocht ik onderweg een pond spek voor

mijn ouders.

Als ik ze op een bepaald punt alleen verder liet gaan bleef ik ze nog een tijdje nakijken; ze keerden zich elk moment om en wuifden naar me. Wat was ik trots op ze! Die kleine wezentjes in hun lompen waren mij nog zo dierbaar, dat ik ze vaak een paar stappen naliep, in een behoefte om vergiffenis te vragen, ik had ze immers aan hun lot over gelaten. Ik vroeg me zelfs af, of ik er niet beter aan deed met ze mee te gaan en het oude bestaan weer op te nemen: was dat niet mijn plicht?

Maar opnieuw de dranklucht van mijn vader inademen en de listen verdragen van mijn moeder die me alles afhandig wilde maken, nee, dat weerhield me, en ik keerde haastig naar onze woning terug. Het had me goed gedaan, de kleintjes te zien en te verwennen, ik begreep weer hoe sterk ik ze miste, maar het ging niet anders. Zodra ik binnen was nestelde ik mij in m'n leunstoel en begroef mij in een boek.

Inlichtingen

Eitel werkte als volontair in een groot bankiershuis en ontving van zijn vader iedere maand tweehonderd frank; wat ikzelf verdiende droeg ik grotendeels aan mijn ouders af. Ons appartement kostte zestig frank in de maand en de piano – waar Eitel graag op speelde – vijfentwintig, we moesten dus erg op de centen letten.

In zijn van huis meegebrachte kleding liep Eitel er altijd nog bij als een verarmde prins die het hoofd hooghoudt. Als zoon van goede familie hield hij zich, hoe arm ook, heel dapper en ik stond versteld hoe knap zo'n jonge man – in weelde opgegroeid – onze uitgaven indeelde: zoveel voor huur, zoveel voor voedsel, voor kleding, ontspanning, enzovoorts. Als mijn ouders ook maar een tiende deel van zijn talent voor orde hadden bezeten... maar wat praat ik voor onzin! De keren dat wij brood of aardappels hadden bemachtigd waren wij te uitgehongerd om aan de dag van morgen te denken.

Een vriend van Eitel bezorgde hem werk bij een agentschap voor handelsinlichtingen. Hij ontving anderhalve frank per inlichting en ik verzamelde er vaak tien tot twaalf op een dag: met mijn voorkomen als keurige jongedame, niets op aan te merken, viel

dat niet moeilijk. Door dat werk leerde ik de stad bovendien tot in haar verste uithoeken kennen.

Eitel had me ingeprent dat ik moest navragen of de mensen in kwestie een goede naam hadden, hun rekeningen betaalden en of hun bedrijf omzet maakte. Ik ging dan in de buurt eenvoudigweg vragen wat het agentschap wilde weten; en klaarblijkelijk slaagde ik daar goed in, aangezien we complimentjes kregen over de gegeven inlichtingen.

Onvermijdelijk moest ik me soms uit een pijnlijke situatie redden. Zo diende ik eens in de buurt van de Hogestraat inlichtingen te vragen over een handelaarster in restpartijen. Twee huizen van haar winkel vandaan ging ik een cafeetje binnen, waar ik van buitenaf niet kon zien wie er zaten. Goed, binnen ontwaarde ik drie vrouwen aan een tafeltje en iets verderop een man alleen. De vrouwen dronken een glaasje vruchtenlikeur. Toen ik bij de toog ging staan, in afwachting van de bediening, riep een van de vrouwen mij toe wat ik wilde hebben, eraan toevoegend dat zij de madam was. Ik ga op haar toe en fluister dat ik inlichtingen zoek over mevrouw die-en-die, de koopvrouw van twee huizen verderop.

‘Waarom vraagt u het haar niet zelf? Daar zit ze.’

En ze wijst naar een van de vrouwen aan haar

tafeltje.

Nou, daar voelde ik mij een figuur slaan.

‘Moet je mij hebben? Wat is er aan de hand?’

Ze was een rasechte Brusselse, een reuzin van rond de vijftig met hoogrode huidskleur en grote grijze ogen met rode adertjes. Ze zat met de ellebogen op de tafel en liet elk ogenblik haar hoofd neerzinken als iemand die dreigt in slaap te vallen. Aan haar propjes van handen zaten worstenvingertjes met nagels die bijna wegzonken in vleeskussentjes. Zij verschoof haar lichaam een paar centimeter en keek mij met haar slaperige ogen aan, een inspanning waardoor haar vleesmassa trilde als een gelatinepudding. Ze werd gewaar dat ik mijn ogen niet van haar enorme gestalte af kon houden.

‘Jij denkt,’ zei ze, zo’n tobbe, daar kan ik wel drie keer in.’

Ik antwoordde met mijn domme hoofd: ‘Drie keer, dat is overdreven...’

‘Tweeënhal wil je zeggen? Hoeveel weeg je?’

‘Achtenveertig kilo.’

‘Wat heb ik je gezegd, drie keer! Ik weeg honderdvijfenveertig.’

Haar slaperige blikken gleden totaal onverschillig langs mij heen, waardoor ik dacht: het kan haar geen snars schelen wat ik van haar wil of van haar

denk, ik ben voor haar van geen enkel belang. Daarmee verdween de helft van mijn verlegenheid.

‘Tjemig, mevrouw,’ zei ik recht in haar gezicht, ‘ik zit glad verkeerd, ik had geen idee dat ik u hier zou treffen.’

‘Waar gaat het over?’

‘Om een handelsinlichting die mijn broer in Duitsland over u vraagt.’

‘Duitsland? Ik heb in Duitsland geen enkele bestelling lopen, wat een stom geklets. Ik koop mijn spullen alleen ter plekke, bij handelaren die failliet zijn of opruimen. Zojuist heb ik bij mevrouw hier een voorraadje corsetten gekocht.’

De vrouw die ze aanwees had al de hele tijd naar mij zitten gluren.

‘Draai er toch niet omheen,’ zei ze, het is voor een inlichtingenbureau. Onderlaatst bent u nog bij me geweest, u wilde iets te weten komen over de grote bontzaak tegenover. En dat niet alleen, ik zie u de stad in alle richtingen doorkruisen. Ik ben zelf altijd onderweg om mijn corsetten aan de man te brengen, en los daarvan, wie u eenmaal heeft gezien met dat haar langs uw gezicht, herkent u overal.’

‘Ach wat,’ zei de koopvrouw in partijgoed, ‘ik geef er niks om wat madammeke doet of niet doet. Neem een kersen- of pruimenlikeurtje van me, het laat me

ijskoud waarvoor je onderweg bent.'

Erg verlegen met de situatie wees ik haar aanbod af, al durfde ik niet te vertrekken zonder te bestellen: ik nam een kop thee. De koopvrouw wilde mij niet laten betalen. 'Hoor eens, meiske, je hebt een goed figuur, maar met een corset zou je er nog stukken beter uitzien; ik heb precies iets voor jou, een koopje, vraag maar aan madam die mij de spullen heeft geleverd.'

De man schoot in de lach en bekeek ons met spotlichtjes in de ogen.

Jarenlang heb ik dat werk gedaan. Vaak putte het mij zo uit dat ik niet meer kon slapen, want ik begon met mijn jacht als ik eerst urenlang had geposeerd; dus pas in de namiddag vingen mijn omzwervingen aan en drie, vier uur lang liep ik de hele stad door, van het ene einde naar het andere, zonder de tram te nemen. Eitel had me gezegd dat ik elke dag twintig centiem in m'n spaarpot mocht stoppen als ik zonder tram uitkwam.

Maar ik was heel trots en voldaan dat ik zo dapper aan ons levensonderhoud bijdroeg.

Beloofd is beloofd

Die zondag zou Eitel doorbrengen bij een paar landgenoten, in een huisje buiten. Ik maakte daar gebruik van door Naatje te laten komen, want ik had een hele berg verstelwerk. Eitel droeg gewoonlijk witkatoenen sokken met een monogram in rood, die door zijn oude kindermeid gebreid waren; ze begonnen te slijten en ik moest ze na elke wasbeurt nazien en stoppen. Dat was er de laatste tijd bij ingeschoten omdat ik zo veel op pad was geweest voor m'n inlichtingen en de verstelmand puilden nu uit.

Naatje en ik togen aan het werk. Om één uur middageten en daarna onmiddellijk weer aan de slag – maar rond de klok van drieën lagen alle sokken in keurige rolletjes in hun mand. Diep tevreden plaatste ik die op een stoel opdat Eitel ze meteen bij thuiskomst zou zien. Dat ik van naai- en verstelwerk hield, hoorde tot de dingen die hij het meest in mij waardeerde.

We wandelden naar het park voor het zondagmiddagconcert. Naatje verbaasde zich als altijd over de mannen die mij nakeken of zelfs voor mij bleven staan; zelf was ik er zo aan gewend dat ik er geen aandacht meer aan schonk... dat is te zeggen, op de dag dat zij het niet meer deden, heb ik dat heel goed

gemerkt! Wij kochten vier koeken en 't zal tegen vijven zijn geweest dat wij die bij een kopje thee opknabelden. Ik was nu aan goede voeding gewend, maar Naatje smulde nog vol overgave.

‘Je bent een echte dame geworden, je draagt een sleepjurk, je hebt een salon en eet lekkere dingen.’

‘Ja, maar dikwijls bekomt dat goede eten mij niet, dan krijg ik hoofdpijn en moet overgeven. De dokter in het ziekenhuis zegt dat ik te lang honger heb geleden en er niet meer van af kom.’

Omdat Naatje niets om lezen gaf bekeken wij oude modeprenten. ‘Kijk, toen was de crinoline in de mode, moeder heeft daar ook in rondgelopen toen ik klein was. Na het opstaan bond ze zo'n enorme korfrok om zich heen, ging dan twee verdiepingen lager water pompen en kwam boven met in elke hand een volle emmer. Daardoor raakte de korf uit model, ze bolde van voren en van achter op... die crinoline heeft ze wel tot 1870 gedragen.’

Na het eten bracht ik Naatje een eind op weg en ging ik naar bed met een boek, *Vader Goriot*. Om middernacht trof Eitel mij daar aan, met van geluk stralende ogen omdat ik, anders dan Vader Goriot, door zoveel mooie spullen omgeven was.

‘En, was het gezellig? Kijk eens naar die mand, alles netjes gestopt’... maar hij kroop in bed zonder

een woord.

‘Wat ben je stil: was het niet leuk?’

‘O jawel... Luister eens, Keetje, ik heb je altijd gezegd dat aan ons samenleven eens een einde zou komen. Ik ben de hele dag met mademoiselle A. uit geweest, ik heb duidelijk gemerkt dat ze van mij houdt. Haar vader is heel rijk, maar ik ben van betere familie en ze zal dolgraag mijn vrouw worden. Ik moet je dus vragen om de woning te verlaten: het is nu eenmaal in mijn belang dat haar familie niets van je bestaan weet. Na mijn huwelijk laat ik je dan een mooi bedrag toekomen.’

Ik kreeg geen antwoord door mijn keel.

‘Ik moet je vragen om dat voor mij te doen.’

‘En als ik het niet doe?’ kwam er benauwd uit.

‘Dan zal ik je zeggen dat het móet. Beloofd is beloofd.’

‘Laten we geen ruzie maken.’ Ik draaide hem de rug toe, maar sliep natuurlijk geen minuut; ik voelde weer een golf van schande en ellende over mij heen komen, daarna schaamte omdat ik die machteloos moest verdragen... eindelijk had ik mij op m’n gemak gevoeld, was ik gelukkiger dan zoveel anderen... moest ik meteen weer uitgestoten worden?

Zwijgend ging ieder van ons de volgende dag naar

zijn werk. Maar bij de schilder voor wie ik moest poseren brak ik in tranen uit.

‘Kleintje, kom, wat is er loos?’

Ik vertelde hem alles.

‘Daar hoef je heus niet om te huilen, dat is het niet waard. Om te beginnen ga ik een groot aangelegd schilderij met je maken. En luister. Huur liever geen gemeubileerde kamer; als je geld hebt voor de eerste termijn, kun je veel beter meubels op afbetaling kopen en op jezelf gaan wonen, ergens waar niemand je kent.’

‘Ik heb honderdtachtig frank opzij gelegd.’

‘Kijk een aan, met zo’n bedrag is er geen vuiltje aan de lucht.’

Hij gaf mij het adres van een meubelzaak waar een kennis van hem, een journalist, voor zijn vriendinnetje alle spullen op afbetaling had aangeschaft.

Die avond stelde ik Eitel voor, mijn meubels op maandaflossing te kopen, wat hij goedvond. Ik ging met hem naar de winkelier – dat gaf vertrouwen – en met mijn honderdtachtig frank aanbetaling en vijftwintig frank op de eerste van elke maand kreeg ik een slaapkamer in notenhout.

Een week later verliet ik Eitels woning om mij in m’n eigen kamertje te installeren. Helemaal van mijn stuk zat ik die eerste avond te huilen toen Eitel om

tien uur de deur uitging. Maar terwijl ik naar de mooie nieuwe meubels keek, die nu mijn eigendom waren, terwijl ik mij voorhield dat ik desnoods de hele nacht kon blijven lezen – ik hoefde voor niemand de lamp uit te doen – en Eitel niet meer kon mopperen als ik mijn broertjes of zusjes liet komen... ja, toen werd ik een stuk rustiger. Evengoed bleef ik snotteren, maar ik had Eitel beloofd om niet dwars te liggen...

Om de mensen te laten geloven dat wij uit elkaar waren, ging hij in het vervolg alleen uit. Toch kwam hij nog heel vaak en op een donderdag verscheen hij met zwaar in de krul gezette haren.

‘Wat heeft die kapper overdreven,’ riep ik, ‘afschuwelijk!’

‘Ja, maar tegen zondag zal het een stuk minder wezen, dan lijkt het een natuurlijke slag. Zondag, weet je, doe ik mijn aanzoek.’

Die zondagochtend kwam hij bij me langs, jeugdig, piekfijn in de kleren, stralend en heel zeker van zijn zaak. Door die aanblik verbijsterd raakte ik voor de eerste keer als overweldigd door haat, bijna niet te onderdrukken – als ik hem bij zijn nekvel kon pakken en het raam uit smijten, bovenop de mesthoop, wat zou me dat goed doen! Maar toen hij vertrokken

was begon ik toch weer te snikken, de armen uitgestrekt naar de deur.

De hele dag sloot ik mij op en liggend op bed zag ik mijn leven aan mij voorbijtrekken. Alle ellende die mij twintig jaar had achtervolgd kwam in golven en kolken over mij heen en verlamd van ontzetting doorleefde ik alles opnieuw. Alleen het laatste jaar had ik iets van geluk gekend, elke nacht had ik in Eitels armen gelegen en had hij me lieve woordjes toegefluisterd, en nu was ook dat voorbij. Ja, hij kwam me nog bezoeken zonder dat mademoiselle A. het mocht weten...

Ik stond op en zette een kop thee. Geriefelijk gezeten keek ik om mij heen en dat kalmeerde mij: door de gesloten gordijnen gleed een zacht rood en geelachtig licht over de gloednieuwe meubels, en ik zat in mijn eigen fauteuiltje thee te drinken uit een zelfgekozen kopje met seringentakken erop.

‘Dat is allemaal van mij, Eitel heeft beloofd het te zullen betalen... ik kan nu boeken lenen zoveel als ik wil... de kleintjes worden groot en beginnen te werken, zodat ik haast alles wat ik met de inlichtingen en het poseren verdien voor mijzelf kan houden, ik moet toch leven... voor niets ter wereld wil ik onderhouden worden van het geld dat mademoiselle A. in haar huwelijk meebrengt, nee, dat zou het allerlaat-

ste wezen... op ditzelfde ogenblik staat Eitel zich aan te stellen als een gedresseerde en gefriseerde aap, de lafbek... ik wou dat ik daar kon binnenstappen, ik zou mijn haar losmaken en zeggen: ik heb tenminste krullen van nature, maar jij vervalst je koopwaar, jongetje; neem hem niet, mademoiselle, zij haar is zo glad als een bananenschil en deze zelfde morgen heeft hij me nog gekust... God, wat zouden ze op dit moment tegen elkaar zeggen, terwijl ik me hier zit te verbijten... o Eitel, kom terug, ik zal alles doen wat je wilt... kom me vertellen hoe het afgelopen is...

Vol angstige spanning bleef ik de hele nacht wakker, maar hij kwam niet.

De idealist

Een schilder bij wie ik vaak de avond doorbracht had onder zijn leerlingen een medisch student, zoon van rijke ouders, die in zijn vrije tijd aan schilderkunst en literatuur deed. Ook hij kwam daar 's avonds graag op bezoek en bracht me dan dikwijls naar huis. Wij praatten over wat wij hadden gelezen, hij leende mij boeken en een onderwerp dat steeds terugkeerde was het sociale vraagstuk. Wij bekeken dat van de idealistische kant; en ik had niet veel aanmoediging nodig om op de burgerij af te geven.

‘Twee kinderen worden op dezelfde dag in dezelfde straat geboren, het ene krijgt álles in het leven, het andere niets. Dat is toch pure gemenigheid! Kinderen zijn kinderen, ze moeten gelijke kansen hebben, vaak genoeg is het arme kind naar hart en hoofd het beste, en toch is het niet het kind van de rijkelui dat uiteindelijk misdadiger of hoer wordt.’

Het waren heel andere gesprekken dan met Eitel, die op de armen neerkeek. Ik was het helemaal met die jongeman eens en met een hoofd vol vuur, ogen die straalden van geestdrift, menigmaal ook brandden van ingehouden tranen, een schorre keel van het praten en van alle pogingen om dadelijk het idee uit te spreken dat ons door het hoofd schoot – ja, zo

duurden onze wandeltochten heel lang en liepen wij soms tweemaal de boulevards rond de binnenstad af omdat wij nog niet konden zwijgen of uit elkaar gaan. Maar over liefde begon de student niet.

Na een jaar van regelmatig samenlopen vroeg hij of ik met hem mee wilde naar Brugge, waar hij voor familiezaken heen moest. Daar ging ik gretig op in. Tijdens de treinreis waren wij zonder onderbreking aan de praat en intussen bracht de bloeiende brem langs de spoorlijn mij buiten mijzelf: ik had dat nog nooit gezien. Dat verraste mijn reisgenoot zo, dat hij zijn ontroering moest wegslikken.

‘Alle kinderen zouden op het platteland moeten opgroeien en daar vrij kunnen rondrennen...’

Brugge ademde eenzelfde rust waardoor ik ook zo van de Amsterdamse grachten had gehouden. Wij dwaalden er langs de ruïen, zonder een woord, bijna bedeesd, en al mijn vooruitstrevende ideeën leken door de stille rimpelingen van het water te worden weggevoerd.

De puntgevels weerspiegelden zich in de grachtjes. De vrouwen in hun wijde mantels liepen, de kap opgeslagen, langzaam voort met een achteloosheid alsof zij hun boodschap ook morgen of over een jaar konden afhandelen. Haast aarzelend gleed een bleke hand van onder hun mantel te voorschijn om een

klopper te bewegen op de oude, zwart of groen gelakte deuren met een web van duizend zonnebarstjes; andere vrouwen, statig als een non, openden zo'n deur omzichtig en daarachter kon je de gangen met grijs en witte marmertegels vermoeden, met de geur van waskaarsen en wierook, de uitwaseming van provisiekasten, de schaduw van dichtgeschoven gordijnen...

Die sfeer spon zich om ons heen en wij bleven lang op de banken bij het trage water zitten, waar de zwanen doorheengleden met een geruisloos golvenspoor achter zich aan.

In de steegjes zaten in hun deurspelonken de kantwerksters, jong, broodmager, lompen om hun lijf; ze kruisten de klosjes over hun kussen en je zag hoe de motieven, vol verfijnde waardigheid, zich tussen de naalden aftekenden. Die aanblik wekte onze sociale ideeën en onze verontwaardiging weer op, het was een gruwel dat de maaksters van een zo kostbare praal zelf in een zo beklagenswaardige armoede leefden.

Ik vertelde hem hoe mijn moeder haar ogen met dat elegante sierwerk had bedorven; hoe ik, heel klein nog, 's nachts soms wakker werd en haar altijd over haar kantkussen gebogen zag, terwijl ze met nerveuze vingers de klosjes dooreenklopte, bij het licht

van een lampje dat snotneus heette omdat je de pit elk ogenblik moest snuiten.

Wij gingen naar het stadsplein om koffie te drinken op een terras. Volwassen mannen en ook jongeren die kennelijk geen enkel vak uitoefenden en even doelloos op het plein en in de stegen stonden als het onkruid tussen de keien, ongeschoold, en nutteloos rondhangend op een paar zonnige plekken, kwamen om het klontje suiker van onze koffie bedelen. Dat konden ze van mij krijgen, met tien centiem erbij. Onvermijdelijk werd dat doorverteld en binnen de kortste keren verscheen er een hele troep, dolblij als ik ze twee stuiver in de hand drukte. De tranen sprongen me in de ogen.

‘Dat is toch een verschrikking, mademoiselle. Een maatschappij die haar leden zo laat verkommeren is misdadig en koerst op haar ondergang af.’

Wij beklommen het belfort; op de bovenste omloop stond een schoenpoetser. Toen ik door de sleuven over de stad uitkeek begonnen mijn knieën te knikken, ik kreeg een aanval van hoogtevrees en mijn metgezel moest mij ondersteunen op de weg naar beneden. Op de binnenplaats bleven wij op de treden van een bordes staan om de aanwaaai van vroegere tijden en een ander leven te ondergaan, het verborgen leven dat Brugge uitstraalt en waar ik

zielsveel van houd.

Hij noemde mij mademoiselle, ik sprak hem aan met monsieur en wij hadden ieder onze eigen kamer.

Daags daarna maakten wij met paard en wagen een uitstapje naar Damme. Wij hadden het onderweg over Uilenspiegel, de roman van De Coster; ik had voor Nele geposeerd bij een beeldhouwer, die mij haar karakter had uiteengezet, maar werkelijk begrepen had ik Nele en haar krachtige liefde voor Uilenspiegel pas na lezing van het boek. Mijn reisgenoot en ik raakten in gesprek over ideaal en werkelijkheid, liefde en verzaking, en ik merkte hoezeer ik – al waren wij even oud – veel vaster in het werkelijke leven stond en veel rijper was dan hij. Hij geloofde in heilstheorieën: je hoefde maar dit, je hoefde maar dat... nee, zo werkte dat niet. Ik praatte met hem mee omdat hij stukken knapper was dan ik, maar ik voelde dat de wereld anders in elkaar zat.

De wagen hield stil bij het stadhuis, tevens poststation, van Damme. Wij wandelden door het doodse, halfverlaten stadje met zijn vervallen huizen waarvan de bewoners ons schuw achter horren bespiedden. Al gauw belandden wij op het kerkhof waar een grafdelver, die er zelf als Pietje de Dood uitzag, een groeve omspitte. 'Ik vind het benauwend

hier, in dit verloren oord wonen alleen oude mensen: waar zijn de anderen? Weggetrokken met achterlating van de bejaarden?’

Ook in het poststation-stadhuis een oude vrouw achter het buffet. Langs wankele trappen beklommen wij de toren en troffen daar een grijsaard, bezig de bronzen klokken te poetsen; volgens eigen zeggen was hij hier al zestig jaar klokkenluider. ‘We moeten hier weg, het lijkt wel of er een vloek op dit stadje rust.’ En ja, op datzelfde moment begint pal naast mij een reusachtige klok op volle kracht te luiden: elf uur! Van pure schrik vlieg ik de trappen af, ik voel alle toverstreken uit de Uilenspiegel mij achtervolgen – mijn vriend komt achter me aan, ook niet erg zeker van zichzelf, maar lachend om mijn schrik.

Beneden, achter het buffet, bespiedt ons de oude vrouw met wantrouwige blik, intussen onverstoord breiend aan een kous.

‘Laten we hier asjeblieft weggaan! Ik heb er heel wat voor over, weer een jong gezicht te zien.’

In de paardenwagen kwam ik tot mijzelf. Onderweg stopten wij om bloemen te plukken, armenvol, en toen wij elkaar als twee geredden in de ogen keken, toen wij ontdekten zelf jong te zijn, vielen wij elkaar in de armen. Er volgde een wild feest van kussen, een waterval van klaterend geluk... en dat in een

hobbelende kar op een landweg. Eenmaal in Brugge voelden wij ons zo slap als een vaatdoek: wat deed het middagmaal ons goed!

In de namiddag zwierven wij door de stad, al konden de bezienswaardigheden ons niet boeien: wij hadden genoeg aan elkaar. 's Avonds in mijn kamer schoof ik de grendel op onze tussendeur discreet open; onder het voorwendsel een zakdoek nodig te hebben opende hij de deur en daar bleef het bij. Wij namen voor het open venster plaats, dat uitzag op een tuin met grote bloeiende bomen, waar in de vallende duisternis de zoete geuren van de lente uit opwolkten.

Het gekrijs van twee katten verbrak de rust. 'Wat een afschuwelijke manier om de liefde te bedrijven,' zuchtte ik, 'het lijkt wel of ze gekeeld worden.'

Mijn metgezel, in een nadenkende bui, antwoordde niet.

'Luister,' zei hij opeens. 'Ik moet met u spreken. Mijn droom was een vriendschap tussen ons: een jonge, intelligente vrouw die mij begreep, die van mij hield omwille van het ideaal en me bijstond in de strijd tegen het maatschappelijke onrecht. U hebt daaronder geleden, u zou mij het beste kunnen begrijpen, en nu hebben wij alles bedorven, we kunnen niet

meer terug naar voorheen. U zou mij de strijd onmogelijk maken, u zou een hindernis vormen, want een man met een vrouw is een lamgeslagen man. Mijn vader heeft het vaak genoeg gezegd: het grootste gevaar is de vrouw, ze zijn allemaal ijdel en bekrompen.'

'Wij maken al sinds een jaar gezamenlijke wandelingen, u had mij allang kunnen beoordelen.'

'O ja, als ik bij u niet die liefde voor de mensen had aangetroffen, als ik met u niet van gedachten had kunnen wisselen, dan had u er nog zo aardig uit kunnen zien, u zou mij niet uit het lood hebben gebracht. Maar ik zal nooit van m'n leven met u trouwen, ik wil geen blok aan mijn been, en als ik ooit naar het andere eind van de wereld zou moeten vertrekken om mijn overtuiging gestand te doen, dan zal ik gáán...'

'U zou mij mee kunnen nemen.'

'Ja, om mij te hinderen, te verlammen, de vooruitgang tegen te houden!'

'En Nele dan? Zij ging als fluitspeelster sloop met de Watergeuzen en later is zij opgetrokken met Uilenspiegel.'

'Vandaag de dag bestaan er geen Neles meer.'

'En ik, die dacht dat u van mij hield...'

'Zie je wel! Dat onvermogen om iets te begrijpen!'

Liefde, daar heeft de vrouw genoeg aan: opoffering bestaat voor haar niet. Zij kent alleen directe gewaarwordingen, ik heb honger, dus ik eet, ik ben moe, ik ga slapen.'

'Ik wil omhelzen, dus ik omhels,' antwoordde ik, 'het is toch zonneklaar dat ik vermijd waaraan ik geen behoefte heb.'

'In 1848, toen mijn vader jong was, kwam het volk uit idealisme in opstand. Ze waren met hun vieren, vier vrienden die de vrouw hadden afgezworen, en ze zouden grootse dingen hebben verricht, maar eerst is de ene getrouwd, toen de andere, en zo zijn ze allemaal buiten gevecht gesteld.'

'Gelukkig is het voor u nog niet te laat. Daar is de deur naar uw kamer.'

Volledig uit het veld geslagen staarde hij me aan, en ja, hij ging naar zijn kamer terug. Ik kroop in bed, mijn snikken onderdrukkend. 'Wat heb ik toch over mij, dat bijna niemand mij kan beminnen? Dat gaat al zo sinds mijn kinderjaren, nooit een mooie afronding, altijd een spaak tussen de wielen: waarom toch?'

Hij hoorde mij huilen en kwam binnen.

'Begrijp dan toch, ik houd van je, maar wil onze zuivere vriendschap niet besmeuren... natuurlijk gaat er niets boven een aantrekkelijke, verstandige

vrouw, maar ik durf het niet aan. Ik ben nog nooit met een vrouw naar bed geweest, ik ben misschien niet voor ze geschapen...'

'Waarom dan die toenadering? Ik ben u niet achterna gelopen.'

'Ik was mij niet bewust van het gevaar dat ik liep, want de vrouwen, die zijn het gevaar.'

Ik gaf hem een kus en beloofde, hem niet te beletten zijn bestemming te volgen. En toch, nee, er was iets kapotgegaan. Was het de doorgestane angst of misschien zijn gebrek aan ondervinding? De liefdesnacht, mijn eerste echte liefdesnacht, had ik mij anders voorgesteld.

De volgende dag bekeken wij allerlei kunstwerken. Ze zeiden mij niets, ik was er niet ontvankelijk voor. Op de terugreis probeerde hij me in de trein wat op te monteren, maar het mislukte en ik kwam helemaal terneergeslagen thuis.

De zaak van de mensheid

Wat was er met mij aan de hand? Mijn haar viel uit, keelpijn tastte mijn stem aan, ik had wallen onder mijn ogen, de maandstonden deden ondraaglijke pijn; ik werd prikkelbaar, zat in de put, begon zonder aanwijsbare oorzaak te huilen – ik was dus ook geestelijk aangetast. Hoe kon André, die toch van mij hield, dat lijdzaam aanzien? Ik stond op het punt er met hem over te spreken, maar welke aanpak moest ik kiezen voor zo'n onderwerp – onze relatie – dat we bij voorkeur uit de weg gingen?

Toen André op een avond verscheen zat ik er heel minnetjes en moedeloos bij.

‘Vrolijk is anders, Keetje, wat is er gebeurd met je levendigheid, waar is je energie gebleven?’

‘Ik voel me ziek zonder te weten wat mij mankeert. Als ik poseer zeggen de schilders: Wat zie jij er beroerd uit, je moet zuiniger zijn op jezelf. En nu jij. Hoe is het afgelopen met je wondje?’

‘Eerst heb ik het laten bekijken door mijn zaalchef, die me toegrijnsde en zei: Wat ik al dacht, je gaat kreperen aan de syfilis. Maar omdat hij een hekel aan mij heeft vanwege mijn ideeën en omdat ik een deel van mijn salaris als interne arts onder de patiënten verdeel, dacht ik al meteen aan boosaardige

humor. Later heb ik M. geconsulteerd en hij heeft mij verzekerd dat het een wondje zonder belang was. Ik heb hem nog gevraagd of het een overdraagbaar ongemak was en kreeg heel beslist nee te horen.'

'Dat is het dus niet,' zuchtte ik en voorovergebogen begon ik te snikken. 'Zo kan ik niet doorgaan, André, ik verdraag het niet langer, het is afschuwelijk! Had ik je niets mogen vertellen over mijn vroegere leven? Maar ik meende jou alles te moeten zeggen.'

'Keetje, heus, je bent voor mij zo zuiver als een vrouw maar kan zijn: hoe zou ik jou aansprakelijk kunnen maken voor de misdaden van de maatschappij? Jij bent er juist het slachtoffer van...'

'Slachtoffer van de maatschappij? Zeg liever van de mannen! En om de maatschappij te verbeteren, meen je mij aan mijn lot te moeten overlaten.'

'Op de dag dat de rechtvaardige zaak mij nodig heeft, moet ik ongebonden zijn.'

'Als jij niet op mij neerkijkt, als jij echt van mij houdt, heb je niet het recht mij aan zo'n kwelling uit te leveren.'

'Ik had je helemaal niet mogen ontmoeten, ik ben niet geschapen voor een vrouw: ik zou een vriend moeten hebben om samen de wereld te trotseren. Ik zou geen ogenblik twijfelen tussen vriendschap en

wat een vrouw te bieden heeft.’

‘Je zou mij in de steek laten voor je vriendschap met L.?’

‘Met L. nou niet direct, maar de echte vriend en medestrijder moet de eerste plaats in het leven innemen.’

‘Ik ben dat dus niet. Maar jij neemt wel de eerste plaats voor mij in.’

‘Je hebt geen idee van de strijd die ik moet voeren sinds ik jou ken, de strijd om mij niet mee te laten sleuren door de ondergeschikte gevoelens van de liefde... maar dat kun jij niet begrijpen. De vrouw gelooft dat zij zich enkel hoeft weg te schenken om alle andere plichten te kunnen vergeten. Zij wil niet dat een man leeft voor een ideaal, een overtuiging. Mijn vader...’

‘Jouw vader is getrouwd, heeft kinderen gekregen en meer geld verdiend dan hij in zijn hele leven kan opmaken.’

‘Hij heeft begrepen dat hij zonder geld de slaaf van het burgerlijk systeem zou wezen; en omdat hij in zijn levensonderhoud moest voorzien in plaats van de zaak der mensheid te dienen, heeft hij ervoor gezorgd dat ik genoeg geld zou hebben om onafhankelijk en vrij in mijn optreden te zijn.’

‘Dat klinkt prachtig. En toch wilde je vader niet

dat je met de bedienden sprak, je hebt het mij zelf verteld. Bemin de proletariër, maar niet van te dichtbij.'

'Wij moeten de arbeiders opheffen zonder hun eigen medewerking: ze zijn onwetend en overgeleverd aan de genade van hun patroons.'

'Onwetend! Dat zal ik dan ook wezen, neem ik aan. Wij moeten tot klaarheid komen, André. Dit bestaan is niet meer te verdragen; als je voor mij geen plaatsje kunt inruimen in je leven, laat ons dan uit elkaar gaan. Luister, ik heb geen bijbedoelingen en wil je niet in het nauw drijven omdat ik weet dat je van mij houdt, maar zo kan ik niet verder, ik voel me ongelukkiger dan voor ik je kende. Ik lijk wel voorbestemd om afgewezen te worden, als zelfs jij me in de steek laat voor een of andere theorie. Als we hiermee doorgaan word ik gek. De een verlaat me om voordelig te kunnen trouwen, de ander uit idealisme. En dat is niet alles! Het lijden van de mensheid is opgebouwd uit het leed van ontelbare afzonderlijke mensen en als iemand, zogenaamd om de mensheid te redden, de mensen om zich heen nieuw leed aandoet, heeft hij óf een hart van steen óf hij is een huichelaar. Nee, jij bent niet hardvochtig en evenmin schijnheilig, jij bent misleid. Grote God, André, open je ogen, kijk om je heen, je kent alleen maar theorieën

en laat je manipuleren door diezelfde maatschappij die je wilt bestrijden. Je zit gevangen in dezelfde vooroordelen, dat is de hele kwestie.'

'Daar heb je het. Precies wat mijn vader zegt: de vrouw is niet in staat tot offers, zij denkt alleen aan zichzelf.'

'Het is nogal een mooi offer dat je mij opdringt. Je hebt onze eerste liefdesnacht trouwens al aan dezelfde uiteenzetting besteed.' Ik wiste de tranen uit mijn ogen. 'Laten wij het zó uitdrukken. Ik heb nooit zo hoog met mijn hoofd in de wolken gelopen of ik nam de troep en de vuilnis waar, die mij omringde en waar ik doorheen moest waden. Als ik, met wat ik nu weet, gewoon op de oude voet doorging, zou ik in mijn eigen achting dalen. Maar het ergste is (en daar kwamen de tranen alweer) dat ik mijn liefde de nek moet omdraaien en dat die maanden van onzekerheid en marteling mij levenslang bij zullen blijven.'

Ik liep zinneloos door de kamer op en neer, mijn hoofd in mijn handen.

'Keetje, ik heb alleen mijn ouders en jou op deze wereld. Ik houd waanzinnig veel van je, maar bij de huidige stand van zaken op sociaal gebied mág een mens niet aan zichzelf denken. Jij maakt mij volmaakt gelukkig, werkelijk volmaakt, als ik bij jou ben

vergeet ik alles... en mag ik mij dat veroorloven? Mag ik degenen die lijden vergeten? Het geluk legt beslag op ons en maakt ons egoïstisch...'

Ik wist niet meer wat ik moest zeggen: hij had gelijk en evengoed ongelijk. Wat kon ik er tegenin brengen? Ach kom, wij hebben het volste recht een beetje geluk te beleven en van elkaar te houden, zonder zelfverwijt!

En ik, zou ik de misdeelde mensen vergeten? Als wij de barrikaden op moesten, zou ik eerder boven staan dan hij! Het is mooi en edel, voor een verheven doel te sterven, er bestaat geen verhevener doel dan de zaak van de mensheid... en zou die enkel mannenlevens waard zijn?

Zag André wat er in mijn koortsige hoofd omging? Hij sloot mij in zijn armen: 'Keetje,' zei hij, 'Keetje, liefste, wij horen toch bij elkaar...'

Naar Amsterdam

Dankzij André kon ik Franse lessen nemen (ik sprak met een accent en mijn spelling was een ratjetoe) en lessen in geschiedenis en aardrijkskunde: nu ontdekte ik pas dat de bibberlijnen op landkaarten rivieren voorstelden, de bruine vlekken gebergten en de groene vegen laagland. Ik deed erg mijn best. En omdat ik zoveel over Amsterdam had verteld wilde André die stad weleens met mij bekijken.

Toen de trein het station binnenreed begon ik onverhoeds te rillen en trok het bloed uit mijn gezicht weg: ik had niet verwacht dat de stad, waar ik zoveel had doorgemaakt, zulke emoties zou losmaken. André zag hoe sterk de terugkeer mij aangreep, hij vatte mijn handen en zei: 'Je laat me alles zien, alles, dat zal je opluchten.'

Wij namen een kamer in het Bible Hotel bij de Dam. Ik zag dat ze bezig waren de beurs van Zocher te slopen, de beurs waar ik op kermisdagen in de hal getrommeld had, een oud voorrecht van de Amsterdamse jeugd. De volgende morgen begonnen wij een grote stadswandeling, waarbij André niet uitgekeken raakte op de deftige herenhuizen uit de zeventiende eeuw.

'Ik kan je niets vertellen over de geschiedenis van

die grachtenpaleisjes, ik weet alleen dat hele generaties kinderen zijn verkommerd in ondergelopen kelderwoningen en stinkende sloppen, en generaties volwassenen daar zijn kromgegroeid door het vocht, ze verloren hun tanden, raakten totaal verstijfd en stierven voor hun tijd. Ik heb in zowat elke sloppenwijk van de stad gewoond en ik ken de stank van alle riolen.'

'Desondanks, Keetje, zoveel schoonheid straalt ook geluk uit en de voorbijgangers zien er welvarend en tevreden uit.'

'Natuurlijk, heel wat mensen hebben hier een gelukkig leven geleid, maar ik had daar geen deel aan. Van de avond dat wij hier over de Amstel zijn binnengevaren tot ons vertrek, ook over de Amstel, is ons bestaan rampzalig geweest. Ik zal je een paar van onze vroegere behuizingen laten zien en vertellen hoe wij daar samenhookten: verwacht er niet veel vrolijks van.'

In de Utrechtsedwarsstraat wees ik hem onze eerste woning, een kelder. Ik herinnerde mij een overstroming, twintig jaar geleden, het ongedierte, de duisternis, de honger, de eeuwige koortsen die ons teisterden...

Toen wij even later zaten te eten in een van de grote restaurants aan het Rokin, sloeg de schaamte toe over die lekkere hapjes op mijn bord en de voor-

treffelijke wijn - want André wist te kiezen -, maar hij legde uit dat die schaamte niet op zijn plaats was.

‘Mijn vader heeft vijftig jaar lang gewerkt om een paar honderdduizend frank bij elkaar te krijgen. Wij hebben het volste recht om van dat fortuintje te genieten: het leven hoeft niet altijd een korst droog brood te wezen en als de meeste mensen evengoed gebrek lijden, komt dat niet doordat ik eens een schilderijtje koop of een kreeftje eet - verrukkelijke kreeft, tussen haakjes, je zou hem alleen al om de kleur opeten, ’t is of je licht en vrolijkheid naar binnen krijgt -; nee, de kwestie ligt ingewikkelder. Hier brengt liefdadigheid geen oplossing, er is een algehele ommekeer nodig. Met een paar medestanders en enkele sociologen die ik ken, willen we een vereniging stichten die zich bezighoudt met het sociale vraagstuk en de verbetering van de leefomstandigheden. We gaan dan ook een tijdschrift uitgeven, met onder meer een kunstrubriek. Mijn moeder zegt dat het mij van de vrouwtjes zal afhouden, dat is het enige wat haar in het project interesseert.’

‘Als ze iets over mij te horen krijgt, zal ze mij wel duchtig door de modder halen.’

‘Dan zeg ik dat jij een deel van mijn leven bent.’

Daarbij drong zijn blik diep in mijn ogen om mij het vertrouwen te geven dat ik nodig had. Maar ik

wist, in staat te zijn die blik op de bitterste manier te beantwoorden als zijn moeder tussen ons zou willen stoken.

Op zondagochtend doorkruiste ik met André de jodenhoek. Overal uitdragers, ouwe-kleerkopen, sigarenmakers met hun koopwaar en venters die luidkeels schreeuwden: 'Wie maakt me los, een dubbeltje maar, omdat het gestolen goed is!' Alles riep en liep er door elkaar, een mierenhoop, en iedereen spande z'n hoofd, mond en handen in om een paar stuiver te kunnen verdienen.

De koopman in gepekelde of zoetzure augurken en komkommers zong zijn eentonige deun, met zijn armen tot de ellebogen in een tonnetje zuur gedompeld. Hij diepte daaruit stukken komkommer op, geel en beurs, die hij in schijven gesneden verkocht. Hij snoot zijn neus tussen zijn vingers, maar kom, jouw snot of het mijne, dat maakt weinig verschil...

Een ander verkocht zoute haringen per mootje, twee centen 't stuk, en lapjes gebraden paardenvlees. De klant prikte ze op een roestige vork, haalde ze door een pot mosterd, stopte ze in zijn mond en gaf de vork door aan de volgende. Op de haring wat uitjes en daarna nog een schijfje komkommer, alles uit de hand gegeten, waarbij het zuur op de grond

droop. En wie tien cent te verteren had, kreeg de Speciale Extra Portie.

Op de huisstoepen onder de steile trappen waar een vettig kabeltouw als leuning dienst deed, zaten de oude jodinnen. Hun vlees was opgezwollen, hun ogen traanden, het vuil zat tot diep in hun huid. De haarinplant was bedekt door een zwart lint met in het midden een wit draadje dat de scheiding aangaf; daarboven bolde een witte muts rond de tandeloze gezichten, nooit zonder zweren en korsten. De ogen keken overal, maar namen aan niets deel.

André was compleet van zijn stuk. ‘Moet je die slappe handen zien, hoe kapotgewerkt en uitgeput die in hun schoot liggen... Je ziet in die vrouwen hun hele lange leven in die krotten zonder frisse lucht, zonder zon, vlak naast grachtjes die open riolen zijn, vrouwen gevoed met de minderwaardigste, ongezondste etenswaar: het staat op hun gezicht te lezen, dat leven op het randje van de ontbering, en tenslotte door hun kinderen aan hun lot overgelaten... Maar op zondagmorgen hijsen ze zich langs hun steile trap naar beneden om op de stoep een zonnestraal op te vangen en het rusteloze leven van hun volk met hun starende ogen te volgen.’

‘Het is zoals je zegt, behalve dat de kinderen hen nooit aan hun lot zullen overlaten, want joden houden

hun ouders hoog in ere.'

Tussen walmend afval ravotten de kinderen rond de stoepen en in kelderwoningen. Ze maakten kabaal, tsjilpten onder elkaar in een taaltje dat de buitenstaander niet kon volgen, maar ik verstond het. Ze knabbelden aan krentenkoeken, sabbelden aan hun kandij of deden zich te goed aan zure bommen.

'Veel zon dringt hier niet door,' vervolgde André. 'Het licht glipt door een trapgat of naar een kelder, schijnt misschien een raam op een bovenverdieping binnen, maar krijgt geen kans om de bewoners door en door te verwarmen; geen gouden licht, hier, voor die kinderen van het oosten, alle kleur blijft krijterig en half uitgevaagd. Geen warmte ook, het is een orient van puisten, uitwasemingen, latrinestank... het grijpt je bij de keel.'

De volgende dag reisden wij naar Brussel terug. Toen we daar een rijtuig namen en langs de plantentuin reden voelde ik een diepe voldoening over mij komen en riep: 'Nee, ik zou daarginds niet meer willen leven. Brussel is vrolijker en die bolle Brabantse tronies hebben iets goedhartigs over zich, als grote kinderen, en dat ligt me wel.' 's Avonds wandelden wij, om ons de stad weer eigen te maken, rond de Grote Markt. Wat was ik toen gelukkig, ik kon mijn geluk niet op!

Wimpie

André en ik trouwden niet en woonden ook niet samen, maar door de jaren heen bleef onze grote liefde overeind. Onze lichamen verlangden nog even heftig naar elkaar als in het begin en dankzij de lessen die ik had gevolgd stemden wij naar de geest beter overeen. Zijn strenge moeder had moeite om mij te accepteren, zij berustte in onze verhouding zonder die echt te aanvaarden, alsof ze dacht ‘het had altijd erger gekund’. Wat ik als kind en meisje had meegemaakt, had André nooit gekweld, wat gelukkig nooit tot wrijving leidde. Hoogstens een enkele keer tot onbegrip: als ik bijvoorbeeld ziek was, zei hij steeds dat het een kwestie van wilskracht was of je iets voelde of niet – zelf was hij nooit ziek geweest!

Kinderen hadden wij niet, dat durfde ik in mijn positie niet aan. Maar op een winterse dag ontving ik een brief uit Amsterdam met deze inhoud:

‘Beste Keetje, er zijn nu al jaren verstreken zonder dat ik je heb gezien. Naatje zegt dat je een hele dame bent geworden en dat je vast een kind zou willen aannemen. Ik heb er tien, en als je een van m’n jongens wilt hebben kun je mijn kleine Willem krijgen. Hij is vijf, goed gezond en vriendelijk en opgewekt van aard. Als je ervoor voelt, hoef je hem maar

te komen halen. Je broer Hein.'

Mijn hart klopte in mijn keel. Een kind: daar had ik altijd naar verlangd en tegelijk was ik er bang voor geweest, want hoe kon ik als ongehuwde vrouw de verantwoording op mij nemen, een kind ter wereld te brengen? Ik had de impuls, meteen André te vragen, maar de gedachte aan zijn moeder en haar eeuwige bezwaren en tegenwerpingen weerhield me. Ik wachtte tot hij 's avonds langskwam.

'Dat is geen kleinigheid, een kind opvoeden, en je hebt het niet eens gezien.'

'Daar kun je gerust op zijn, het jochie is in orde: Naatje heeft mij eens gezegd dat hij op Hein lijkt. Mijn eigen leven heb ik in de war geschopt, nu kan ik tenminste voor dat kind zorgen.'

'Het is iets moois om voor te leven, dat geef ik dadelijk toe... geef me tot morgen de tijd erover na te denken.'

Daags daarna kwam hij al vroeg bij me. 'Haal hem maar,' zei hij, 'we mogen een daad waaraan de toekomst van een mensenkind afhangt niet ontduiken. Ook als wij tekort schieten zullen wij tenminste ons best hebben gedaan; en kunnen wij verkeerd kiezen tussen de ellende waar de jongen nú in leeft en wat wij hem te bieden hebben?'

Samen gingen wij naar het postkantoor en gaven

het telegram op dat mijn komst naar Amsterdam aankondigde.

Ik had een grote zak lekkers ingeslagen, plus een reisdeken om het kind onderweg warm te houden. Het vroom dat het kraakte en in de straten van Amsterdam was de sneeuwlaag bovenop verglaasd tot ijs; voor de kelderwoning van mijn broer lag een ware ijsberg. Toen ik binnenstapte hield een kluwen van kinderen, van wie het oudste meisje een jaar of twaalf was, verbaasd op met rennen en vechten. Ze waren halfnaakt, hadden een wilde haardos en rond de neus en mond liepen strepen van vuil. Bovendien zag ik her en der brandblaren doordat ze te dicht aan de kachel hadden gestaan of met de gloeiende pook gezwaaid. Eerst kreeg ik in het halfdonker helemaal geen overzicht van wat daar rondkrioelde op de vochtige vloer, waaronder het water hoorbaar klotste zodra ik een stap deed. Een stank van urine, nattigheid en zuurstofgebrek benam mij de adem.

‘Ik ben jullie tante... maar eerst moet de deur even open of ik stik.’

Ik zette hem op een kier en meteen blies de wind een wolk van sneeuw de kelder in.

‘Niet doen,’ jankte de oudste, ‘want als die turven op zijn, hebben we vannacht niets om te stoken.’

‘Waar zijn vader en moeder? Ik ben jullie tante Kee en kom voor Willem. Wie van jullie is dat?’

‘Hij daar,’ riepen ze in koor en wezen naar een jongetje, neergehurkt op de planken vloer, blauw van de kou en alleen bedekt met de flarden van een hemdje. Willems mond gleed open van verbazing. Zijn platte neusje was opgezwollen, maar hij had stralend blauwe ogen, een mooi gewelfd voorhoofd en keek mij onderzoekend – niet argwanend – aan. Geel melkboerenhondenhaar, dik onder het onge-dierte, een klein maar stevig gebouwd lijfje.

‘Zo, dus jij bent Willem, en waar hangen vader en moeder uit?’

‘Moeder is uit wassen en vader zoekt werk,’ antwoordde hij met een stemmetje vol bronzen en zilveren klokjes; als hij lachte moest dat heel feestelijk klinken. Ik tilde hem op: ‘Wat ben jij zwaar,’ bracht ik uit, maar hij kon amper op zijn benen staan. ‘Dat is het vocht hier,’ legde de oudste uit, ‘als hij even heeft gelopen komt alles weer goed.’ Hij waggelde rond als een gans.

‘Maar ik zou bijna vergeten, jullie wat lekkers te geven.’ Ze verslonden de snoepjes haast zonder te kauwen, riepen ‘nog wat meer, mevrouw’... en toen kwam mijn broer thuis. ‘Tjongejonge, wat ben jij een dame geworden, je zult mijn vrouw verlegen maken,

die is alleen met onze eigen soort op haar gemak.'

'Naatje heeft me zoiets al gezegd, jullie jongens hebben niet hoog gemikt met de vrouwen.'

'Hoe zouden we ook? Wij waren slecht gekleed en hadden geen cent, dus haalden wij het niet in ons hoofd om betere meisjes aan te spreken. Die hadden ons laten staan.'

'Daarom dus...'

'Ja, daarom dus. Of dacht je dat het onze vrije keus was? Het dienstmeisje van mijn baas gaf mij knipoogjes; ze was verdraaid lelijk, maar ik mocht 's avonds naar de keuken komen om te eten, in de nacht verstelde ze mijn kousen en waste ze mijn kleren... Ik dacht een parel van een vrouw gevonden te hebben en trouwde met haar. Ze bracht nog wat mee in het huwelijk, zij daar...' en hij wees op het oudste van de kinderen.

'Ach, die lijkt me nog de kwaadste niet.'

'Voor mij is ze als de anderen. Maar het kleine beetje geluk dat we misschien hadden gekend is al gauw weggevaagd door die lawine van kinderen. Gewoon veel te veel. Hoe kan ik al die monden vullen? Mijn vrouw gaat de hele week uit wassen. En als ik werk heb, dan wil het allemaal wel, maar op het ogenblik heerst er overal werkeloosheid. Trouwens...'

Een schouderophalen rondde zijn overzicht af.

‘Hoe dan ook, ik heb mooie koters. Wat vind je van m’n kleine jochie?’

‘Als ik eerlijk moet zijn, hij is niet op zijn voordeelst.’

‘Nu ja, zijn neus is wat gezwollen... maar het is een allerbest ventje, je zult er plezier aan beleven.’

Zijn vrouw, die even later verscheen, liet zich niet in de kaart kijken. Haar sluwe gezicht, met zijn valse uitdrukking, beviel mij allesbehalve. Ik zei daarom heel duidelijk, en herhaalde het ook: ‘Als jullie mij dat kind afstaan mag je het niet terugvragen. Het zou afschuwelijk zijn, het weer in de ellende terug te stoten.’ Toen Hein mij en Wimpie naar ons hotel bracht, kwam ik erop terug: was hij bereid zijn zoontje voor goed over te dragen?

De volgende morgen kocht ik kleertjes voor Willem, ik stopte hem in bad en stak hem in zijn nieuwe pakje. Hij lachte, precies zoals ik had verwacht, helder en welluidend. Toen zijn moeder hem in zijn nieuwe gedaante te zien kreeg werd zij almaar zwijgzamer en schrok ik van wat haar ogen verrieden: een verterende nijd, als van iemand die haar kind liever met haarzelf in kommer en ellende ziet ondergaan dan dat het opbloeit bij een ander, de uitdrukking van een tiran met de macht over leven en dood,

onverschillig voor wie zijn vonnis treft. De angst sloeg me bij die aanblik om het hart en als ze mij het kind niet uit zichzelf hadden aangeboden, zei ik, zou ik liever zónder Willem vertrekken.

‘Praat geen onzin,’ antwoordde Hein. ‘Je verwacht toch niet dat mijn vrouw staat te lachen als een van de kinderen het huis verlaat.’

Wij spraken af dat ik elke maand zou schrijven en het kleintje tweemaal per jaar een week lang bij zijn ouders kon verblijven. Mijn broer bracht me naar het station, hielp ons in de trein en toen vertrokken we. Ik was blij de boosaardig brandende blik van mijn schoonzuster niet meer te hoeven zien.

Toen de trein het station van Brussel binnenliep was het nog vroeg. Thuis kon ik me niet bedwingen om Willems haar heel kort te knippen en met teerzeep te wassen, vanwege de luizen. Daarna stopte ik hem in zijn blootje in bed, hij wentelde zich om en om tussen de witte lakens, rekte zich vol welbehagen uit en kreunde ‘o, fijn, tante, fijn...’ Hij omhelsde mij: ‘Wat mooi allemaal, mag ik hier echt blijven?’

‘Ja, schatje, dit is nu jouw huis en morgen leer je je oom kennen.’

‘Mijn oom?’

‘Een oom met een baardje.’

‘Papa heeft alleen een snor. En trapt die oom naar me, als hij binnenkomt?’

Ik zag een beetje op tegen de eerste ontmoeting met André. Al had ik het jochie nog zo goed gewassen, je zag nog het sloppenkind in hem, zijn kortgeknipte koppie maakte hem ook al niet mooier, en wat het eerste aan hem opviel was zijn gezwollen neus.

André bekeek hem lang en aandachtig. ‘Alle mensen,’ zei hij, ‘het is niet bepaald een knapperd.’

‘Dat trekt wel bij. Als jij hem tussen de anderen had gezien, zoals ik, zou je hem niet hebben genomen.’

‘Hij is de steeglucht nog lang niet kwijt.’

‘Dat is het stigma van de armoede. Ik liep daar ook mee rond, maar het slijt en verdwijnt op den duur.’

‘Het is ook maar een eerste indruk.’ Hij probeerde met de jongen te praten, maar dat ging niet.

‘Tante, wat zegt hij? Wat spreekt die oom raar!’

‘Ook dat nog, een kind waarmee ik geen woord kan wisselen.’

‘Ach, dat is een kwestie van een paar maanden, hij steekt gauw genoeg wat Franse woordjes op.’

Twee dagen later, toen het kind op zijn gemak was en

zich aan zijn nieuwe kleren had gewend, ging ik het voorstellen aan André's moeder.

‘Het is een zware last die u op uw schouders hebt genomen. Uw hart zal alleen nog naar dit kind uitgaan en denk niet dat u daarvoor wordt beloond: wie bij de mensen op dankbaarheid rekent, komt bedrogen uit. Zo is des werelds loop.’

‘Ik doe het niet om dankbaarheid of beloning, mevrouw. Ik denk alleen aan het welzijn van het kind: als ik er een man van maken kan... en dat lukt vast en zeker, hij heeft een goed karakter.’

‘Zou hij wel een gezond stel hersenen hebben? Hij kent alleen maar Vlaams. Heeft hij écht goede hersens, nu, dan spreekt hij binnen een paar weken wel Frans. U bracht er tenslotte ook niet veel van terecht, mijn zoon heeft u lessen laten nemen.’

‘Inderdaad, ik wist niets omdat mijn moeder niets wist. Het enige wat zij had geleerd was kantklossen en de rozenkrans bidden.’

‘Maar moeder,’ onderbrak André om het gesprek niet te laten ontsporen, ‘binnen een paar weken Frans spreken... weet u niet meer dat ik er jaren over heb gedaan om Duits te leren?’

‘Nu ja, Duits!’ riep ze.

Toen wij de deur uit waren, zei ik André: ‘Laat je niet wijsmaken dat Willem dom is wanneer hij niet

binnen een paar weken Frans kent, en ook niet dat ik minder van je houd als ik me ook aan Willempje hecht.'

'Wees maar niet bang, die ideeën van moeder... ik weet zeker dat wij alle drie van elkaar zullen houden.'

Uit zijn gezicht straalde op dat moment een zo intense goedheid en er lag zo'n diepe liefde in zijn oogopslag, dat ik duizelig werd van geluk.

'Als we nu eens met ons drietjes naar het bos gingen, Willempje heeft nog nooit buitenlucht ingeademd; en na een wandeling gaan we met hem naar het melkhuisje.'

En wij namen de tram naar het Terkamerenbos.

Chantage

Een week daarna ontving ik een brief waarin Willempjes moeder schreef hoe pijnlijk het voor haar was, dat haar ene kind alles kreeg en de andere niets. Ze vroeg om kinderkleertjes en om geld. Ik stuurde twintig frank.

Een week later opnieuw een brief, nu voor de huur. Ik stuurde nogmaals een briefje van twintig frank.

Eén week respijt, en daar kwam de volgende: ze moesten verhuizen en de nieuwe huur vooruit betalen. Deze keer stuurde ik tien frank. Na een week de volgende bedelbrief...

Nu antwoordde ik, de zorg op mij te hebben genomen voor een kind dat zijn hele leven niet onder honger en ontbering zou hoeven lijden, maar dat ik niet nóg meer kon doen en trouwens zelf financieel afhankelijk was. Per kerende post kreeg ik de opdracht, het kind terug te brengen. Daar kon geen sprake van zijn, schreef ik terug, zij hadden het mij uit vrije wil afgestaan; ik zorgde goed voor hem, hij bloeide op, werd een knappe jongen, was gelukkig en liep de hele dag te zingen. Bovendien moest het voor zijn ouders onmogelijk zijn hem in de misère terug te stoten, ook liet ik mij niet door hen afpersen... ja, hij

was het enige kind van de hele familie Oldema dat de kans kreeg zijn begaafdheden te ontwikkelen en mijn levensgezel had al een testament opgesteld waardoor zijn toekomst was verzekerd. Het hielp niet. Ze antwoordden dat zij daar zelf niets aan hadden. Het ene kind mocht niet worden voorgetrokken ten koste van de overige: hij moest en zou terug.

Mijn antwoord: 'Jullie zijn gemeneriken en ik sta hem niet af.'

Ik had van toen af geen leven meer. Elk moment verwachtte ik ze aan de deur. Ik wist wel, ze hadden geen geld voor de trein; maar toch, twee maanden later kwam Hein in gezelschap van Naatje naar Brussel en drong het huis binnen. Ik greep hem bij de schouders en probeerde hem de deur uit te werken, spreken kon ik niet, mijn keel was als toegeschroefd. Ik nam Willempje op schoot en sloeg mijn armen in bescherming om hem heen. Schor van opwinding hakkelde ik tenslotte: 'Je durft het, je durft hier te verschijnen om hem van mij af te pakken en weer over te leveren aan de zwartste ellende. Je bent er niet voor teruggeschrokken om dit kind als lokaas te gebruiken waarmee je mij geld kunt aftroggelen en nu ik mij teweerstel wil je het mij afhandig maken, genadeloos! Gebruik je ogen: vergelijk hoe hij er vroeger uitzag en nú...'

‘Nou, ik vind hem mager geworden.’

‘Omdat hij niet meer opgezwollen is, nee, hij begint spieren te krijgen, hij wordt lenig...’

Met een enkele handbeweging stroopte ik zijn hemdje op.

‘Kijk naar dat huidje, naar zijn haar, naar zijn gebit. Kijk welk oergezond ventje je weer tot onderkruipsel wil maken.’

Willempje huilde. ‘Ik wil niet weg, tante!’

‘Mijn vrouw gunt me geen rust, ze begint te kwijnen, ze huilt dag en nacht.’

‘Alles komedie! Als ze mij kon kaalplukken liet ze hem met genoeg hier.’

‘Wij hebben toch recht op een beloning.’

‘Je beloning bestaat erin dat hij gelukkig is.’

‘Het is geen leven, met mijn vrouw. Daar komt bij, ik ben ook grootgeworden zónder alles wat hij hier krijgt, dus hij kan dat ook. En is het niet mijn kind? Hè, Wimpie, ga je fijn met papa mee?’

Wimpie klampte zich aan mij vast.

Nadat André en ik drie dagen onvermurwbaar waren gebleven, vertrok Hein tenslotte zonder kind.

Eerst vernam ik niets meer, maar toen ontving ik een brief van mijn schoonzuster: ze zou het geld van de huur gebruiken om zelf haar zoontje te komen halen. Ik stuurde haar honderd frank, op voorwaarde

dat ze pas na de zomer verscheen: 'Ik ga een paar maanden met hem naar zee, dan zal hij beter gehard zijn tegen het bestaan dat hem wacht.' Er kwam geen antwoord. Hein en zij lieten zich niet in Brussel zien, maar na de zomer...

Vaarwel

In juni nam ik hem mee naar het eiland Walcheren, waar ik achter de duinen een huisje had gehuurd. Ik had een strandpakje in lichtblauw katoen voor hem genaaid, zonder kraag of mouwen; toen ik hem dat op de eerste ochtend aantrok, met rubberen sandaal-tjes en een witte zonnehoed, vroeg hij verwonderd: 'Lopen de mensen er zó bij, hier? Met blote armen en benen? Maar jij hebt kousen aan...'

'Die doe ik aan het strand weer uit, dan gaan we pootjebaden in zee.'

Ik gaf hem een schepje en een emmertje, waarin ik een opgerolde handdoek deed. Omdat ik wilde dat hij de zee in één keer in al haar grootheid zou zien, beklommen wij het hoogste duin. 'Kijk eens!' riep ik op de top.

Hij kon geen woord uitbrengen, hijgde van verbazing en stotterde toen: 'Dat – dat – dat – is – allemaal water, tante... blauw en groen en nog wat anders.'

'Violet noemen ze dat, en zeegroen. Kom, gaan we naar beneden?'

'Nee, tante, nee, daar kun je niet lopen, dan komt de zee op ons af, dat zie je toch?'

'Ze komt naar voren en vloeit daarna terug, kijk maar.'

‘Hoe kan dat nu?’

‘Dat vertel ik je later een keer. Nu gaan we eerst naar het strand en straks zoeken we tussen de zee-wering naar mosselen.’

We liepen het duin af. Eerst was Willempje heel voorzichtig, bang dat het water ons in zou sluiten. Maar het duurde niet lang of hij genoot met volle teugen van het warme zand, de zon en alle schelpen die hij vond. Tussen de golfbrekers zochten wij onder de stenen naar mosselen waarmee wij zijn emmertje vulden. Opeens vloog hij met een schreeuw achteruit en drukte zich met zijn ruggetje tegen een houten paal, één been opgeheven alsof hij naar iets traptte. ‘Tante, hellep!’ Wat hem zoveel schrik aanjoeg was een forse krab die met open scharen op hem toekwam. Ik greep het dier en wipte het in zijn emmertje. ‘Niet bang zijn, dat beestje wil geen kwaad, maar verdedigt zich tegen gevaar. We gaan het straks koken en eten het op.’

‘Opeten, dat is *infâme*,’ zei hij op z’n Frans. ‘Wat zeg je daar voor woord? Dat heb je van je oom.’ Tegelijk dacht ik bij mezelf: dat jochie heeft nog gelijk ook.

‘Weet je wat? We gaan het water in.’ Ik trok mijn rok en kousen uit en pelde Wimpie uit zijn strandpakje. Wij liepen voetje voor voetje de branding in: hij was niet bang meer en schaterde het uit als het

schuim over ons heen joeg. Met zijn blonde haar en blauwe ogen werd hij als mensenkind één met het gouden zand en het zilver van de branding, hij was de vleesgeworden levensvreugde. ‘Voor mij is die vreugde niet weggelegd,’ dacht ik, ‘alles is zuiver, mooi en vrolijk om mij heen, maar wat er hierna gaat gebeuren weegt me zwaar op het hart: hier vindt een kinderziel alles wat ze maar kan wensen, alleen sluit het donker van de stegen zich over drie maanden weer om hem heen... en ik ben machteloos, volkomen machteloos.’

Hij begreep niet waarom mijn gezicht opeens betrok: ‘Tante, wat kijkt u kwaad! Ik heb toch niets gedaan?’

‘Nee, schat, nee, liefje, ik had alleen even pijn. Het is alweer over.’

De zomer aan zee was één groot feest voor hem. Hij bouwde met andere kinderen kastelen en maakte met allerlei vormpjes taartjes van zand. Toen ook André kwam huurden wij een boerenwagentje om tochtjes over het eiland te maken. Het liefst zat Wim-pie naast de boer op de bok, en toen we eens een Walchers meisje van zijn leeftijd meenamen was hij niet van haar weg te slaan. Hij vroeg elk ogenblik snoepjes, zodat hij die met haar kon delen. Een enkele

keer sliep hij door de vele buitenlucht in en met een droeve tederheid wiegde ik hem dan op mijn schoot.

Bij onze terugkeer in Brussel lag er al een brief: Hein en zijn vrouw zouden hem samen komen ophalen. Ik antwoordde dat ze bij mij niet over de drempel kwamen en wees Naatje aan om de taak op zich te nemen. Ik maakte een groot pak van zijn kleren – alleen zijn manteltje met capuchon hield ik achter – en toen moest ik toezien hoe Naatje en de dienstmeid, met mijn jongetje tussen zich in, de straat uitliepen. Met de hals dik van het huilen gluurde ik uit het raam. Vlak voor de hoek keerde hij zich om, zwaaide met zijn armpje en riep: ‘Ik kom terug, tante, heel gauw al, en huil maar niet!’ Hij deed een paar stappen in mijn richting, Naatje trok hem haastig de hoek om.

Was de maat nu volgemeten? Wat kon mij hierna nog gebeuren? Aan de andere kant: met welk recht dacht ik aan mijzelf? Voor die engel van een jongen was het veel erger.

André had bij het afscheid niet aanwezig willen zijn, al zag de dienstmeid hem verborgen in een portiek naar hen kijken; zodra ze uit het zicht waren glipte hij weg en kwam naar mij toe. Wij vonden geen woorden om elkaar te troosten.

Die avond aten we bij zijn moeder. Ze drukte mij op het hart dat dit de beste oplossing was, ik had van dit volk immers geen dank te verwachten. ‘Uw tranen zijn verspild, het spijt me. Waarvoor zouden zij hun kind aan u moeten afstaan?’

‘Om hem niet hun eigen ellendige toestand op te dringen. André en ik zouden een man van hem hebben gemaakt.’

‘Laat u dit gezegd zijn: als u iets van de mensen gedaan wilt krijgen moet u ze kopen. Anders lukt het niet, dat heeft het leven mij geleerd.’

Het gezicht van André hing pal boven zijn bord en zijn hand omknelde krampachtig zijn lepel.

‘Wat heb je, André? Je éét niet! Zal ik wat oesters voor je laten halen?’

Als vervuld van schaamte liepen wij na het eten naar mijn woning en stilletjes verzuchtte hij: ‘Wat doe ik eraan? Een mens heeft zijn moeder niet voor het uitkiezen.’

Die sterven van de honger

Mijn schoothondje Beessie had ik onder mijn mantel van otterbont genomen; alleen zijn zwarte snuit met platte neus stak eruit. Het was zacht maar regenachtig weer en omdat Beessie 's winters teveel binnenshuis zat, wilde ik hem wat frisse lucht laten opsnuiven. Terwijl ik rondwandelde en het bange-lijke diertje geruststellende woordjes toefluisterde, zag ik een met zand beladen handkar waar drie have-loze, woeste, uitgemergelde honden voor gespannen waren; ze rekten hun halzen naar een huis waar een slagersjongen juist vlees bezorgde, en naast de kar liep een vrouw, al even armzalig en verwaarloosd als haar dieren.

Met een handgebaar naar de honden zei ik tegen Beessie: 'Kijk, die sterven van de honger.'

De vrouw had mij gehoord. Terwijl ze als een razende de kar voortduwde en de honden tegen mij ophitste, volgde ze mij op de rijweg, scheldend: 'Jawel, mooie madam, zo is het precies, wij sterven van de honger: ikzelf, die je niet hebt meegeteld, net zo goed als de honden, en als je wilt weten wanneer wij voor het laatst iets hebben gegeten, dat was gistermiddag! Om zes uur vanmorgen zijn de honden met de kar vol zand op pad gegaan, om zes uur, en wij hebben

niet één emmer zand aan de man kunnen brengen. Als het mosselen waren geweest hadden we onze eigen waar kunnen eten, maar zánd... Ja, wij kreperen van de honger, madam, wat schattig dat je ons dat nog eens komt vertellen, beslist niet om ons te helpen, want als jouw soort begint te helpen stelt dat nooit veel voor. Ja, zo'n boutje als je zelf bent, dat zou mijn honden mooi van pas komen, ze zouden geen grammetje vlees op je lieve botjes laten zitten en zelfs dat mormel onder je mantel van minstens vijfhonderd frank zou er wel ingaan; in één hap met huid en haar; en, genadigde hemel, ik zou er zelf óók van vreten...'

Zij bleef de honden maar aanvuren, de voorbijgangers hielden geamuseerd de pas in. Beessie liet zijn tanden zien, hoe bang hij ook was, maar ik was lang zo dapper niet en liep zo snel ik kon naar huis. Terwijl ik stond te wachten tot de meid zou opendoen gilte de vrouw mij toe: 'Een mooi huis, geknipt voor zo'n mooie madam, de kachel zal wel lekker staan te ronken, hè?'

Haar scheldwoorden mengden zich met snikken; de honden lagen hijgend in de modder.

'Virginie,' zei ik tegen de meid, 'zorg dat deze dieren iets te eten krijgen en geef de vrouw twee frank.'

'Mevrouw zal het niet weten, maar dat mens is aan de drank; tien centiem is genoeg.'

Het gekrijs van de vrouw was niet te stoppen.

‘Virginie, zorg dat ze haar mond houdt of roep anders de politie... nee, nee, geen politie, als ze in hemelsnaam maar ophoudt.’

‘Toch is dat de enige manier om van dat wijf af te komen.’

‘Dan schreeuwt ze maar door. Ik ga naar binnen.’

In mijn kamer staarde ik sidderend mijn spiegelbeeld aan. Die vrouw daarbuiten en ik, we waren aan elkaar gewaagd, we waren uit één hout gesneden. ‘Je mantel van vijfhonderd frank,’ had ze gezegd; hij had vier keer zoveel gekost, maar vijfhonderd was in haar ogen een kapitaal. En waarom had ik zo nodig moeten zeggen ‘die sterven van de honger’? Ook zónder dat lag in mijn ladenkast het geld klaar om mij op te tutten met strikjes en prulletjes, of om kanten zakdoekjes te kopen voor vriendinnen die ze helemaal niet nodig hadden.

‘Die sterven van de honger’... Waarom zo’n genadeloos, zo’n steenhard medelijden? Waarom die tranen in mijn ogen? Omdat ik mijn eigen honger verraden had? Omdat ik zelf die vrouw had kunnen zijn? Ik vroeg mij af wanneer ik rust zou vinden, of op zijn minst een geestelijke evenwicht.

Nooit, dacht ik. Heel zeker nooit.

Over Neel Doff

Cornelia Hubertina Doff, die zich in dit boek Keetje Oldema noemt, werd op 27 januari 1858 geboren in het dorpje Buggenum ten noorden van Roermond. Haar vader Jan Doff, van geboorte een Fries, was huurkoetsier en manusje-van-alles in stalhouderijen; haar moeder Kaatje Pâques uit Luik verdiende wat geld als kantwerkster. Het in diepe armoede levende gezin dat negen kinderen zou tellen (Neel was de een na oudste) zakte maatschappelijk steeds verder af. Geen wonder, de regelmatig werkeloze, moegestreden vader zocht zijn heil vaak in de drank en moeder had weinig aanleg voor het huishouden: haar zwak was een behoefte aan misplaatste luxe – een mooie hoed met daaronder lompen of hippe lakschoentjes met daarboven kousen vol gaten.

Het grootste deel van haar eerste vijftien levensjaren bracht Neel in de stinkende sloppen van Amsterdam door. Er werd tweemaal per jaar verhuisd, meestal om aan achterstallige huur te ontkomen. Staaltjes van het bittere paupersbestaan met z'n honger, ziekten en vervuiling vindt de lezer in Neel Doffs boeken, de enige weergave daarvan die door een voormalig pauperskind zelf op schrift is gesteld.

Toen de ouders besloten hun geluk in Brussel te

beproeven, ging het alleen maar verder bergafwaarts. Neel leidde er een miserabel bestaan als prostituée: even leek zij daaruit te worden getild door een Duitser, maar hij verliet haar toen een voordelig huwelijk in het verschiet kwam. Zowel in het Amsterdamse als het Brusselse deel van dit boek zijn de wetten van de standenmaatschappij onverbiddelijk.

Korte tijd later kwam dan toch de grote liefde in Neels leven: de begaafde student Fernand Brouez (in haar tekst André genoemd), zoon van een schatrijke notaris, werd verliefd op Neel en trok haar uit de goot. Artistiek als hij was, leidde hij haar binnen in de wereld van de kunst en van kunstenaars als Lemonnier, Verhaeren en Georges Minne. Fernand was socialist, hij klaarde Neels ideeën op (die toch al die kant uitgingen) en toen zij in december 1896 trouwden leken zij een hemel op aarde te zullen krijgen.

Een jongere broer van Neel stond een van zijn vele kinderen af om door zijn vermogende zuster te worden opgevoed en toen die kleine jongen naar Brussel kwam was Neels geluk als vrouw en moeder volmaakt. Maar het noodlot sloeg tweemaal achtereen toe: eerst vroeg de broer zijn zoontje terug en daarna overleed Fernand, nog geen veertig jaar oud.

Neel nam het middel te baat dat zoveel rijken destijds

kozen om een groot verdriet te overwinnen, ze ging reizen. Ze trok door Zwitserland, naar de Riviera en naar Parijs, dacht erover zich nu hier, dan daar te vestigen, maar bleef een ongedurig en waarschijnlijk ongelukkig leven leiden. Wat zij nodig had was een thuis. Het werd haar aangeboden door een Franstalige advocaat uit Antwerpen, Georges Serigiers, die zij sinds jaren kende. Hij vroeg haar ten huwelijk en zij stemde toe.

Volgens de overlevering was dat huwelijk weliswaar niet ongelukkig, maar schonk het weinig voldoening; daar kwam bij dat Neel Serigiers Antwerpen een onprettige stad vond, en de coterie waarin zij verkeerde, vol onprettige mensen. Als het seizoen het maar enigszins toestond, verbleef ze op een villa in Genk; in de winter hield zij de gebruikelijke ontvangdagen en bezocht ze theaters en concerten. Dikwijls zag men haar in de Antwerpse dierentuin, waar zij de gekooide dieren tientallen minuten lang aan kon staren. Aan sociaal werk of liefdadigheid schijnt zij niet méér te hebben gedaan dan in haar omgeving gebruikelijk was (ze had een afschuw van armen en bedelaars, zei ze zelf) en aan schrijven, laat staan aan het beschrijven van haar vroegere ellende en schande, dacht zij niet. Zij scheen haar verleden te hebben verdrongen. Toch dienden deze matte jaren als mentale voorbereiding.

Op 28 februari 1909, zij is eenenvijftig, neemt het verleden onverhoeds bezit van haar. Zij kuurt een griepje uit, ziet op het pleintje voor haar huis kinderen in de sneeuw vechten en raakt overrompeld: 'Ik nam een potlood en stukjes papier, ik begon te schrijven en alles kwam er in één ruk, zelfs zonder doorhalingen, uit.' In het Frans, de taal van haar milieu.

Haar boek *Jours de famine et de détresse* is binnen weinige weken voltooid. Dat relaas over haar wrede kindertijd draagt verschillende kenmerken van snel schrijven: een nogal onduidelijke chronologie, schoolopstel-achtige alinea's en het ontbreken van de toen zo geliefde sfeerbeschrijvingen met literaire krullendraaij. Dat draagt er overigens toe bij dat het boek, onaangetast door modieuze trekjes, nog zo fris gebleven is.

Neel Doff las de tekst voor in een vriendengezelschap, dat geboeid en waarschijnlijk geschokt luisterde. Binnen korte tijd vond zij dankzij Laurent Tailhade, een destijds bekende schrijver, een grote Parijse uitgever voor haar boek en bij verschijning in 1911 trok het dadelijk de aandacht: haar naam was gemaakt, de Engelse en Russische vertalingen vonden veel weerklank en ook bestaat er een Nederlandse uitgave, *Dagen van honger en ellende* (1915),

vertaald door Anna van Gogh-Kaulbach. Ondanks een wervende inleiding van Wibaut (hij noemt het boek ‘een aanklacht van zo zuivere echtheid, dat wij hopen dat zij door velen mag worden gehoord’) had die uitgave weinig succes – het kan zowel aan het nog pijnlijke onderwerp als aan de ongewenst-karige stijl hebben gelegen, misschien ook aan tekortkomingen in de vertaling.

In 1919 en 1921 publiceerde Neel Doff de boeken *Keetje* en *Keetje Trottin* die als vervolgdelens kunnen gelden. Daarmee was de niet als zodanig geplande trilogie voltooid. Het gebrek aan structuur uitte zich vooral in overlappingsen en een zekere onoverzichtelijkheid: zo begint het slotdeel met een herinnering aan haar vierde levensjaar, in tijdsorde nog vóór de beide andere boeken.

Daarnaast heeft Neel Doff novellen uitgegeven, deels fantasie, deels aan haar eigen leven ontleend, verder de Kempische roman *Campine* en de levensmijmering *Quitter tout cela*. Alles bij elkaar staan er negen titels op haar naam, plus twee Franse vertalingen van respectievelijk Felix Timmermans en Carry van Bruggen. Zoals sommige andere natuurtalenten had zij één onderwerp waarin zij magistraal was, als zij ander werk leverde of jeugdherinneringen bewerkte tot een novelle, kwam er wel iets goeds uit

haar handen, maar geen meesterwerk waar men na tachtig, negentig jaar nog voor wil pleiten. Zij leeft voort als de schrijfster van drie boeken.

Op vrij hoge leeftijd erkende het echtpaar Serigiers, in Antwerpen geen gezamenlijk geluk te zullen vinden: 's zomers bleven zij verenigd op de villa in Genk, 's winters bewoonde Neel Doff een eigen huis in Brussel. Tot de vrienden die daar regelmatig over de vloer kwamen hoorden de schrijvers Franz Hellens (haar buurman) en Jan Greshoff, die beiden mooie bladzijden aan haar hebben gewijd.

Midden in de Tweede Wereldoorlog, op 14 juli 1942, is Neel Doff in haar woning Napelsstraat 36 in Brussel overleden. Zij was 84 jaar oud geworden. Toen zij werd opgebaard, heeft men in haar handen een vergeeld stukje kant gelegd dat op een jongenspakje van Fernand Brouez had gezeten, haar man en mentor, over wie zij altijd met veel innigheid gesproken had.

De rechten op haar oeuvre, dat in 1942 al tot een voorbije tijd behoorde, liet zij na aan een vriendin. Er verscheen nog een enkele herdruk, maar zonder gerucht.

In het begin van de jaren zestig maakte ik kennis met haar inmiddels vergeten werk en vroeg verschillende uitgeverij of ik er althans één deel van mocht

vertalen. Zij zagen er geen brood in. Boeken uit het Frans liepen niet hard, was hun antwoord, boeken van een halve eeuw oud al helemaal niet, geen mens had ooit van Neel Doff gehoord en een titel als *Dagen van honger en ellende* beloofde weinig leesplezier. Pas na jaren ging uitgever Bloemena van Meulenhoff akkoord: in 1970 verscheen daar mijn vertaling van de *Dagen*, een boek dat het lezende publiek verraste en nieuwsgierig maakte naar de beide andere delen van het drieluik.

Had ik die integraal vertaald, dan zou dat een teleurstelling zijn geworden, deels door de overlappingen en toch ook omdat sommige passages thuis horen in de categorie ‘wat mij nog meer te binnen schiet’. Ik besloot *Keetje* en *Keetje Trottin* in elkaar te schuiven, zodat de lezer de sterkste hoofdstukjes in de juiste volgorde ter kennis kon nemen, ik bedacht er de titel *Keetje Tippel* voor, en zo kwam het boek in 1972 van de pers.

Het werd een succes, er verschenen herdrukken in alle soorten en maten, de oorspronkelijke Franse teksten werden opnieuw in de handel gebracht, links en rechts kwamen nieuwe vertalingen uit. In maart 1975 ging de film *Keetje Tippel* van Paul Verhoeven in première, met Monique van de Ven in de titelrol, de Zangeres zonder Naam zette een Keetje Tippel-

lied op de plaat en toen een straatje van zes huizen in Neel Doffs geboortedorp naar de schrijfster zou worden genoemd ondertekenden niet minder dan 37 inwoners (onder wie de pastoor en het schoolhoofd) een adres aan B. en W. om dat vooral niet te doen. Zij was immers prostituée geweest! De Neel Doffstraat kwam er evengoed en Buggenum werd er niet zondiger op.

In Frankrijk verscheen een biografie van de schrijfster door Evelyne Wilwerth, in 1992 in het Nederlands vertaald; verder noem ik de boeken *Neel Doff, leven na Keetje Tippel* door Eric Defoort en *Villa Keetje Tippel* door Stefan Brijs over haar zomers in Genk. In het *Nationaal Biografisch Woordenboek* deel 5, van de Koninklijke Academiën van België, is in de kolommen 305-307 een overzicht van publikaties over Neel Doff tot 1972 te vinden, enzovoorts.

Maar 1972 is lang geleden. Na veertig jaar kan men zonder tijdsdruk een nieuwe vertaling van dezelfde tekst maken, die het origineel meer recht doet. Dat is hier gebeurd, met weglating van enkele bladzijden die minder goed in de sfeer van het boek passen en toevoeging van twee stukjes die de sfeer versterken. Alles is afkomstig uit *Keetje* en *Keetje Trottin*, uitge-

zonderd 'Overstroming', na voltooiing van het drieluik in een tijdschrift gepubliceerd maar volmaakt in dit boek passend, en 'Naar Brussel', een compilatie om de overgang van Amsterdam naar Brussel te markeren. Als basis voor de vertaling diende de verzameling die onder de titel van het eerste deel *Jours de famine et de détresse* in 1974 bij Pauvert is uitgekomen. Ik hoop, Neel Doff en de hedendaagse lezer een dienst te hebben bewezen en wens mijn dierbare Keetje veel meelevende vrienden toe.

Wim Zaal

PS. Een paar namen en begrippen vragen om een korte toelichting. Een aapje was een huurrijtuig. Keetjes vader reed daarmee naar het Trippenhuis, aan de Kloveniersburgwal in Amsterdam, waar voor de opening van het Rijksmuseum in 1885 de schilderijencollectie van het Rijk was ondergebracht. Het bevond zich vlakbij de Nieuwmarkt, met het begin van de Zeedijk. Het eerste deel van die straat was fatsoenlijk, naarmate men verder richting haven kwam stonden er bordelen en verdachte kroegen: er wordt in *Keetje Tippel* tweemaal op gezinspeeld. Contacten met joden droegen vaker een zakelijk dan een persoonlijk stempel en dat zal ook het geval zijn geweest

tussen de actrice of zangeres Sophie en de theateragent Sam – verschillende theatertjes of tingeltangels in de Amstelstraat, zoals Boas en Judels, waren in joodse handen. In Neel Doffs beschrijving van de sloppen en de jodenbuurt zit geen woord overdrijving: zeker tot de Eerste Wereldoorlog ging het daar werkelijk zo toe. Tijdens het weekeinde vermaakte men zich in de Plantage, waar comédiennes en damesorkestjes te horen – en vooral te zien – waren. Bij mooi zomerweer trok men iets verder naar ‘de Meer’, de Watergraafsmeer, voor het keurige vermaak in karnemelkhuysjes. En daarmee zijn in kort bestek de nodige toelichtingen uiteengezet.

Wilt u op de hoogte worden gehouden
van onze grote letter uitgaven?

Meldt u zich dan aan voor
de nieuwsbrief via onze website:

www.groteletter.nl